

Gebiedsplan

Natuurinclusieve landbouw in 't Klooster

Afstudeeropdracht Hogeschool Van Hall Larenstein

Trefwoorden: natuurinclusief, landbouw, Bronckhorst

Gebiedsplan

Natuurinclusieve landbouw in 't Klooster

Namen: Natasha Keijzer & Martha Bos

Studentnummers: S000019483 & S000019408

Opleidingen: Bos- en Natuurbeheer & Management van de Leefomgeving

Instelling: Hogeschool Van Hall Larenstein Velp

Begeleiders: Jan Jacob Dubbelhuis & Suzanne van der Meulen

Opdrachtgevers: Rik Eweg & Ben Rankenberg

Foto omslag: Natuurverdubbelers, 2020

Datum: 22 december 2022

Voorwoord

Voor u ligt het gebiedsplan. In dit rapport staat de volgende vraag centraal: *“Op welke wijze kan natuurinclusieve landbouw in de toekomst in ‘t Klooster gerealiseerd worden en beleidsmatig gestimuleerd worden, waardoor de biodiversiteit bevorderd wordt?”*

In opdracht van Rik Eweg en Ben Rankenberg is dit rapport door Natasha en Martha opgesteld. Dit hebben zij gedaan tijdens het afstuderen bij het lectoraat “Gebiedsgerichte Transitie naar Kringlooplandbouw”. Martha is een studente van de opleiding Management van de Leefomgeving aan Hogeschool Van Hall Larenstein Velp. Natasha is ook een studente op Hogeschool Van Hall Larenstein, echter volgt zij hier de opleiding Bos- en Natuurbeheer.

Graag willen wij onze opdrachtgevers bedanken voor de ondersteuning die wij hebben gekregen tijdens deze opdracht. Ook willen wij onze begeleiders, Suzanne van der Meulen en Jan Jacob Dubbelhuis, vanuit Hogeschool Van Hall Larenstein bedanken. Tevens willen wij alle actoren bedanken die ons input hebben gegeven voor deze opdracht. Zij hebben ons weten te inspireren met de kennis die wij nu bij ons mogen dragen.

Wij wensen u veel leesplezier toe.

Natasha Keijzer & Martha Bos

Velp, 22 december 2022

Samenvatting

Voor het gebied 't Klooster in de gemeente Bronckhorst is een gebiedsplan opgesteld in opdracht van lectoraat 'Gebiedsgerichte transitie naar kringlooplandbouw' van de hogeschool Van Hall Larenstein. Hierin worden handvaten gegeven aan de gemeente Bronckhorst om een bijdrage te leveren aan de transitie naar natuurinclusieve landbouw in het beleid en in de praktijk, zodat de biodiversiteit verbeterd.

Om tot een goed gebiedsplan te komen is eerst gekeken naar de theorie over natuurinclusieve landbouw. Hieruit blijkt dat er nog geen consensus bestaat over de definitie van natuurinclusieve landbouw. Onderdelen van natuurinclusieve landbouw die onder andere vaak genoemd worden zijn landschapselementen, kruidenrijk grasland, inzaaien van akkerranden en extensivering. Wageningen universiteit en het Louis Bolk instituut hebben 4 niveaus van natuurinclusieve landbouw opgesteld, welke ook al door provincie Gelderland worden gebruikt.

Vervolgens is gekeken naar de fysieke omgeving. Het gebied 't Klooster ligt tussen Hengelo (Gld), Zelhem, Mariënvelde en Ruurlo. In het gebied is het grondgebruik voornamelijk agrarisch, maar liggen er ook natuurgebieden. Uit de historie blijkt dat het beleid gericht op 'Nooit meer honger' het gebied gevormd heeft. Verder ligt er een waterwingebied in 't Klooster wat er in combinatie met de zandgrond voor zorgt dat men er erg veel last heeft van de droogte. Uiteindelijk is er nog een 0-meting gedaan op proefboerderij de Marke. Hieruit is een beeld ontstaan van hoe een bedrijf op niveau 1 eruit kan zien.

Voor de mensenwensen zijn interviews gehouden met bijna alle stakeholders in 't Klooster. Hieruit blijkt dat veel actoren positief zijn over natuurinclusieve landbouw en het als een kans zien, ook voor het bereiken van andere doelen. Boeren staan hier ook voor open maar missen wel perspectief, waardering en de garantie van goede inkomsten.

Bij de randvoorwaarden is een vertaalslag gemaakt van de sleutelvariabelen opgesteld door Huntjens et al (2022) naar hoe deze variabelen scoren in 't Klooster. Hieruit blijkt dat de ecologische variabelen al goed scoren maar er voornamelijk gewerkt moet worden aan het gebrek aan vertrouwen in de overheid, true cost pricing en het gaan betalen voor ecosysteemdiensten.

Op basis van deze onderwerpen zijn ontwerpcriteria opgesteld voor biodiversiteit en voor financiën, beleid en sociaal. Vervolgens is op basis van de ontwerpcriteria voor biodiversiteit een maatregelenkaart opgesteld die laat zien hoe de niveaus binnen 't Klooster geplaatst kunnen worden, niveau 3 langs de randen van natuurgebieden, niveau 2 als buffer daaromheen en niveau 1 in de rest van het gebied waar ANLb subsidie mogelijk is. Voor specifieke maatregelen is weergegeven waar landschapselementen, bufferstroken en kruidenrijk grasland gerealiseerd kan worden.

Vervolgens is een beleidsadvies opgesteld voor de verschillende overheidslagen met wat zij kunnen doen om natuurinclusieve landbouw mogelijk te maken. De gemeente Bronckhorst en de provincie Gelderland kunnen zich richten op waardering geven aan boeren, beleid gebiedsspecifiek maken, uitnodigend werken, andere overheidslagen stimuleren en een loket openen om boeren te helpen met omschakelen. De Rijksoverheid kan zich richten op het tegengaan van tegenstrijdigheid in beleid, inzetten op meer kennis en educatie over natuurinclusieve landbouw en het werken aan een goed verdienmodel voor boeren die omschakelen en Europa kan perspectief bieden en zorgen voor betere subsidies.

Gemeente Bronckhorst wordt geadviseerd om zich eerst te richten op de punten die zij zelf kunnen aanpakken, vervolgens de andere overheidslagen te stimuleren zich in te zetten voor andere knelpunten en pas daarna de natuurinclusieve maatregelen in gang te zetten.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	7
1.1	Aanleiding	7
1.2	Onderzoeksgebied	7
1.3	Context	8
1.4	Probleemstelling	10
1.5	Doelstelling	10
1.6	Vraagstelling	10
1.7	Leeswijzer	10
2.	Methode	11
2.1	Doelarticulatie	11
2.2	Onderzoeksfase	11
2.3	Ontwerpcriteria	14
2.4	Ontwerp	14
2.5	Evaluatie	14
3.	Theorie	15
3.1	Wat is natuurinclusieve landbouw?	15
3.2	Onderdelen	16
3.3	Maatregelen voor omschakeling	16
3.4	De vier niveaus	17
3.5	Samenvatting "Theorie"	18
4.	Fysieke omgeving	19
4.1	Gebiedsgrens	19
4.2	Grondgebruik	20
4.3	Historie	21
4.4	Bodem en geomorfologie	21
4.5	0-meting	21
4.6	Samenvatting "Fysieke omgeving"	22
5.	Mensenwensen	23
5.1	Krachtenveldanalyse (BULG)	23
5.2	MLP-analyse	24
5.3	Samenvatting "Mensenwensen"	24
6.	Randvoorwaarden	26
6.1	Ecologisch	26
6.2	Economisch	27

6.3	<i>Sociaal</i>	27
6.4	<i>Informele instituties</i>	28
6.5	<i>Formele instituties (Beleid)</i>	28
6.6	<i>Samenvatting "Randvoorwaarden"</i>	29
7.	Ontwerpcriteria	30
7.1.	<i>Ontwerpcriteria biodiversiteit</i>	30
7.2.	<i>Ontwerpcriteria financiën, beleid en sociaal</i>	31
8.	Ontwerp	33
8.1	<i>Maatregelenkaart</i>	33
8.1.1	<i>Niveaus</i>	34
8.1.2	<i>Maatregelen</i>	37
8.2	<i>Beleidsadvies</i>	39
8.2.1	<i>Gemeente en provincie</i>	39
8.2.2	<i>Rijksoverheid</i>	40
8.2.3	<i>Europa</i>	41
8.3	<i>Hoe nu verder?</i>	41
9.	Reflectie	44
	Bronnenlijst	45
	Bijlagen	53
	<i>Bijlage 1. Vormen en maatregelen Natuurinclusieve Landbouw</i>	54
	<i>Bijlage 2. Historische analyse</i>	55
	<i>Bijlage 3. Bodem en geomorfologie</i>	58
	<i>Bijlage 4. 0-meting, locaties en vegetatieformulieren</i>	61
	<i>Bijlage 5. Geïnterviewden</i>	66
	<i>Bijlage 6. Beschrijving van actoren</i>	67
	<i>Bijlage 7. Uitleg bij MLP analyse</i>	70
	<i>Bijlage 8. Toelichting op sleutelvariabelen</i>	72
	<i>Bijlage 9. Maatregelenkaart Niveaus</i>	78
	<i>Bijlage 10. Maatregelenkaart Biodiversiteit</i>	79
	<i>Bijlage 11. Uitgebreide versie beleidsadvies</i>	80
	<i>Bijlage 12. Analyse van beleid</i>	85

1. Inleiding

In dit onderdeel van het gebiedsplan wordt de aanleiding, het onderzoeksgebied, de context, probleemstelling, doelstelling, vraagstelling en de leeswijzer beschreven.

1.1 Aanleiding

Op dit moment speelt er veel in het landelijk gebied. Van oudsher neemt de landbouw de grootste plek in binnen het landelijk gebied (Rijksdienst voor cultureel erfgoed, z.d.). Tegenwoordig wordt het landelijk gebied gebruikt voor veel meer functies, zoals recreatie, toerisme, energie en natuur. Agrariërs spelen hierop in door bijvoorbeeld een boerencamping te beginnen of kruidenrijke akkerranden te beheren. Echter komen de boerenbedrijven steeds meer onder druk te staan door wet- en regelgeving, zoals de nieuwe stikstofwetgeving waardoor veel boeren vrezende te moeten stoppen met hun bedrijf (Markus, 2022).

Binnen de landbouw ontstaan steeds meer initiatieven die ervoor zorgen dat landbouw minder impact heeft op de bodem en het omliggende gebied. Het gaat hier bijvoorbeeld om kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw.

Dit laatste, natuurinclusieve landbouw is dan ook het onderwerp van dit gebiedsplan, waarbij is gefocust op de bevordering van de biodiversiteit.

De gemeente Bronckhorst heeft in haar omgevingsvisie 2035 (2022) aangegeven over te willen schakelen naar natuurinclusieve landbouw. De gemeente wil dit proces graag ondersteunen maar weet nog niet goed op welke manier zij kan bijdragen aan de transitie naar natuurinclusieve landbouw.

Ondanks dat gemeente Bronckhorst deze vraag heeft, is gemeente Bronckhorst niet de opdrachtgever van deze afstudeeropdracht/ dit gebiedsplan. De opdrachtgever van deze afstudeeropdracht is het lectoraat "Gebiedsgerichte Transitie naar Kringlooplandbouw". Vanuit het lectoraat is er onder andere gewerkt aan het vraagstuk waar de gemeente Bronckhorst mee zit. Dit project heet: casus Bronckhorst/ De Marke (werkpakket 2). Het project valt binnen het kader van het grotere project "Natuurinclusieve Landbouw" waar het lectoraat zich op dit moment mee bezig houdt. Dit grotere project voert het lectoraat uit in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het lectoraat kijkt hierbij met een brede blik naar de wijze waarop ze de beleidsmakers en andere actoren kunnen adviseren over hun rol in de natuurinclusieve landbouw.

1.2 Onderzoeksgebied

Figuur 1 Onderzoeksgebied 't Klooster in de gemeente Bronckhorst

De afstudeeropdracht is uitgevoerd door Natasha Keijzer (studente Bos- en Natuurbeheer) en Martha Bos (studente Management van de Leefomgeving) in 't Klooster. Dit is dan ook het gebied waarvoor dit plan is gemaakt. Dit gebied is onderdeel van de gemeente Bronckhorst. 't Klooster heeft voor dit onderzoek een duidelijke gebiedsgrens. Het gebied ligt tussen de plaatsen Hengelo (Gld), Zelhem, Ruurlo en Mariënvelde. De gebiedsgrens is zichtbaar op de bovenstaande kaart (figuur 1).

1.3 Context

De landbouw in Nederland komt steeds meer onder druk te staan, onder andere door stikstofproblematiek. Verder is door schaalvergroting en ruilverkaveling de biodiversiteit in het agrarisch gebied in de afgelopen eeuw flink achteruitgegaan (CBS, 2020). Daarom is het belangrijk dat de landbouw innoveert en omvormt naar een model waarbij meer rekening gehouden wordt met natuur en biodiversiteit. Om zo ook te voldoen aan het Europese en Nederlandse beleid.

De landbouw zorgt ervoor dat we allemaal genoeg te eten hebben. Voor een groot deel van de voedselproductie zijn insecten nodig om planten te bestuiven. Echter gaat het slecht met de insecten in Nederland, de aantallen nemen af en de intensieve landbouw is hier een van de oorzaken van (Kleijn et al., 2018).

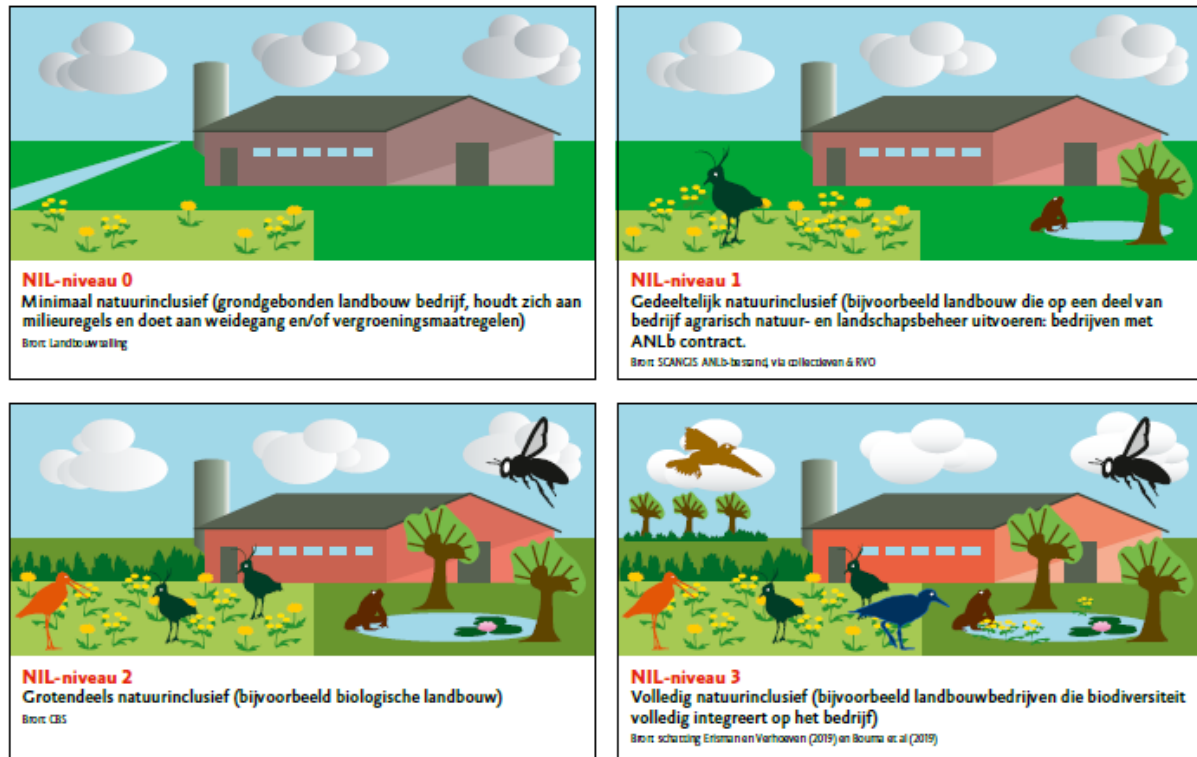
Door meer in te zetten op natuurinclusieve landbouw gaan er minder insecten dood door pesticiden. Er ontstaat dan meer ruimte voor voedsel en habitat voor verschillende insecten, waardoor ze de mens kunnen blijven helpen met het bestuiven van planten. Hierdoor kan er genoeg voedsel geproduceerd blijven worden.

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die optimaal gebruik maakt van de natuurlijke processen en deze integreert in de bedrijfsvoering, zodat deze rendabel is. Natuurinclusieve landbouw begint met een gezonde bodem, produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving en heeft positieve effecten op de biodiversiteit en het klimaat (Erisman et al., 2017). Natuurmonumenten (z.d.) onderscheidt hierbij 5 onderwerpen waar de boer zich op kan richten:

1. Geen of duurzaam gebruik van voedingsstoffen als krachtvoer en kunstmest.
2. Geen of zeer beperkt gebruik van bestrijdingsmiddelen en medicijnen.
3. Een gezond bodemleven.
4. Biodiversiteit op het bedrijf.
5. Oog voor het landschap dat past bij de streek.

Er is in Nederland geen concrete afbakening van het begrip natuurinclusief. Men is wel bezig om hier standaarden voor te ontwikkelen, zoals onderstaand idee in figuur 2.

Figuur 2 Vier niveaus van natuurinclusieve landbouw. (Vakblad natuur bos landschap, 2020)

De gemeente Bronckhorst wil graag de transitie naar natuurinclusieve landbouw binnen 't Klooster en de rest van de gemeente ondersteunen. Echter zijn er nog wat onduidelijkheden als het gaat om natuurinclusieve landbouw. Het eerste probleem is dat er nog geen consensus bestaat over hoe natuurinclusieve landbouw in de praktijk uitgewerkt moet worden. Is het ontvangen van een ANLb subsidie bijvoorbeeld genoeg om een bedrijf natuurinclusief te noemen? Verder is het nog niet duidelijk hoe dit op grote schaal (gebiedsniveau) geïmplementeerd kan worden terwijl er vanuit het rijk gestreefd wordt naar 'gebiedsgericht beleid'. Verder komt er steeds meer beleid bij maar oud beleid wordt zelden geschrapt. Hierdoor is het voor agrariërs steeds moeilijker om 'out of the box' te boeren. Op dit moment ervaren boeren vaak dat het financieel niet uit kan om het bedrijf natuurinclusief te maken. Als laatste is het nog niet duidelijk hoe de biodiversiteit verbeterd kan worden bij de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw. (B. Rankenberg, persoonlijke communicatie, 5 september 2022)

Daarom is het van belang om, zowel in de praktijk als in het beleid, handvatten te kunnen geven over de omschakeling van regulier naar natuurinclusief boeren en hoe hierbij de biodiversiteit verbeterd kan worden. Hierdoor wordt het voor de gemeente Bronckhorst ook duidelijk hoe zij het proces kunnen ondersteunen en welke bijdrage ze zouden kunnen leveren.

Binnen dit afstudeeronderzoek is gefocust op het bevorderen van de biodiversiteit binnen de natuurinclusieve landbouw. Bijlage 1 van maatregelen natuurinclusieve landbouw (Erismen et al., 2017) laat zien dat biodiversiteit bevorderende maatregelen als het aanleggen van kruidenrijk grasland, bloemrijke akkerranden en landschapselementen inderdaad de biodiversiteit versterken en ook kunnen zorgen voor minder medicijngebruik bij dieren maar uiteindelijk wel zorgen voor minder inkomen voor de boer, hetzij doordat zijn productie afneemt of doordat de natuur oppervlakte in beslag neemt waar de boer nu geen inkomen meer van krijgt. Ook de WUR is, in opdracht van Staatsbosbeheer bezig met het monitoren van de kosten en baten van agrarische bedrijven die begonnen zijn met natuurinclusief boeren (Staatsbosbeheer, z.d.).

Veel boeren staan open voor een omschakeling naar natuurinclusief boeren (Natuurmonumenten, z.d.). Toch zijn veel boeren nog niet omgeschakeld naar natuurinclusief. Omschakeling betekent vaak dat boeren ervaren dat de bedrijfsvoering niet meer uit kan (Vermunt et al., 2022). Dit maakt boeren in veel gevallen terughoudend om over te gaan op natuurinclusieve landbouw. Het is hierom belangrijk dat er gekeken wordt hoe de transitie kan plaatsvinden op zo'n manier dat het voor de bedrijven rendabel blijft, zodat meer agrariërs bereid zijn om hieraan mee te doen. Dit door de natuur op zo'n manier met het bedrijf te combineren dat het inkomen van de boer er niet op achteruit gaat of door via beleid te kijken hoe dingen anders kunnen in de toekomst. Hierbij kan gedacht worden aan het verbreden van de functies in het agrarisch grondgebruik.

1.4 Probleemstelling

Op basis van de eerder genoemde onduidelijkheden is de volgende probleemstelling opgesteld: De gemeente Bronckhorst wil graag de transitie naar natuurinclusieve landbouw in 't Klooster ondersteunen waardoor de biodiversiteit bevorderd wordt, het lectoraat wil ze hier graag handvatten voor geven maar weet nog niet hoe de gemeente Bronckhorst hier in de praktijk en via het beleid een bijdrage aan kan leveren.

1.5 Doelstelling

Het doel van de afstudeeropdracht is om de gemeente Bronckhorst handvatten te geven in de vorm van een maatregelenkaart en een (beleids) advies over op welke wijze ze een bijdrage kunnen leveren aan de transitie naar natuurinclusieve landbouw in het landelijk gebied van 't Klooster, zodat de biodiversiteit bevorderd wordt.

1.6 Vraagstelling

Om tot dit doel te komen is de volgende hoofdvraag opgesteld:
Op welke wijze kan natuurinclusieve landbouw in de toekomst in 't Klooster gerealiseerd worden en beleidsmatig gestimuleerd worden, waardoor de biodiversiteit bevorderd wordt?

De hoofdvraag zal beantwoord worden door middel van planvorming waarbij wordt gekeken naar theorie, mensenwensen, fysieke omgeving en randvoorwaarden. Hieruit komen ontwerpcriteria waar uiteindelijk een gebiedsplan mee wordt opgesteld

1.7 Leeswijzer

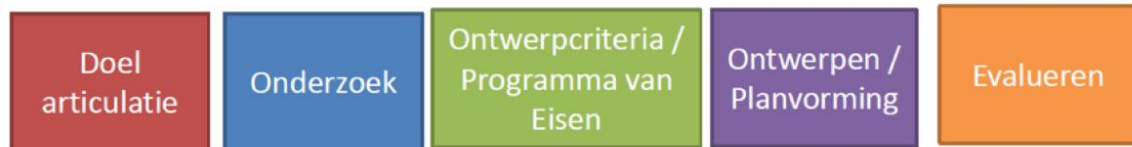
In dit gebiedsplan zal na de methode H3 "Theorie" volgen. Daarna volgt de fysieke omgeving (H4). Na de beschrijving van de fysieke omgeving volgt H5 Mensenwensen. Hierna H6 "Randvoorwaarden" en H7 "Ontwerpcriteria". H8 is het ontwerp en H9 de reflectie. Als laatste volgen de bronnenlijst en de bijlagen.

2. Methode

In dit hoofdstuk wordt de methode beschreven. De methode wordt uitgewerkt volgens de verschillende stappen die horen bij het planvormingsproces die hieronder in figuur 3 zijn weergegeven.

Figuur 3. 5 Methodische stappen (Stobbelaar et al., 2022)

Goed plan!

2.1 Doelarticulatie

Tijdens de doelarticulatie hebben gesprekken met de opdrachtgever plaatsgevonden om de opdracht duidelijk te krijgen, is er informatie over het onderwerp opgezocht en is er een plan van aanpak opgesteld met onder andere een voorloper van onderstaande methode en een tijdsplanning.

2.2 Onderzoeksfase

In de onderzoeksfase is gekeken naar fysieke omgeving, theorie, mensenwensen en randvoorwaarden. De informatie over deze onderwerpen moet uiteindelijk leiden tot het formuleren van de ontwerpcriteria waarmee het gebiedsplan wordt ontworpen. De methode wordt per onderwerp besproken.

Fysieke omgeving

Tijdens de onderzoeksfase is als eerste een nulmeting gedaan op Proefboerderij de Marke waarbij is gekeken naar de biodiversiteit. De Marke is een proefboerderij van de Wageningen universiteit waar ze onder andere proeven doen met natuurinclusieve landbouw. Een nulmeting op deze plek geeft een goed beeld van de agrarische omgeving van 't Klooster. Er is gekozen om dit onderzoek zo vroeg te doen vanwege de tijd van het jaar. In september was er al minder vegetatie zichtbaar en later in het najaar is dat alleen maar minder geworden, waardoor het onderzoek minder betrouwbaar wordt.

Figuur 4. Schaal van Tansley.
Overgenomen van Londo, 1993

Schaal van Tansley	
d = dominant: betreffende soort domineert	
c = co-dominant: soort domineert samen met andere soort(en)	
a = abundant: soort zeer veel aanwezig, maar niet (co-)dominant	
f = frequent: soort minder talrijk, maar nog niet schaars	
o = occasional: soort (vrij) schaars	
r = rare: soort zeldzaam	
s = sporadic: soort sporadisch, slechts enkele exemplaren aanwezig (dit éénletter-symbool gebruikt de auteur liever dan het oorspronkelijke <i>vr</i> = very rare van Tansley)	
l = local: soort komt alleen plaatselijk voor of is alleen plaatselijk talrijk of (co-)dominant. Dit symbool wordt gecombineerd met andere symbolen, b.v. f, la = frequent (over de oppervlakte als geheel) en local abundant.	

Figuur 5. Schaal van Tansley met numerieke transformatie. Overgenomen van Van Walsum et al., 2020

symbool	abundantie en frequentie	numerieke transformatie
s	<i>sporadic, sparse</i> , de soort is zeer zeldzaam, slechts enkele exemplaren aanwezig	1
r	<i>rare</i> , de soort is zeldzaam	2
o	<i>occasional</i> , de soort wordt zo nu en dan aangetroffen en is verspreid aanwezig	3
lf	<i>locally frequent</i> , plaatselijk frequent	4
f	<i>frequent</i> , de soort wordt frequent aangetroffen en is vrij talrijk	5
la	<i>locally abundant</i> , plaatselijk talrijk	6
a	<i>abundant</i> , de soort is talrijk, veel aanwezig maar nooit (co-)dominant	7
ld	<i>locally dominant</i> , plaatselijk overheersend	8
c(od)	<i>codominant</i> , de soort is overheersend samen met andere soorten	9
d	<i>dominant</i> , de soort is overheersend	

Het vegetatieonderzoek is uitgevoerd volgens de methode van Tansley (Tansley, 1946). Met deze methode kan een vegetatieopname worden gedaan op zowel een klein oppervlak als op een landschapselement (akker, sloot, houtwal) of ander groot oppervlak waarbij, in tegenstelling tot de methode van Braun-Blanquet, de vegetatie niet homogeen hoeft te zijn (Londo, 1993). Bij deze methode wordt alle vegetatie binnen het gekozen proefvlak op naam gebracht en wordt de bedekkingsgraad geschat volgens de hierboven in figuur 4 weergegeven codes. Om de gegevens te kunnen verwerken op bijvoorbeeld waarneming.nl zijn de codes omgezet in een nummer. Deze zijn te zien in figuur 5.

Door de gevonden soorten niet alleen bij te houden op een vegetatielijst maar deze ook in te tekenen op een kaart van het gebied, kunnen achteraf vegetatietypen toegekend worden aan verschillende delen van het onderzochte gebied (Alberts, 2014; Tansley, 1946). Deze vegetatietypen kunnen worden achterhaald door, op basis van het voorkomen van bepaalde soorten, de kaart op te delen in verschillende vlakken en de soorten die daarbinnen gevonden zijn, apart in te voeren in Synbiosys (Hennekens et al, 2010) en Turboveg (Hennekens & Schaminée, 2001). Deze programma's geven vervolgens aan welke vegetatietypen het meest waarschijnlijk zijn voor deze opname en in hoeverre deze afwijkt van een complete associatie. De uitkomsten hiervan kunnen gebruikt worden om vegetatie te voorspellen die voor zal komen als een bedrijf meer natuurinclusief wordt. Tevens kan aan de hand van de 0-meting door monitoring bijgehouden worden of de ontwikkeling van de vegetatie, en de biodiversiteit, de goede kant op gaat.

Daarna is een analyse van het gebied gemaakt. Met behulp van literatuuronderzoek en kaartstudie is in kaart gebracht hoe de bodem, geomorfologie, huidig en historisch landgebruik eruit ziet. Ook is er gekeken naar de geschiedenis van het gebied. Zo ontstaat er een compleet beeld van het gebied wat leidt tot ontwerpcriteria.

Theorie

Hierbij is gekeken naar de volgende punten:

- Wat is natuurinclusieve landbouw?
- Welke vormen zijn er?
- Welke maatregelen kunnen genomen worden om natuurinclusieve landbouw in de praktijk te brengen?
- Wat houden de vier niveaus van natuurinclusieve landbouw in?

Om deze vragen te beantwoorden is literatuuronderzoek gedaan en zijn er interviews gehouden met mensen en organisaties die veel weten over natuurinclusieve landbouw, zoals De Marke. Op die manier is duidelijk geworden wat natuurinclusieve landbouw precies is en wat er ondertussen al bekend is over het in de praktijk brengen ervan.

Mensenwensen

De actoren die belangrijk zijn in het gebied zijn in kaart gebracht en is gekeken welke rol zij spelen. Om dit duidelijk te krijgen is er een stakeholderanalyse uitgevoerd. Op deze manier worden er geen belanghebbenden over het hoofd gezien, wat later in het proces problemen zou kunnen opleveren, omdat mensen zich niet gehoord voelen. Om een beeld te krijgen van de stakeholders in het gebied wordt literatuuronderzoek gedaan naar het gebied en wordt gesproken met de opdrachtgever. Deze stakeholders zijn benaderd voor een interview om zo duidelijk te krijgen wat er speelt in het gebied en hoe er tegen natuurinclusieve landbouw aangekeken wordt, zodat dit meegenomen kan worden in het ontwerp en het advies naar de opdrachtgever toe.

De gevonden stakeholders zijn weergegeven in een BULG-analyse (Van den Goorbergh & Scheffers, 2012), waarbij is weergegeven hoe de verschillende partijen staan tegenover natuurinclusieve landbouw. Hiermee wordt duidelijk hoeveel invloed elke stakeholder heeft en op welke trede hij of zij

participeert en op welke manier. De gegevens die hiervoor nodig zijn komen uit de interviews en worden gebruikt om duidelijk te krijgen waar weerstand kan worden verwacht en dus extra aandacht aan moet worden besteed. In figuur 6 is door middel van een voorbeeld weergegeven hoe de BULG analyse tot stand is gekomen.

Figuur 6. Voorbeeld indeling BULG analyse.

De gemeente Bronckhorst wordt geplaatst in zowel de categorie beslissers als de categorie leveranciers. Als overheidsinstantie zijn zij de beslisser als het gaat om de uitvoering van natuurinclusieve landbouw. Tegelijk zijn ze ook leverancier van kennis op dit gebied. Ze worden dicht tegen het midden geplaatst in de participatiecirkel 'meedoen'. Dit komt omdat, buiten dat de gemeente in dit geval de initiatiefnemer zal zijn, zij de partij zijn die moeten regelen dat natuurinclusieve landbouw van de grond komt. Het bolletje van de gemeente is groot omdat zij in 't Klooster veel invloed hebben en het bolletje is groen gekleurd omdat uit het interview bleek dat ze positief aankijken tegen natuurinclusieve landbouw.

Naast de BULG-analyse werd er ook een MLP-analyse gedaan (Ten Pierick & van Mil, 2009). Deze Multi Level Perspective analyse gaat uit van drie lagen: het landschap, het regime en de niche. Alle stakeholders en hun ideeën zijn in deze lagen in te delen, dit is gedaan op basis van hun kijk op natuurinclusieve landbouw. Overheidsinstanties en de ideeën die daarmee samenhangen horen in dit geval tot het landschap, omdat zij vaker het regime en de niche beïnvloeden dan andersom. In het regime zijn de partijen terug te vinden die regulier boeren en degenen die dat ondersteunen. In de niche zijn partijen terug te vinden die zich al echt inzetten voor natuurinclusief en de ideeën die zij daarbij hebben. Op die manier wordt duidelijk hoe de verhoudingen tussen de lagen liggen in 't Klooster en kunnen de genoemde ideeën meegenomen worden naar de ontwerpcriteria.

Figuur 7. Participatieladder (van der Zwan, 2015)

In dit onderdeel zijn er interviews gehouden met verschillende stakeholders. Hierbij is geprobeerd elke stakeholder te spreken om zo een compleet mogelijk beeld te krijgen van wat er speelt in 't Klooster. Elk interview is aangepast aan de partij die geïnterviewd werd, maar aan iedereen is gevraagd wat natuurinclusieve landbouw volgens hun is, wat kansen en knelpunten zijn, of boeren bereid zijn om te schakelen en waar ze dan tegenaan lopen en hoe een verandering in het beleid hierbij kan helpen. De mate waarin de stakeholders worden betrokken is zichtbaar aan de hand van de participatieladder in figuur 7. De participatieladder bestaat uit vijf treden, namelijk: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en (mee)beslissen. Als gekozen wordt voor participatie in een plan, dan moet voor de stakeholders

meteen duidelijk zijn op welke trede er geparticipeerd wordt. Dit om teleurstellingen en conflicten te voorkomen. In dit gebiedsplan is gebruik gemaakt van de trede 'raadplegen'. Door middel van interviews is naar de mening van verschillende stakeholders gevraagd en is er informatie gewonnen, welke vervolgens is meegenomen in het advies naar de opdrachtgever toe. Er is aan de stakeholders geen toezegging gedaan dat de dingen die zij voorstellen daadwerkelijk uitgevoerd zullen worden, waardoor er niet geparticipeerd wordt op de trede 'adviseren'. Dit om geen verplichting op te leggen, aangezien er enkel een advies wordt gegeven met dit gebiedsplan. Wel is de partijen toegezegd dat de interviews geanonimiseerd verwerkt worden.

Er zijn 19 interviews afgenomen, deze zijn opgenomen en vervolgens getranscribeerd. Daarna zijn ze met behulp van NVivo (QSR International, 2018) gecodeerd zodat later makkelijk terug te vinden was wat er over verschillende onderwerpen is gezegd. Door de interviews is een goed beeld ontstaan van waar op gefocust moet en kan worden bij het opstellen van het gebiedsplan. Dit is meegenomen bij het opstellen van de ontwerpcriteria en het opstellen van het advies.

Randvoorwaarden

Eerder is er onderzoek gedaan naar welke sleutelvariabelen bepalen of natuurinclusieve landbouw kans van slagen heeft (Huntjens et al., 2022). In dit hoofdstuk worden deze sleutelvariabelen regio-specifiek bekeken. Met behulp van de gegevens uit de fysieke omgeving, de interviews en het individuele onderzoek van Martha Bos is in kaart gebracht welke kansen en knelpunten wel en niet of minder gelden in het Klooster. Door te zien waar de knelpunten liggen kan juist op deze punten ingespeeld worden in het advies om er zo voor te zorgen dat natuurinclusieve landbouw een grotere kans van slagen heeft in 't Klooster.

2.3 Ontwerpcriteria

Aan het eind van elk onderdeel uit de onderzoeksfase is een samenvatting geplaatst met welke dingen uit dat stuk het belangrijkste zijn en meegenomen moeten worden in de ontwerpcriteria. Op basis van deze punten zijn er ontwerpcriteria opgesteld voor biodiversiteit en voor financiën, beleid en sociaal. In de eerste zijn punten meegenomen die zorgen voor het versterken van de biodiversiteit. In de tweede zijn punten meegenomen die ervoor zorgen dat de knelpunten die benoemd zijn opgelost worden. Op die manier ontstaat een basis voor het ontwerp en advies over hoe natuurinclusieve landbouw in 't Klooster vorm kan krijgen.

2.4 Ontwerp

Voor de ontwerpcriteria voor biodiversiteit is met behulp van ArcGIS (Esri, 2018) gekeken op welke plekken in 't Klooster deze gerealiseerd kunnen worden zodat de biodiversiteitswinst het grootst is. Hierbij is gekozen om de maatregelen weer te geven in een kaart, zodat het visueel gelijk duidelijk is welke plekken er bedoeld worden bij de maatregelen.

Bij deze kaart is een schriftelijke toelichting gegeven over de maatregelen, wat ze precies inhouden en waarom ze op die plek plaats moeten vinden. Vervolgens volgt er nog een beleidsadvies waar de ontwerpcriteria voor financiën, beleid en sociaal worden besproken. Hier wordt aangegeven welke stappen er gezet kunnen worden, welke stakeholders daarbij betrokken zijn en onder welke overheidslaag dit hoort.

Vanuit ML geldt de eis dat er een individueel onderzoek wordt uitgevoerd, dat het gezamenlijke beroepsproduct ondersteunt. Voor dat onderzoek is een apart onderzoeksplan opgesteld waarin de methode staat die bij dat onderzoek wordt gevolgd. Het individuele onderzoek gaat over het natuurinclusieve landbouwbeleid in Nederland in de brede zin (provincie, rijk, Europa). Ook wordt er in het individuele onderzoek ingezoomd op het beleid specifiek voor het gebied ('t Klooster in de gemeente Bronckhorst). Dit onderzoek heeft geleid tot aanbevelingen die concreet uitgewerkt zijn in het advies.

2.5 Evaluatie

Tijdens het schrijven van het rapport is er veel contact geweest met de opdrachtgever, die tussendoor vaak feedback heeft gegeven op het rapport, waardoor er tussentijds bijgestuurd kon worden als het rapport niet aan de opdracht voldeed. Ook aan het eind is het concept besproken met de opdrachtgever, zodat hier nog op bijgestuurd kon worden. Hierdoor komt het uiteindelijk opgeleverde product overeen met de wensen van de opdrachtgever.

3. Theorie

In dit onderdeel wordt beschreven wat natuurinclusieve landbouw precies is, welke onderdelen er zijn en welke maatregelen er genomen kunnen worden door een boer om natuurinclusiever te worden. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan de vier niveaus van natuurinclusieve landbouw, opgesteld door het Louis Bolk instituut en Wageningen universiteit. Vervolgens wordt er in de samenvatting aangegeven welke uitkomsten meegenomen gaan worden naar de ontwerpcriteria en het advies.

3.1 Wat is natuurinclusieve landbouw?

Er is nog geen eenduidige betekenis van het begrip natuurinclusieve landbouw. Dit maakt het lastig om in te schatten in hoeverre boeren bereid zijn om te schakelen en wat ze hiervoor nodig hebben. Tijdens de interviews kwam naar voren dat verschillende actoren, verschillende ideeën hebben over wat natuurinclusief is of daar onder zou moeten vallen. De volgende definities van natuurinclusieve landbouw zijn benoemd:

“Werken met de natuur en inspelen op de elementen die invloed hebben op de landbouw.”
(persoonlijke communicatie, 2 november 2022)

“Natuurinclusief is een economisch rendabel landbouwsysteem dat optimaal beheer van natuurlijke hulpbronnen duurzaam integreert in bedrijfsvoering inclusief zorg voor ecologische functies en de biodiversiteit op en om het bedrijf.” (persoonlijke communicatie, 20 oktober 2022)

“Kringlooplandbouw waarbij we optimaal gebruik maken van natuurlijk kapitaal.”
(persoonlijke communicatie, 6 oktober 2022)

De Wageningen universiteit en Louis Bolk instituut, die veel onderzoek doen naar natuurinclusieve landbouw hebben de volgende definitie van natuurinclusieve landbouw:

“Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die uitgaat van een veerkrachtig voedsel- en ecosysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving (het ‘natuurlijk kapitaal’) en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, en heeft een positief effect op de biodiversiteit.” (WUR, 2017)

Boerennatuur, de koepelorganisatie van de verschillende agrarische collectieven in Nederland heeft het over een:

“Concept dat zich duidelijk onderscheidt van andere vormen van duurzame landbouw. Een concept dat zich richt op het gehele bedrijfssysteem, gericht op een brede versterking van de biodiversiteit op en rond boerenland, het verantwoord benutten van de functionele elementen daarvan en het minimaliseren van negatieve effecten op biodiversiteit in de omgeving.” (Boerennatuur, 2017)

Zij zijn voorstander van het invoeren van een puntensysteem, waarbij boeren maatregelen kunnen kiezen uit een breed keuzemenu en zich natuurinclusief mag noemen bij genoeg punten. (Boerennatuur, 2017)

De definities komen allemaal voor een deel overeen maar er is wel behoefte aan één duidelijke definitie. Volgens verschillende mensen die geïnterviewd zijn zal dit er ook voor zorgen dat boeren eerder bereid zijn om te schakelen omdat het dan voor boeren duidelijk is wat natuurinclusieve landbouw precies inhoudt. Nu is het voor boeren vaak nog te onduidelijk wat het precies is en welke

maatregelen er wel en niet onder vallen. Op basis van de gekregen antwoorden is de volgende definitie opgesteld:

Natuurinclusieve landbouw is een manier van boeren waarbij rekening gehouden wordt met de natuur en biodiversiteit, waarin boeren verschillende stappen kunnen zetten met als uiteindelijk doel dat de natuurlijke omgeving is geïntegreerd met de bedrijfsvoering, waarbij de boer niet inlevert op inkomen.

3.2 Onderdelen

Niet alle mensen die geïnterviewd zijn konden een definitie van natuurinclusieve landbouw noemen, maar benoemden wel verschillende vormen en maatregelen die volgens hun onderdeel uit moeten maken van natuurinclusieve landbouw. Alle vormen en maatregelen die genoemd zijn, zijn terug te vinden in bijlage 1. Onderdelen die vaak naar voren kwamen zijn:

- Landschapselementen aanleggen en beheren
- Kruidenrijk grasland
- Inzaaien akkerranden/bloemstroken
- Gezonde bodem
- Kloppende waterhuishouding
- Grondgebondenheid (gesloten mestkringloop)
- Extensivering
- Vervangen van mais voor andere gewassen

In de literatuur worden nog andere onderdelen benoemd, onder andere plas-dras systeem, weidegang, blijvend grasland en een niet kerende grondbeweging (Erisman et al., 2017). Een maatregel als weidegang wordt in de reguliere landbouw al vaak toegepast. Veel koeien staan 120 dagen per jaar buiten (FrieslandCampina, z.d.). Binnen natuurinclusieve landbouw heeft weidegang echter ook een andere functie, namelijk het stimuleren van mozaïek in het grasland en het creëren van broedhopen voor wormen die op hun beurt de bodem verbeteren. Om dit te bereiken is een vroege weidegang noodzakelijk, waarbij de graasdruk niet te hoog is. (Erisman et al., 2017)

Verder geeft Erisman (et al., 2017) aan dat grondgebondenheid en een goede bodemkwaliteit aan de basis liggen van een goede voerverzorging in de natuurinclusieve landbouw.

3.3 Maatregelen voor omschakeling

Voor een boer die wil omschakelen naar natuurinclusieve landbouw zijn dus grondgebondenheid en een goede bodemkwaliteit de eerste punten om zich op te focussen. Om grondgebonden te worden en dus alle mest op eigen land kwijt te kunnen is het nodig dat de boer extensieveert. Dit kan door de aankoop van meer grond (Aanpak stikstof, z.d.) of door het verkleinen van de veestapel.

Om de kwaliteit van de bodem te verbeteren kan, zoals hierboven benoemd is, gekozen worden voor een vroege weidegang. Door bij de bemesting te kiezen voor ruige stalmest wordt het bodemleven ook gestimuleerd (Vogelbescherming, z.d.). Ook het aanleggen van blijvend grasland heeft een positief effect op de bodemkwaliteit. Doordat de grond met rust wordt gelaten bouwt er meer organische stof op, wat een positief effect heeft op de bodembiodiversiteit (Faber et al, 2009).

Tevens zijn landschapselementen een belangrijk onderdeel van een natuurinclusief bedrijf. Van oudsher zijn landschapselementen aanwezig in het Achterhoekse coulisselandschap, die is ontstaan door de kleinschalige landbouw die hier de afgelopen honderden jaren heeft plaatsgevonden (Natuurlijk Achterhoek, z.d.). Echter zijn de afgelopen eeuw 60% van de landschapselementen

verdwenen (LandschappenNL, 2021), door schaalvergroting en het wegvallen van de functies van de elementen. Tevens worden landschapselementen soms door boeren gezien als bron van plagen. (Erisman et al., 2017)

Landschapselementen hebben echter veel voordelen, in de natuurinclusieve landbouw zijn ze een cruciale factor. Ze bieden een habitat aan natuurlijke vijanden van plaagdieren waardoor er mogelijk minder of geen bestrijding plaats hoeft te vinden. Ook bieden de struiken vaak eerder voedsel dan de vegetatie op de akkers, wat positief is voor de bestuivers. Als landschapselementen van verschillende bedrijven met elkaar en een natuurgebied verbonden zijn levert dit verbindingen op voor verschillende diersoorten, wat de biodiversiteit ten goede komt. (Erisman et al., 2017)

3.4 De vier niveaus

Om natuurinclusieve landbouw duidelijker te maken hebben de Wageningen universiteit en het Louis Bolk instituut een onderscheid gemaakt in vier verschillende niveaus van ambitie. Wat de verschillende niveaus inhouden wordt hieronder uitgelegd. Tenzij anders vermeld is onderstaande informatie gebaseerd op Erisman et al., 2017

Niveau 0: Er wordt alleen aan wettelijke verplichtingen voldaan. Deze bedrijven zijn reguliere bedrijven die bijvoorbeeld doen aan weidegang volgens de geldende minimumeisen.

Niveau 1: Door op een deel van het land maatregelen te treffen wordt biodiversiteit bevorderd, bijvoorbeeld door maatregelen in het kader van collectief agrarisch natuurbeheer, maar ook door nestkastjes op te hangen of door erfbeplanting. Over het algemeen zijn dit reguliere bedrijven die aan agrarisch natuurbeheer doen. Hierbij kan worden gedacht aan het aanleggen van akkerranden, onderhouden van landschapselementen en het creëren van mozaïek.

Volgens het PBL (Bouma et al., 2020) kan niveau 1 ook benoemd worden als het nemen van maatregelen als bloeiende akkerranden aan de randen van het bedrijf, met een oppervlak van 20-25%. Ook een latere maaidatum hoort bij dit niveau.

Niveau 2: Er wordt op verbetering van de functionele biodiversiteit gestuurd door optimalisering van kringlopen op het bedrijf. Hierbij wordt de stap naar grondgebondenheid gezet, wordt het natuurlijk gedrag van dieren gestimuleerd en wordt er gestuurd op verbetering van bodem-, gewas- en diercycli. Verder valt beheer van landschapselementen ten behoeve van biodiversiteit onder dit niveau.

Het PBL (Bouma et al., 2020) benoemen hier ook de niet kerende grondbeweging, blijvend grasland en een veranderend mestgebruik, waardoor het bedrijf extensiever wordt en gaat uit van deze maatregelen op een oppervlak van 50% van het bedrijf.

Niveau 3: Kringlopen zijn geoptimaliseerd en de geteelde gewassen en gehouden veerassen passen bij de kenmerken en (on)mogelijkheden van de omgeving; het bedrijf vormt één systeem met het omliggende landschap en bedrijven in de buurt.

Bij dit niveau is het bedrijf geheel grondgebonden en wordt er gebruik gemaakt van kruidenrijk grasland en robuuste koeienrassen en worden landschapselementen aangelegd en onderhouden met het oog op specifieke soorten. Een volledig grasgevoerd bedrijf behoort ook tot dit niveau. Bedrijven die tot dit niveau behoren kunnen door deelname aan een gebiedscollectief bijdragen aan ambitieuze plannen ten aanzien van groenblauwe dooradering en soortenbeheer.

Het PBL (Bouma et al, 2020) benoemt hier een extensief bedrijf met bijvoorbeeld strokenteelt, vogelakkers en/of een plas-drassysteem. Natuurinclusieve maatregelen zijn genomen op het gehele bedrijf en zijn onderdeel van de bedrijfsvoering.

Bovenstaande niveau indeling wordt ook gebruikt door de provincie Gelderland, echter met de toevoeging dat er ook een duurzaam verdienmodel moet zijn. Deze niveaus kunnen een basis zijn voor het opstellen van een puntensysteem, waar bijvoorbeeld boerennatuur (2017) naartoe wil.

3.5 Samenvatting “Theorie”

Uit de omschrijving van de theorie blijkt dat natuurinclusieve landbouw verschillende definities, onderdelen en niveaus kent. Hieronder bevindt zich een opsomming, waarin staat vermeld wat er uit de theorie meegenomen moet worden in de ontwerpcriteria, zodat het uiteindelijk mee wordt genomen bij het opstellen van het ontwerp en het advies.

Figuur 8. Theorie: waar moet rekening mee worden gehouden?

Nr	Wat meenemen?
1	De definitie die in dit gebiedsplan wordt gehanteerd is: “Natuurinclusieve landbouw is een manier van boeren waarbij rekening gehouden wordt met de natuur en biodiversiteit, waarin boeren verschillende stappen kunnen zetten met als uiteindelijk doel dat de natuurlijke omgeving is geïntegreerd met de bedrijfsvoering, waarbij de boer niet inlevert op inkomen.”.
2	Volgens actoren horen de volgende onderdelen bij natuurinclusieve landbouw: landschapselementen aanleggen en beheren, kruidenrijk grasland, inzaaien akkerranden/bloemstroken, gezonde bodem, kloppende waterhuishouding, grondgebondenheid (gesloten mestkringloop), extensivering en vervangen van mais voor andere gewassen.
3	Ook plas-dras systemen, vervroegde weidegang, blijvend grasland, grondgebondenheid en een niet kerende grondbeweging zijn onderdelen van natuurinclusieve landbouw (Erisman et al, 2017)
4	Landschapselementen komen al veel voor in de Achterhoek en bevorderen de biodiversiteit.
5	Wageningen Universiteit en het Louis Bolk instituut hebben een onderscheid gemaakt in vier verschillende niveaus van ambitie. Deze indeling is bekend bij verschillende actoren en wordt bijvoorbeeld gebruikt door de provincie Gelderland.

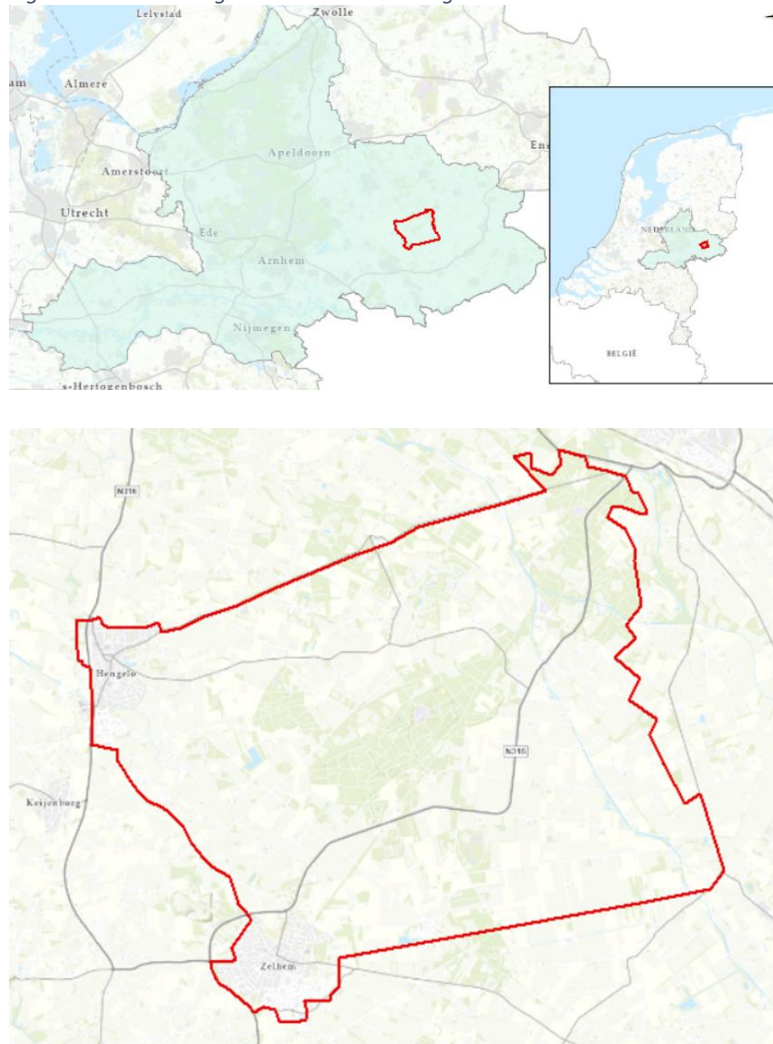
4. Fysieke omgeving

In dit onderdeel van het gebiedsplan zal de fysieke omgeving beschreven worden. Als eerste zal hiervoor het gebied geanalyseerd worden aan de hand van de gebiedsgrens, grondgebruik, historie bodem en geomorfologie. Het laatste onderdeel van de beschrijving van de fysieke omgeving is de O-meting. Door de fysieke omgeving op deze manier te analyseren wordt het duidelijk hoe de situatie in 't Klooster op dit moment is. Ook kan het gebiedsplan en advies hierdoor passender gemaakt worden en gebiedsgerichter worden opgesteld, zodat er kan worden ingespeeld op de sterkte- en zwakte punten van het gebied.

4.1 Gebiedsgrens

De afstudeeropdracht wordt uitgevoerd in 't Klooster. Dit gebied is onderdeel van de gemeente Bronckhorst en momenteel een waterwingebied van waterbedrijf Vitens. 't Klooster ligt tussen de plaatsen Hengelo (Gld), Zelhem, Ruurlo en Mariënveld. Omstreeks het jaar 963 heeft er in dit gebied een klooster gestaan, daar komt de gebiedsnaam oorspronkelijk vandaan (Hermans, 2007). De gebiedsgrens is zichtbaar op de onderstaande kaart (figuur 9). Het oppervlakte van het gebied is 6019 ha (Ministerie BZK, z.d.).

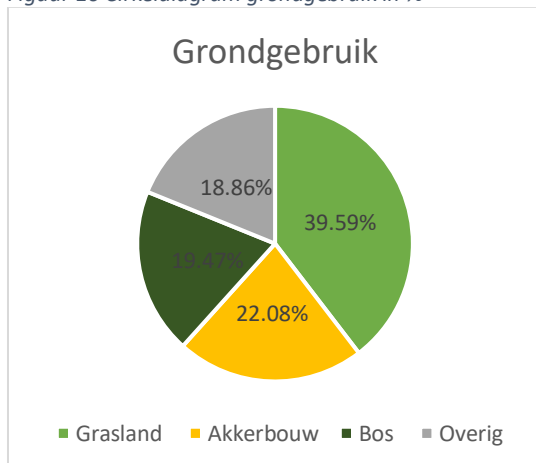
Figuur 9. Onderzoeksgebied 't Klooster in de gemeente Bronckhorst

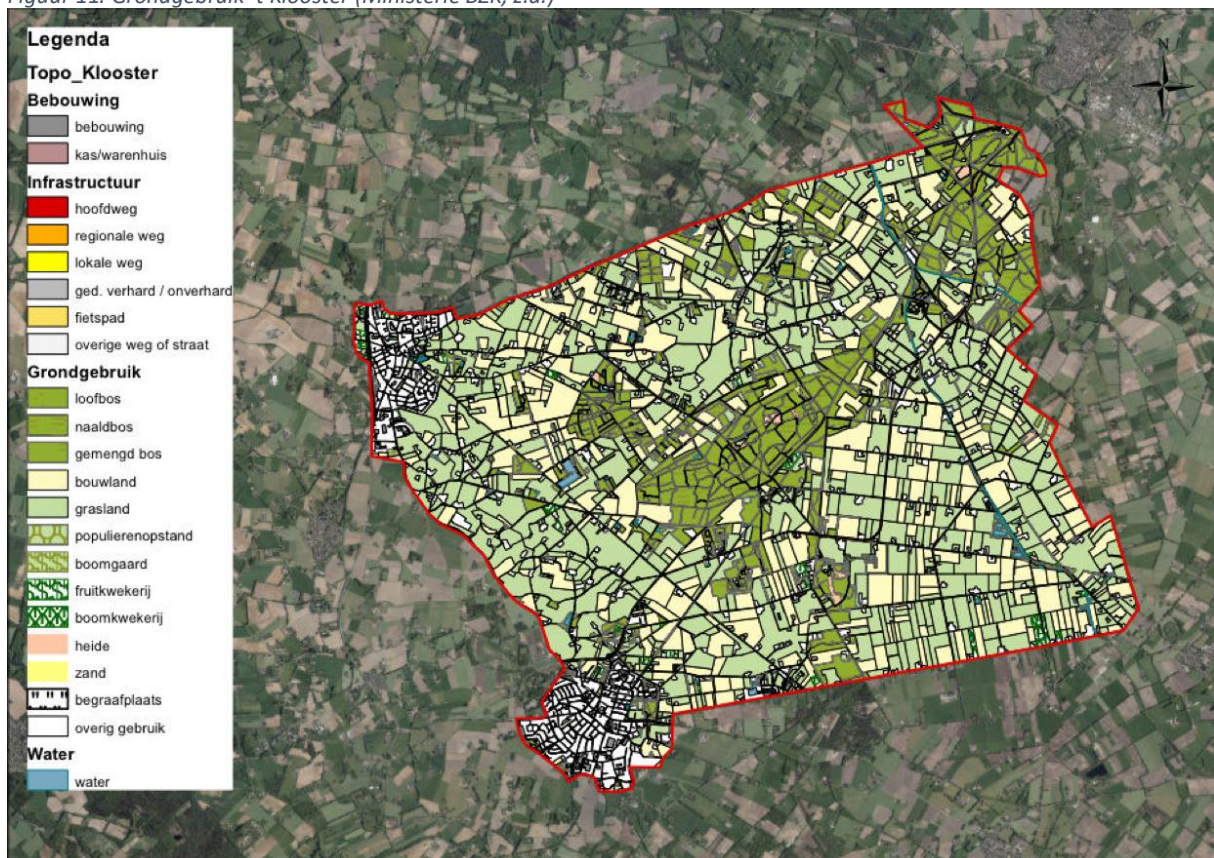
4.2 Grondgebruik

Het grondgebruik van 't Klooster is voornamelijk agrarisch. Het agrarische grondgebruik bestaat voornamelijk uit grasland (circa 2380 ha). Een kleiner deel van het grondgebruik is akkerbouw (circa 1330 ha), waar onder andere snijmais wordt verbouwd. In Gelderland is snijmais goed voor 60% van de akkerbouw (CBS Statline, 2022b). Omgerekend betekent dit dat er in 't Klooster ongeveer 532 ha gebruikt wordt voor het telen van aardappels, uien en granen. Dit wordt bevestigd door boeren in het gebied (persoonlijke communicatie, 21 november 2022). Verder ligt er in 't Klooster een behoorlijk areaal aan bos (circa 1172 ha), wat voornamelijk bestaat uit naaldhout en een klein oppervlakte loofhout bevat. (Ministerie BZK, z.d.). De bosgebieden in het plangebied heten 't Zand en 't Klooster. De verdeling van het grondgebruik is terug te zien in figuren 10 en 11. Deze gegevens kunnen gebruikt worden om in te schatten welke maatregelen er genomen kunnen worden.

Figuur 10 Cirkeldiagram grondgebruik in %

Figuur 11. Grondgebruik 't Klooster (Ministerie BZK, z.d.)

4.3 Historie

De landbouw en het landbouwbeleid heeft zich door de jaren heen ontwikkeld naar een sector die is gericht op veel produceren, producten die weinig geld kosten en grote agrarische bedrijven. De hongersnoden en het beleid van Sicco Mansholt is hier een grote oorzaak van geweest. De ontwikkelingen van de technologie, economie en sociale aspecten speelden ook een rol bij het moderniseren en vergroten van de productie. Door “Nooit meer honger” werd de Nederlandse landbouw eigenlijk verplicht om zich te ontwikkelen naar een systeem, zoals deze vandaag de dag nog is. Het systeem kent voordelen, maar ook nadelen. Deze nadelen staan steeds meer ter discussie in de maatschappij.

“Nooit meer honger” heeft effect gehad op het landschap. Het landschap van ’t Klooster bestond ooit uit uitgestrekte heidevelden met schaapskuddes. Door onder andere de komst van kunstmest verdwenen de schapen van de heide. Bos en landbouw kwamen hiervoor in de plaats. De landbouw in ’t Klooster kreeg door het beleid “nooit meer honger” na de wereldoorlogen een boost en werd door het landbouwbeleid van Sicco Mansholt steeds intensiever. De ruilverkaveling bracht ’t Klooster grotere percelen en zorgde voor meer opbrengsten per hectare. Dit is grotendeels nog steeds de huidige wijze van landbouw in Nederland en ’t Klooster (Quinten, 2021).

Een uitgebreidere versie van de historische analyse van het gebied en beleid is te vinden in bijlage 2 van dit gebiedsplan en in het individuele onderzoeksrapport van Martha Bos.

4.4 Bodem en geomorfologie

De bodem in ’t Klooster bestaat uit zandgrond. Deze varieert van heel arm onder natuurgebied ’t Zand tot voedselrijker in de landbouwgebieden aan de rand van het gebied. De Achterhoek is een van de droogste gebieden van Nederland (Provincie Gelderland, z.d-a) en in ’t Klooster is dit nog erger door het waterwingebied van Vitens. Door de zandgrond infiltreert regenwater veel sneller dan bij andere bodems en door een grondwaterstand van gemiddeld 3-5 meter onder maaiveld (en in de zomer veel dieper) (Geologische dienst Nederland, 2022) moeten boeren eerder gebruik maken van beregening omdat ook de capillaire nalevering bij zandgrond kleiner is dan bij andere grondsoorten en maximaal 30-40 cm bedraagt (Groenten & fruit, 2018). Voor natuurinclusieve landbouw betekent dit dat niet alle maatregelen kunnen worden toegepast in ’t Klooster. Voor bijvoorbeeld het creëren van een plas-dras systeem is het gebied te droog, is de grondwaterstand te laag en vindt er te weinig capillaire nalevering plaats. Een uitgebreidere uitleg van de bodems in het gebied en hun ontstaan, de geomorfologie, is met kaarten, terug te vinden in bijlage 3.

4.5 O-meting

Op proefboerderij De Marke is een nulmeting gedaan. De Marke is een proefboerderij van de Wageningen universiteit waar ze onder andere onderzoek doen naar natuurinclusieve landbouw. Het doel is om de belasting van het milieu tot een minimum te beperken (WUR, z.d-a ; WUR, z.d-b). De graslanden op dit bedrijf geven een goed beeld van hoe een bedrijf in niveau 1 van natuurinclusieve landbouw eruit kan zien. Door dit te weten kan er later gekeken worden hoe de vegetatie verandert bij omschakeling naar een bedrijf op niveau 2 of 3. Wat er uit de opnames is gekomen is terug te vinden in bijlage 4.

4.6 Samenvatting “Fysieke omgeving”

Uit de omschrijving van de fysieke omgeving blijkt dat 't Klooster verschillende sterkten en zwakten heeft. Hieronder bevindt zich een opsomming, waarin staat vermeld wat er uit de fysieke omgeving meegenomen moet worden in de ontwerpcriteria, zodat het uiteindelijk mee wordt genomen bij het opstellen van het ontwerp en het advies.

Figuur 12. Fysieke omgeving: waar moet rekening mee worden gehouden?

Nr	Wat meenemen?
1	De omtrek en gebiedsgrens van 't Klooster.
2	Het grondgebruik in 't Klooster is voornamelijk agrarisch, waarvan 40% grasland en 22% akkerland
3	Er liggen twee bosgebieden in 't klooster, namelijk: 't Zand en 't Klooster.
4	Dat door onder andere het landbouwbeleid van Sicco Mansholt en de technische, economische en sociale ontwikkelingen de landbouw in het verleden eigenlijk werd verplicht om zich te ontwikkelen naar een intensief systeem, zoals deze vandaag de dag nog is.
5	Er is veel last van droogte waardoor, in combinatie met de aanwezige zandgrond, maatregelen als plas-dras systemen niet kunnen worden toegepast in 't Klooster
6	Het huidige landbouwbeleid van de verschillende overheidslagen (Europa, Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst) richten zich momenteel steeds meer in hun beleidsstukken op het stimuleren van een omschakeling naar natuurinclusieve landbouw.
7	In Gelderland is er een prioriteit voor natuurinclusieve landbouw op niveau 2 en 3 in de groene ontwikkelzones, rondom het GNN en nabij natuurgebieden (Gelderse natuur en milieufederatie et al, 2021). 't Zand en de landgoederen in het zuiden van 't Klooster zijn groene ontwikkelzones (Provincie Gelderland, z.d-b).
8	Uit de 0-meting op proefboerderij De Marke bleek dat de graslanden op het bedrijf een goed beeld geven van hoe een bedrijf in niveau 1 van natuurinclusieve landbouw eruit kan zien. Door dit te weten kan er later gekeken worden hoe de vegetatie verandert bij omschakeling naar een bedrijf op niveau 2 of 3.

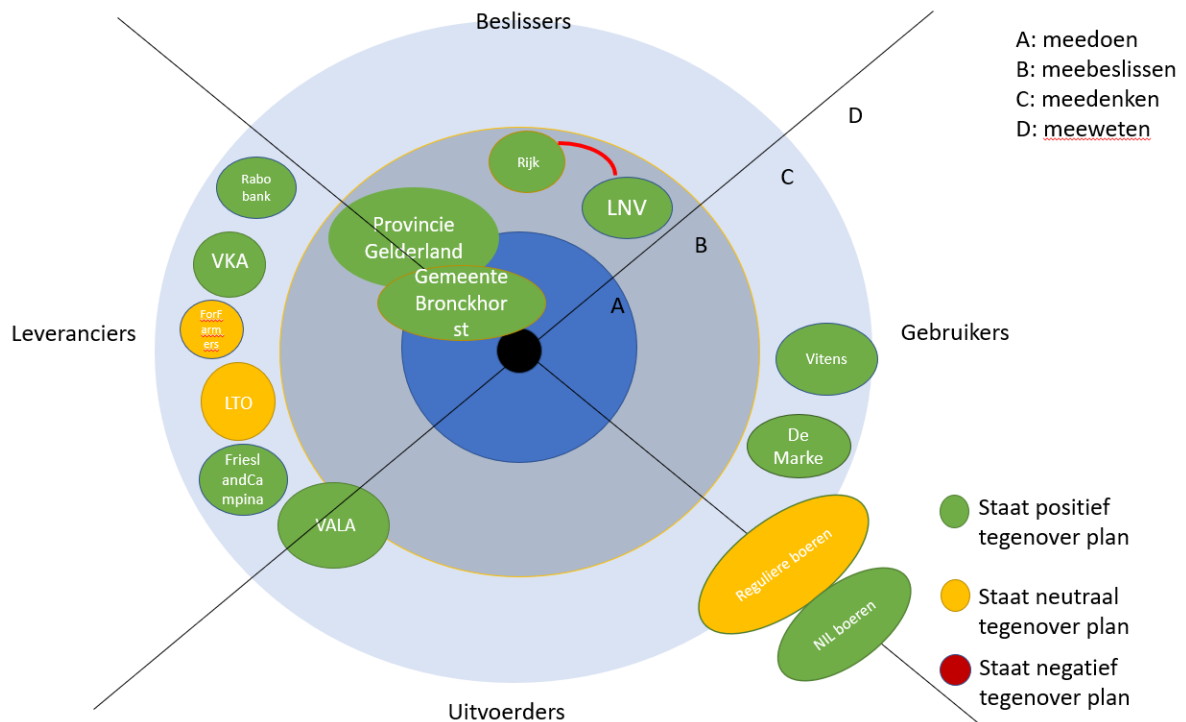
5. Mensenwensen

Om achter de wensen van de actoren in 't Klooster met betrekking tot natuurinclusieve landbouw te komen, is er een analyse gemaakt van de actoren. Dit is gedaan door gebruik te maken van de krachtenveldanalyse (BULG) en een MLP (Multi Level Perspective) analyse. De interviews waar dit op gebaseerd is zijn opgenomen in het individuele onderzoek van Martha Bos (Bos, 2022), een lijst met geïnterviewden is opgenomen in bijlage 5. Ook is in bijlage 6 een algemene beschrijving van de actoren te vinden.

5.1 Krachtenveldanalyse (BULG)

Hieronder in figuur 13 is de krachtenveldanalyse (BULG) te zien. Het laat zien hoe belangrijk de verschillende actoren zijn en hoeveel invloed zij hebben op het tot stand komen van het gebiedsplan (grootte van de cirkel en afstand tot het midden) en laat ook zien hoe zij hier tegenaan kijken (kleur van de cirkel). Hierbij is gekeken naar de houding van de actoren ten opzichte van natuurinclusieve landbouw. De BULG is tot stand gekomen op basis van doelstellingen die de partijen hebben en de gevoerde gesprekken.

Figuur 13 BULG

De krachtenveldanalyse laat zien dat veel partijen positief tegenover natuurinclusieve landbouw staan. Uit de interviews komt dat men natuurinclusieve landbouw vaak ziet als een kans voor de landbouw maar ook voor het bereiken van andere doelen, zoals betere waterkwaliteit, meer biodiversiteit en spreiding van recreatie. Veel boeren zijn bereid om om te schakelen naar natuurinclusief, echter hebben ze daar wel perspectief voor nodig en de garantie dat hun inkomsten niet dalen. Boeren geven aan dat zij vinden dat ze al veel dingen doen die vallen onder natuurinclusief, zoals later maaien, bloemenmengsels inzaaien, controleren op wild voor het maaien en het onderhoud van landschapselementen, echter worden ze daar op dit moment niet voor beloond en wordt het ook niet altijd erkend. Ze missen hierin een stukje waardering. Tevens missen ze een constant en niet tegenstrijdig beleid. Nu wijzigt dit bijna elke kabinetsperiode, terwijl boeren plannen maken voor

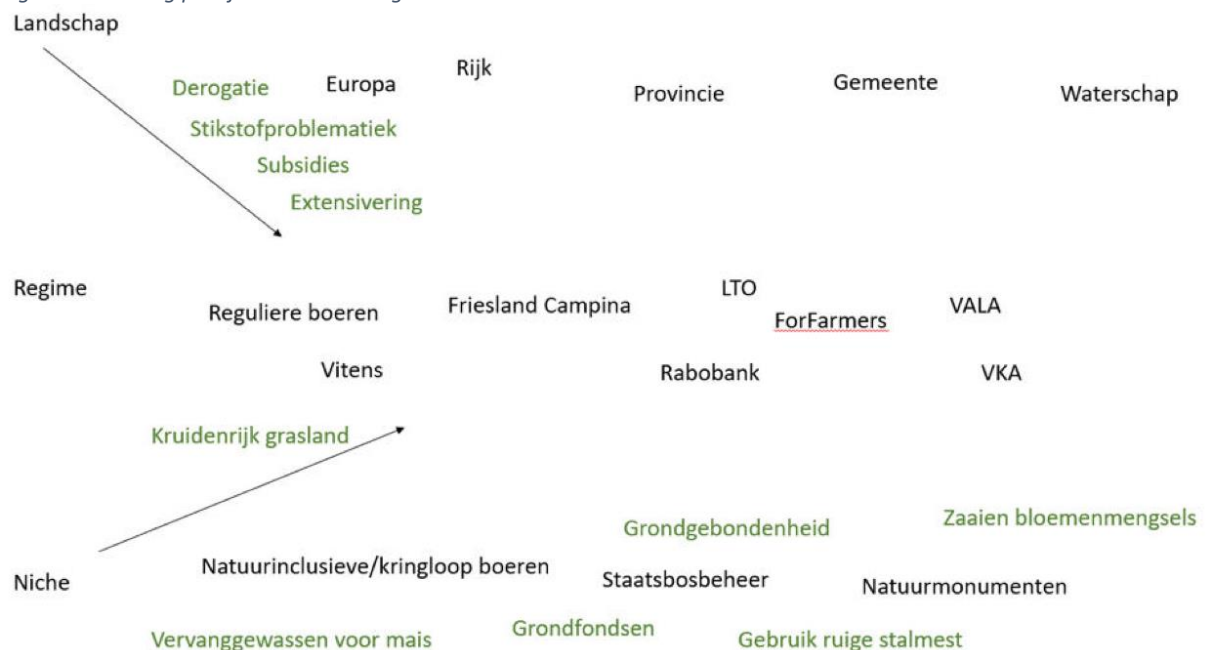
tientallen jaren. Ook missen de boeren de gebiedsgerichtheid in het beleid. Ze zijn dus pas bereid stappen te zetten als ze zeker weten dat zo ook zo lang ondersteund worden.

Het is niet gelukt een gesprek te hebben met ForFarmers over hun kijk op natuurinclusieve landbouw. Aangezien zij voornamelijk leveren aan reguliere boeren zullen zij hetzelfde standpunt hebben en zijn ze geel gekleurd.

5.2 MLP-analyse

Bij een MLP-analyse worden partijen en ideeën ingedeeld in 3 categorieën, het landschap, het regime en de niche. Het landschap is de achtergrond waartegen de ontwikkeling op regime- en nicheniveau zich afspelen. Het regime is de gangbare wijze waarop een maatschappelijke functie wordt vervuld of vormgegeven. De niche biedt ruimte aan het ontstaan van vernieuwingen. (ten Pierick & van Mil, 2009) De verschillende partijen en ideeën die uit interviews en onderzoek zijn gekomen zijn hieronder weergegeven in figuur 14. Door inzichtelijk te maken hoe de verschillende niveaus elkaar beïnvloeden en welke ideeën daar spelen kan daarmee rekening gehouden worden bij het opstellen van de ontwerpcriteria en het advies. Waarom de partijen en ideeën op deze manier zijn ingedeeld is uitgelegd in bijlage 7.

Figuur 14 Indeling partijen en ideeën volgens het MLP

5.3 Samenvatting “Mensenwensen”

Uit de omschrijving van de mensenwensen blijkt dat 't Klooster verschillende actoren kent die elk verschillende belangen en standpunten hebben. Hieronder bevindt zich een opsomming, waarin staat vermeld wat er uit de mensenwensen meegenomen moet worden in de ontwerpcriteria, zodat het uiteindelijk mee wordt genomen bij het opstellen van het ontwerp en het advies.

Figuur 15. Mensenwensen: waar moet rekening mee worden gehouden?

Nr	Wat meenemen?
1	De krachtenveldanalyse laat zien dat veel actoren positief tegenover natuurinclusieve landbouw staan.
2	Natuurinclusieve landbouw wordt gezien als een kans voor de landbouw, maar ook voor het bereiken van andere doelen, zoals: betere waterkwaliteit, meer biodiversiteit en spreiding van recreatie.
3	Veel boeren zijn bereid om om te schakelen naar natuurinclusief, echter missen ze: duidelijkheid, zekerheid, perspectief, garantie dat hun inkomsten niet dalen, waardering, gebiedsgerichtheid en geen tegenstrijdigheid in het beleid.
4	De MLP analyse laat zien dat er in de niche veel ontwikkelingen plaatsvinden die passen binnen natuurinclusieve landbouw. Door de juiste omstandigheden te scheppen kunnen deze uiteindelijk tot het regime gaan behoren
5	Grondgebondenheid is een belangrijk punt binnen natuurinclusieve landbouw. Door de afschaffing van de derogatie dreigen boeren die grondgebonden zijn dat te verliezen. Om dit te voorkomen zullen ze moeten extensiveren, iets wat past binnen de doelstellingen van niveau 2 en 3
6	Natuurinclusieve maatregelen kunnen ook worden toegepast op plekken waar het de boer niet direct grond, en dus inkomsten kost, zoals het kuil inzaaien met bloemenmengsel.

6. Randvoorwaarden

In dit onderdeel wordt gekeken naar de randvoorwaarden die gelden om natuurinclusieve landbouw te laten slagen. Hier is eerder onderzoek naar gedaan, op basis van literatuuronderzoek (dit op basis van ervaringen in eerdere transitieprojecten met betrekking tot natuurinclusieve landbouw). In dat onderzoek zijn 5 dimensies bekeken, de ecologische, economische, sociale, de informele instituties en de formele instituties. Per dimensie zijn 7 sleutelvariabelen aangewezen die van belang zijn voor het laten slagen van natuurinclusieve landbouw (Huntjens et al., 2022). Hoe beter de sleutelvariabelen in een gebied aanwezig zijn, hoe groter de kans dat natuurinclusieve landbouw kans van slagen heeft.

In dit hoofdstuk wordt per dimensie de sleutelvariabelen in een tabel gezet, waarin aangegeven wordt hoe 't Klooster scoort op elke variabele zodat direct te zien is op welke onderdelen er gefocust moet worden. Variabelen die in heel Nederland gelijk zijn hebben een witte kleur gekregen, omdat hier voor 't Klooster niet specifiek iets over te zeggen is. Een uitgebreide toelichting op de sleutelvariabelen is te vinden in bijlage 8.

6.1 Ecologisch

Zoals te zien is in figuur 16 geven veel sleutelvariabelen aan dat er een gunstig klimaat is voor natuurinclusieve landbouw. Er is natuur in het gebied, waardoor natuurinclusieve landbouw veel kan betekenen voor de biodiversiteit. Verder staan de boeren open voor het nemen van maatregelen of hebben dit (soms onbewust) al gedaan. De knelpunten zitten hier bij de ecosysteemdiensten. (Markt)partijen geven aan dat dit een belangrijk punt is in de omschakeling maar vanuit de gemeente en andere overheden wordt dit nog nergens benoemd. Dit is dus een belangrijk punt om mee bezig te gaan.

Figuur 16. Sleutelvariabelen ecologisch (Huntjens et al, 2022)

Sleutelvariabelen ecologisch	Situatie in 't Klooster
<i>Natuurinclusieve landbouw als buffer naast natuurgebieden</i>	Natuurgebieden aanwezig waarbij natuurinclusieve landbouw als buffer kan dienen.
<i>Mate van afstemming van landschapselementen in de omgeving</i>	Er zijn al veel landschapselementen. Deze kunnen nog wel beter verbonden worden.
<i>Mate van uitvoering van natuurinclusieve landbouw maatregelen</i>	De wil is er en er worden ook al verschillende maatregelen genomen.
<i>Transparantie in en rapportage van de toegepaste agro-ecologische processen (om monitoring en kennisdeling mogelijk te maken)</i>	Onder andere de VKA zorgt hiervoor, door boeren van elkaar te laten leren.
<i>Aanwezigheid van integrale ruimtelijke ordening & landschapsinrichting op gebiedsniveau gericht op optimalisatie van ecosysteemdiensten in de landbouw</i>	Er zijn sfeerimpressies, geen ontwerp en er wordt niet gesproken over ecosysteemdiensten
<i>Explicitering van ecosysteemdiensten door natuurinclusieve landbouw</i>	Dit is een gewenste ontwikkeling, maar hier ligt de focus van de overheden niet.
<i>Efficiënt en circulair gebruik van beschikbare natuurlijke hulpbronnen</i>	Al veel bewustzijn door ligging in Waterwingebied.

6.2 Economisch

Economisch zitten er nog veel knelpunten, zoals te zien is in figuur 17. Vooral de betaling voor ecosysteemdiensten en de bereidheid van de consument om de echte prijs van een product te betalen vallen negatief uit. Verder is het ook lastig voor boeren om een goed verdienmodel te realiseren, mede door bovengenoemde knelpunten en doordat ze vooral, via grote bedrijven, aan de wereldmarkt leveren. Positief is wel dat natuurinclusieve landbouw vaak relatief makkelijk in te passen is in de bedrijfsvoering in 't Klooster.

Figuur 17. Sleutelvariabelen economisch (Huntjens et al, 2022)

Sleutelvariabelen economisch	Situatie in 't Klooster
<i>Mate van inpasbaarheid van natuurinclusieve landbouw maatregelen in bedrijfsvoering</i>	Kleinere bedrijven die vaak al landschapselementen hebben
<i>Concurrentiepositie en onderscheidend vermogen</i>	Hier zijn mogelijkheden voor, maar dit betaald zich nog niet uit.
<i>Beschikbaarheid en inzicht in (financiële) mogelijkheden met betrekking tot natuurinclusieve landbouw (subsidie, verbreding, kostenbesparing)</i>	Niet bij alle boeren is duidelijk wat er allemaal mogelijk is.
<i>Goede verdienmodellen (o.a. gebaseerd op een systeem van gestapelde beloningen)</i>	Er zijn nog geen goede verdienmodellen, maar hier wordt wel aan gewerkt.
<i>Kennis over en betaling voor ecosysteemdiensten</i>	De kennis is er deels, maar niemand lijkt actief bezig met de uitvoering.
<i>True Cost Pricing en bereidheid van de consument om echte prijs te betalen</i>	Consument is niet bereid extra te betalen, dus zal sturing nodig zijn.
<i>Afhankelijkheid wereldmarkt vs korte keten</i>	Veel boeren zijn afhankelijk van de wereldmarkt

6.3 Sociaal

Hieronder in figuur 18 is te zien wat er goed gaat in 't Klooster op sociaal vlak en waar de knelpunten liggen. Door samenwerking binnen groepen van de VKA vindt trial and error plaats en wordt ook gewerkt aan de opbouw van sociaal kapitaal. Verder zijn er op sociaal vlak veel knelpunten in 't Klooster. Er is weinig onderling begrip tussen partijen, waardoor vertrouwen en samenwerking lastig is. Dit en onduidelijkheid over bijvoorbeeld de definitie van natuurinclusieve landbouw en gebrek aan waardering vanuit de overheid zorgen ervoor dat er geen gemeenschappelijke taal is. Dit kan opgelost worden door partijen met elkaar te laten praten om zo inzicht in elkaar te krijgen. Verder geeft dit rapport hopelijk een duidelijkere definitie van natuurinclusieve landbouw en kunnen de verschillende overheden in hun communicatie meer waardering uitspreken voor de boeren.

Figuur 18. Sleutelvariabelen sociaal (Huntjens et al, 2022)

Sleutelvariabelen sociaal	Situatie in 't Klooster
<i>Mate waarin boeren trial en error aandurven en ervaringen hierover delen</i>	Door samenwerking binnen VKA durven boeren dit aan en delen ervaringen
<i>Uitbreiding kennisniveau over NIL</i>	Gemeente zou hier een loket voor kunnen openen
<i>Aanwezigheid van (voorafgaande of huidige) conflict/spanning tussen gebiedspartijen/ mate en aard van belangentegenstellingen</i>	Spanningen door waterwinning
<i>Niveau van onderling begrip en vertrouwen tussen partijen & kwaliteit van samenwerking</i>	Weinig onderling begrip

<i>Niveau van participatie/inclusiviteit van belanghebbenden</i>	Vooraf op groepsniveau, individueel afwachtend.
<i>Aanwezigheid gemeenschappelijke taal</i>	Niet aanwezig door onduidelijkheid
<i>Opbouw van sociaal kapitaal (door sociaal leren, netwerken, onderwijs, kennisdeling, enz.)</i>	Tussen boeren goed, tussen boeren en overheid ligt dit lastiger maar de wil lijkt er wel te zijn.

6.4 Informele instituties

Informele instituties zijn niet geformaliseerde praktijken, zoals cultuur, normen en waarden, hoe men gewend is dingen te doen. (Huntjens, 2021). Het belangrijkste knelpunt dat te zien is in figuur 19 is het gebrek aan vertrouwen in de overheid en in sommige gevallen ook de wetenschap. Dit wantrouwen komt door het steeds wisselende beleid van de landelijke overheid en Brussel. Boeren hebben het gevoel dat ze elke paar jaar weer een andere kant op moeten met hun bedrijf. Hierdoor doen ze bij iets nieuws liever nog even niks, voordat ze investeringen doen en na een paar jaar blijkt het toch fout te zijn of anders te moeten. Door dit wantrouwen staan boeren niet te springen om om te schakelen naar natuurinclusief. Beleid dat langer vastligt dan de regeerperiode van 4 jaar en een regionale visie kunnen de boeren houvast geven. De aanwezigheid van koplopers, die hun kennis ook graag met andere boeren delen, kan ook bevorderend werken. Het is echter niet bekend of er in 't Klooster koploper zijn die deze rol op zich willen nemen.

Figuur 19. Sleutelvariabelen informele instituties (Huntjens et al, 2022)

Sleutelvariabelen informele instituties	Situatie in 't Klooster
<i>Samenwerking van boeren gericht op meer duurzaamheid, waaronder weidegang</i>	Er is samenwerking, maar niet direct gericht op duurzaamheid
<i>Vertrouwen in overheid, wetenschap of adviseurs</i>	Er is geen vertrouwen en zelfs wantrouwen.
<i>Aanwezigheid van een netwerk van regionale overheden en ketenpartijen die samenwerken aan regionaal vastgestelde visie</i>	Er is geen regionale visie, maar de partijen die dit kunnen realiseren zijn wel aanwezig
<i>Aanwezigheid van "koploper-boeren" in een regio waardoor het "peloton" in die regio geënthousiasmeerd kan worden</i>	Er zijn wel koplopers, maar het is niet duidelijk of zij die rol ook op zich willen nemen.
<i>Een overheid die ruimte biedt voor zelfsturing</i>	Aanwezig is heel Nederland, binnen de wet.
<i>Beschikbaarheid van betrouwbare, bruikbare en onderbouwde kennis</i>	Via collectieven, via provincie minder bekend.
<i>Mate van (innovatie in) onderwijsaanbod op NIL</i>	Steeds meer aandacht voor, een groene school dicht in de buurt.

6.5 Formele instituties (Beleid)

In figuur 20 is te zien welke sleutelvariabelen positief uitpakken in 't Klooster en waar nog knelpunten liggen in het beleid. Subsidiemogelijkheden en platforms voor natuurinclusieve landbouw zijn zeker aanwezig in 't Klooster. Zo komt 89% van het gebied in aanmerking voor ANLb subsidie (Provincie Gelderland, 2022a) en zijn er verschillende partijen die zich bezighouden met natuurinclusieve landbouw. Hierdoor is er een goede basis voor omschakeling naar natuurinclusieve landbouw. De knelpunten liggen hier voornamelijk bij de overheid. Zo is er nog geen landschapsontwerp op gebiedsniveau. Dit zou wel kunnen helpen, omdat boeren zo weten wat er van hen verwacht wordt in de toekomst. Verder is de informatievoorziening op orde, maar boeren weten dit niet altijd te vinden. Verder zou dit uitgebreid kunnen worden met hulp bij omschakeling. Het feit dat grond schaars is en

er in 't Klooster vooral kleine bedrijven zijn, zijn wel knelpunten maar kunnen moeilijk tot niet opgelost worden.

Figuur 20. Sleutelvariabelen formele instituties (Huntjens et al, 2022)

Sleutelvariabelen formele instituties	Situatie in 't Klooster
<i>Regionale governance, w.o. coöperaties of platforms voor natuurinclusieve landbouw, en collectieve afspraken over beheer en gebruik van grond</i>	Veel verschillende partijen die zich bezig houden met natuurinclusieve landbouw
<i>Beleid gericht op natuurinclusieve landbouw, bv ANLb 2016, NPLG sinds 2022</i>	Bijna het hele gebied komt in aanmerking voor ANLb
<i>Aanwezigheid van stimuleringsregeling, subsidies en PPS-financiering voor natuurinclusieve landbouw, incl. loket</i>	Regelingen en subsidies zijn aanwezig. Het loket biedt enkel informatie, dit kan uitgebreid worden met hulp
<i>Mate waarin grotere bedrijven duurzaamheidseisen stellen aan hun leveranciers</i>	In 't Klooster zijn (bijna) geen grotere bedrijven, waardoor dit niet mogelijk is
<i>Mogelijkheid tot herverkaveling en/of herwaardering van gronden</i>	Herverkaveling is mogelijk, maar grond schaars en wordt niet altijd als oplossing gezien.
<i>Aanwezigheid van integrale ruimtelijke ordening en ruimtelijk landschapsontwerp op gebiedsniveau</i>	Er zijn sfeerimpressies, maar nog geen ontwerp
<i>Mate waarin Nederland afstapt van wetgeving en stimuleringsmaatregelen die nadelig zijn voor natuurinclusieve landbouw</i>	Afhankelijk van de Nederlandse overheid

6.6 Samenvatting "Randvoorwaarden"

Uit de omschrijving van de randvoorwaarden blijkt dat er verschillende knelpunten zijn die natuurinclusieve landbouw in de weg staan maar dat er ook zeker kansen liggen. Hieronder bevindt zich een opsomming, waarin staat vermeld wat er uit de randvoorwaarden meegenomen moet worden in de ontwerpcriteria, zodat het uiteindelijk mee wordt genomen bij het opstellen van het ontwerp en het advies.

Figuur 21. Randvoorwaarden: waar moet rekening mee worden gehouden?

Nr	Wat meenemen?
1	Er is een gebrek aan vertrouwen in de overheid, voornamelijk door het gebrek aan een lange termijn visie.
2	Er is onbegrip tussen partijen onderling. Door met elkaar aan tafel te gaan zitten kan dit begrip verbeterd worden wat kan leiden tot samenwerkingen.
3	Een landschapsinrichting op gebiedsniveau biedt aan alle partijen duidelijkheid over waar de gemeente heen wil met het gebied in de toekomst. Door hier ook aandacht te besteden aan ecosysteemdiensten wordt de basis gelegd voor goede verdienmodellen.
4	De consument is nog een obstakel als het gaat om true cost pricing, daarom is sturing van de overheid op dit punt nodig.
5	Door de kleinschalige bedrijven en de vele aanwezige landschapselementen is de stap naar natuurinclusief in 't Klooster minder groot.
6	Door de aanwezigheid van natuurgebieden wordt, bij toepassing van natuurinclusieve landbouw, de biodiversiteit bevorderd.

7. Ontwerpcriteria

Om tot een goed gebiedsplan te komen worden er ontwerpcriteria opgesteld. In de eerste paragraaf wordt gefocust op de biodiversiteit en worden ontwerpcriteria opgesteld om deze te bevorderen. In de tweede paragraaf komen de ontwerpcriteria voor financiën, beleid en sociaal aan bod. Deze onderwerpen zijn gescheiden omdat de maatregelen voor biodiversiteit in een maatregelenkaart weergegeven kunnen worden en de financiën, beleid en sociaal voornamelijk in het advies besproken worden.

7.1. Ontwerpcriteria biodiversiteit

In deze paragraaf worden de ontwerpcriteria voor biodiversiteit weergegeven. Deze criteria zijn opgesteld aan de hand van de samenvattingen aan het einde van de verschillende hoofdstukken. De specifieke maatregelen zijn geselecteerd aan de hand van onderwerpen die vaak ter sprake kwamen tijdens de interviews, zie bijlage 1 en waar boeren vaak al mee bezig zijn waardoor het een minder grote stap is om deze maatregelen te realiseren. Het oppervlak is bepaald aan de hand van GIS kaarten. Door te kijken wat, waar al aanwezig is, is een schatting gemaakt over op hoeveel oppervlak het mogelijk is om deze elementen extra te realiseren.

Figuur 22. Ontwerpcriteria biodiversiteit

Onderwerp	Waarom (Randvoorwaarden)	Criteria
<i>Wat is natuurinclusieve landbouw?</i>	Het moet duidelijk zijn wat natuurinclusieve landbouw precies is om draagvlak te creëren en zodat iedereen weet waar het over gaat	De definitie die is opgesteld onder 'Theorie' wordt aangehouden
		De 4 niveaus van Wageningen universiteit en Louis Bolk worden aangehouden
<i>Biodiversiteit</i>	Maatregelen moeten bij het gebied passen	Er worden alleen maatregelen geadviseerd die passen binnen het droge karakter van de Achterhoekse zandgronden, dus geen maatregelen als plasdras
	Maatregelen moeten de biodiversiteit verbeteren	Bufferstroken van 10 meter breed langs natuurgebieden, minstens 50 km lang
	Er zijn al veel landschapselementen maar deze kunnen beter op elkaar aangesloten worden.	Extra landschapselementen aanleggen en op elkaar aansluiten met een lengte van 10 km
		Kruidenrijk grasland realiseren op 1/3 van het graslandareaal (750 ha)
<i>Niveaus</i>		Niveau 1 realiseren op 89% van het landbouwoppervlak, overal waar ANLb subsidie mogelijk is

		Niveau 2 realiseren op 30% van het agrarisch oppervlak, in de buurt van Groene ontwikkelzones
		Niveau 3 realiseren op 10% van het agrarisch oppervlak, grenzend aan Groene ontwikkelzones

7.2. Ontwerpcriteria financiën, beleid en sociaal

In deze paragraaf worden de ontwerpcriteria voor financiën en beleid weergegeven. Deze criteria zijn opgesteld aan de hand van de samenvattingen aan het einde van de verschillende hoofdstukken.

Figuur 23. Ontwerpcriteria financiën, beleid en sociaal

Onderwerp	Waarom (Randvoorwaarden)	Criteria
<i>Financiën</i>	Boeren moeten na omschakeling een goed verdienmodel hebben	Subsidies kunnen worden gekoppeld aan de verschillende niveaus
		Vergoeding voor inkomstenderving op plekken waar de boer natuurinclusieve maatregelen neemt.
		Boeren krijgen een vergoeding voor de ecosysteemdiensten die zij met hun land leveren
	De consument is niet bereid de echte prijs van een product te betalen	De overheid kan sturen in de markt door voor elk product true cost pricing toe te passen, zodat natuurinclusieve producten dan goedkoper worden dan reguliere.
<i>Beleid</i>	Het landbouwbeleid stimuleert steeds vaker natuurinclusieve landbouw	Door participatie toe te passen wordt het draagvlak en de betrokkenheid van de omgeving groter
	Op sommige punten is het beleid tegenstrijdig	Beleid moet zonder tegenstrijdigheden opgesteld worden zodat de boer duidelijkheid heeft.
	Een landschapsinrichting op gebiedsniveau of een regionale landbouwvisie geeft duidelijkheid en perspectief	De gemeente kan initiatief nemen om, met het gebied, een visie op te stellen die door alle partijen gedragen wordt.
	Er moet meer gebiedsgericht gewerkt worden	Beleid moet gebiedsspecifiek geïmplementeerd worden door beleid van bovenaf te vertalen naar het gebied
<i>Sociaal</i>	Er is gebrek aan vertrouwen in de overheid	Er moet een langere termijn visie komen

	Er is onbegrip onderling tussen de partijen in 't Klooster	Samenwerkingen kunnen tot stand komen door met elkaar te praten.
	Er is niet genoeg waardering voor wat boeren al doen	Waardering verwoorden in het beleid
	Toekomstige boeren moeten al vroeg in aanraking komen met natuurinclusieve landbouw	Natuurinclusieve landbouw moet meer geïntegreerd worden in het onderwijs

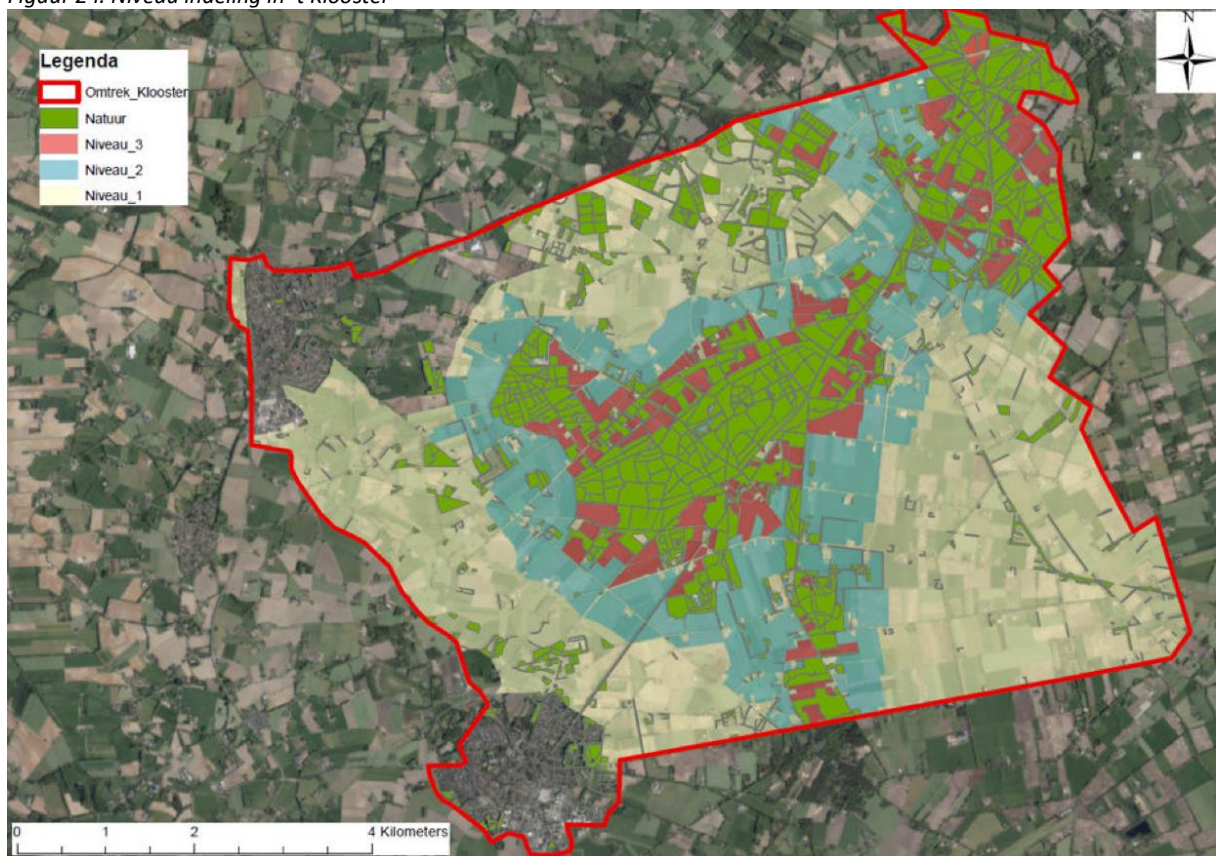
8. Ontwerp

In dit hoofdstuk wordt de maatregelenkaart gepresenteerd die is gemaakt op basis van de hiervoor opgestelde ontwerpcriteria. Hierbij wordt uitgelegd waarom er is gekozen om deze maatregelen op die plek toe te passen en welke actoren hierbij betrokken zijn. Vervolgens wordt er een beleidsadvies gegeven over hoe de ideeën uit de maatregelenkaart uitgewerkt kunnen worden in het beleid. De maatregelen en het advies zijn geëvalueerd met de opdrachtgever.

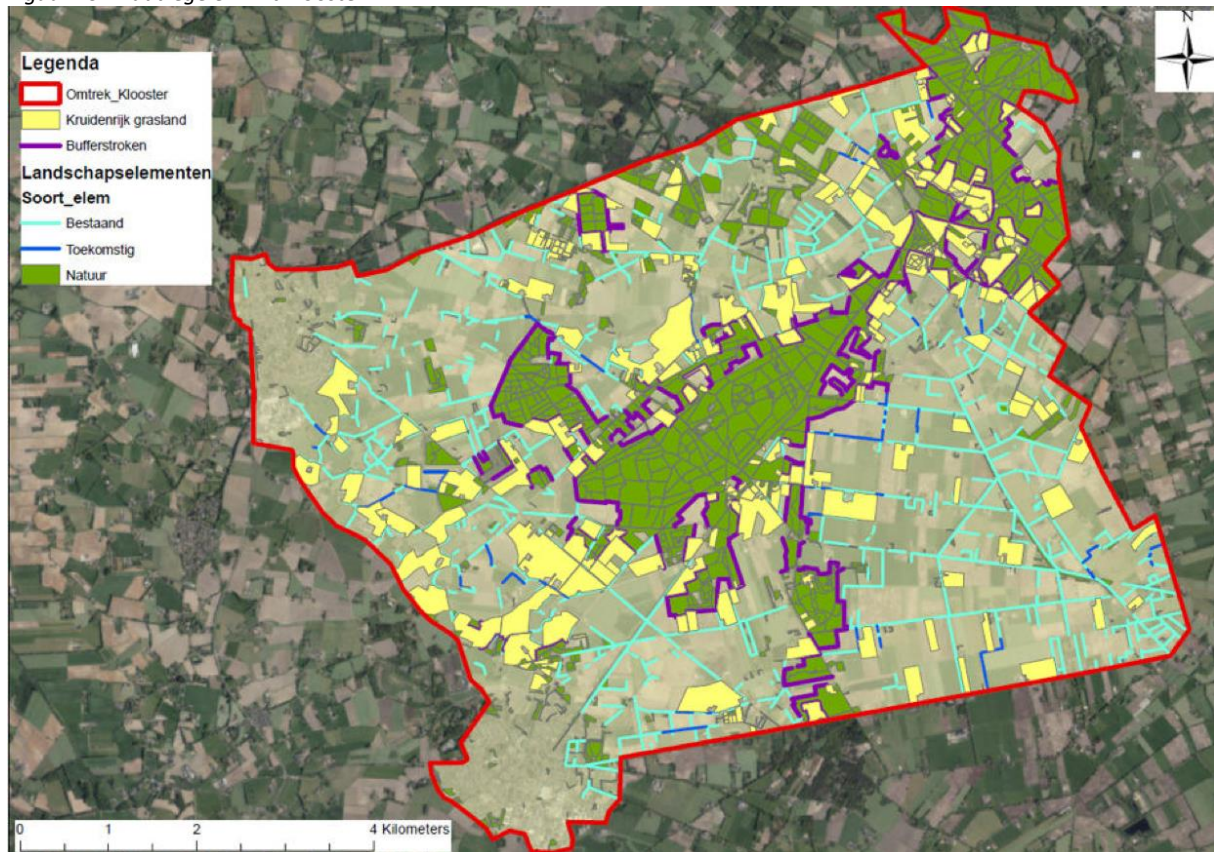
8.1 Maatregelenkaart

Uiteindelijk is er gekozen om 2 kaarten te maken, een met de niveauverdeling in 't Klooster en een met maatregelen. Hier is voor gekozen omdat het te onoverzichtelijk werd om alles op 1 kaart weer te geven. Op de eerste kaart (figuur 24) is de niveauverdeling van Erisman (et al., 2017) te zien, verdeeld over 't Klooster. Op de tweede kaart (figuur 25) is te zien welke maatregelen er genomen kunnen worden om de biodiversiteit te bevorderen. Onder de kaarten volgt de toelichting. Een grotere versie van de kaarten is te vinden in bijlagen 8 en 9.

Figuur 24. Niveau indeling in 't Klooster

Figuur 25. Maatregelen in 't Klooster

8.1.1 Niveaus

Zoals in de ontwerpcriteria aangegeven is ervoor gekozen om gebruik te maken van de 4 niveaus van Erisman (et al., 2017). Deze methode wordt ook gebruikt door de Wageningen universiteit, het Louis Bolk instituut en de provincie Gelderland en is daardoor bij veel instanties al bekend. Dit maakt het makkelijker om te implementeren dan een hele nieuwe indeling.

Bij het opstellen van de kaart is eerst gekeken waar niveau 1 mogelijk is en is vervolgens een buffer om de natuurgebieden gemaakt, waar het realiseren van niveau 3 de meeste impact heeft op de natuur. Vervolgens is daar een gebied omheen getekend met niveau 2, zodat niveau 1 en 3 overal gescheiden zijn, op die manier vindt er overal een geleidelijke overgang plaats van niveau 0, naar 1, 2, 3 en dan naar de natuur.

Niveau 1

Zoals eerder besproken valt onder niveau 1 onder andere het gebruik maken van de ANLb subsidie. Dit is echter niet op elke plek mogelijk. In 't Klooster is het op 89% van het agrarisch oppervlak mogelijk om een ANLb subsidie aan te vragen. De enige uitzonderingen zijn rond Zelhem en ten oosten van Hengelo. Daarom is het in het hele gebied, met uitzondering van de zonet benoemde gebieden, mogelijk om minstens niveau 1 te realiseren.

Voor de boeren in dit gebied betekent dit dat zij (meer) aan landschapsbeheer moeten gaan doen om gebruik te kunnen maken van de ANLb subsidie. Buiten dat kunnen ze kruidenrijk grasland realiseren, later maaien, landschapselementen aanleggen en beheren, groenbemesters en vanggewassen toepassen en (bloeiende) akkerranden inzaaien. Dit wordt gedaan op een klein deel van het bedrijf

waardoor er niet veel inkomstenderving wordt verwacht. In het advies wordt aangegeven hoe er moet worden omgegaan met de inkomstenderving van de bedrijven.

Niveau 2

In niveau 2 streeft een bedrijf naar grondgebondenheid en maakt het bijvoorbeeld gebruik van blijvend grasland. Dit niveau wordt gerealiseerd in de buurt van natuurgebieden, als een brede strook tussen niveau 1 en 3. Op die manier wordt ervoor gezorgd dat de landbouw steeds iets minder intensief wordt, hoe dicht men bij de natuurgebieden in de buurt komt.

Voor de boeren in dit gebied betekent dit dat ze, naast de maatregelen uit niveau 1, meer maatregelen moeten nemen en dit op een groter oppervlak van het bedrijf. Hieronder vallen weidevogelbeheer, bemesting met stalmest, een vervroegde weidegang, minder gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, een niet kerende grondbeweging en grondgebondenheid.

Hiervoor zal de boer een aantal aanpassingen moeten doen in zijn bedrijfsvoering en mogelijk moeten extensiveren. Ook zal hij iets minder inkomsten hebben van zijn land doordat er niet maximaal geproduceerd kan worden.

Bij een omschakeling naar niveau 2 en dus de toepassing van hierboven genoemde maatregelen is de verwachting dat de voedselrijkdom van de bodem naar beneden gaat, er meer variatie in structuur komt door aangepast maaibeheer en er meer nestgelegenheid voor insecten ontstaat door vertrapping als gevolg van vervroegde weidegang.

Door dit laatste zullen er verspreid over het land kleine plekken ontstaan met pionier- en tredplanten, dit zijn soorten als schijfkamille, varkensgras en verschillende weegbree soorten.

Door beweiding en afname van bemesting krijgen soorten uit de kamgrasweide associatie meer kans en kunnen soorten als kamgras, gewone hoornbloem, beemdlangbloem, verschillende boterbloemen en vertakte leeuwentand zich vestigen. (Schaminee et al, 2019)

In de akkerranden zullen, naast de ingezaaide soorten, soorten uit de wormkruidassociatie voor kunnen komen. Dit zijn soorten als boerenwormkruid, kweek en bijvoet. Vooral boerenwormkruid is een soort die belangrijk is voor de biodiversiteit aangezien verschillende soorten nachtvinders, wantsen en galmuggen gespecialiseerd zijn in deze soort. (Schaminee et al, 2019)

Niveau 3

Bij niveau 3 is het gehele bedrijf natuurinclusief. Zoals onder theorie besproken kan het hier gaan om een volledig grasgevoerd bedrijf, of gesloten kringlopen. Dit niveau wordt gerealiseerd op de percelen die grenzen aan de natuurgebieden die in het gebied liggen. Op die manier ontstaat er een buffer tussen de natuur en de intensievere landbouwbedrijven, waardoor de natuur versterkt kan worden.

Voor de boer betekent dit een grote omschakeling, zijn hele bedrijf wordt natuurinclusief waardoor hij andere keuzes in de bedrijfsvoering moet maken, niet de winst, maar de ecologie staat voorop. De kringlopen op zijn bedrijf zijn helemaal gesloten en hij werkt met rassen die niet het meest opbrengen maar van oudsher in de omgeving passen. Een akkerbouwer doet aan stroteelt en kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen worden (bijna) niet gebruikt. Om dit te bereiken moet de boer extensiveren, wat grote invloed heeft op zijn inkomsten, die zullen flink dalen in niveau 3.

In niveau 3 vind er bijna geen bemesting meer plaats op het grasland. Hierdoor verschaalt het perceel en zal de kamgrasweide overgaan in een associatie van liggend walstro en schapengras (Hennekens et al, 2010). Een zeldzame soort die in deze associatie voor kan komen is valkruid. Verder vestigen zich

soorten als liggend walstro, tandjesgras, tormentil en hier en daar wat struikhei. (Schaminee et al, 2019)

In de bufferzones naast de natuurgebieden is het de bedoeling dat er wat hogere vegetatie groeit. Dit kan in de vorm van een ruigte of in de vorm van een struweel. In het eerste geval zullen dit soorten zijn uit de associatie van Look-zonder-look en dolle kervel en wordt, buiten de naamgevende soorten, gekenmerkt door stinkende gouwe, akkerkool, geel nagelkruid en dagkoekoeksbloem. (Schaminee et al, 2019)

In het tweede geval gaat het om braamstruwelen uit de associaties van zoete haarbraam en die van donkere pluimbraam. Hierbij komen braamsoorten voor als pluimkambraam, slanghumusbraam, geplooid stokbraam en rode contrastbraam. Begeleidende soorten zijn wilde kamperfoelie, wilde lijsterbes, zomereik, brede stekelvaren en gewoon struisgras. (Schaminee et al, 2019)

Door het aanleggen van verschillende elementen, die elk hun eigen soorten meebrengen kan op deze manier de biodiversiteit toenemen binnen natuurinclusieve landbouw. Het lectoraat is op dit moment bezig om uit te zoeken hoe dit gemonitord kan worden op een simpele, gebruiksvriendelijke manier.

Maatregelen bij de niveaus

Hieronder in figuur 26 staan alle maatregelen weergegeven die een boer in 't Klooster zou kunnen nemen. Hierachter staat bij welke niveaus de maatregel hoort. Omdat het per bedrijf verschilt hoeveel moeite het kost om een maatregel toe te passen is niet te zeggen welke maatregel het makkelijkst of het moeilijkst is om toe te passen, de volgorde in figuur 26 is dan ook willekeurig.

Veel boeren passen al maatregelen uit niveau 1 toe waardoor het laagdrempeliger is om deze maatregelen op een groter deel van het bedrijf toe te passen of een nieuwe maatregel toe te passen, omdat men bij andere boeren in de omgeving kan zien hoe dat voor hen uitpakt. Hieronder in de paragraaf 'maatregelen' worden een aantal van deze maatregelen nader besproken.

Zowel bij niveau 1, als bij niveau 2 en 3 moet een boer zelf kiezen welke maatregelen er bij zijn land en bedrijfsvoering passen, de overheid kan dit niet van bovenaf bepalen maar zal hier, bijvoorbeeld door middel van keukentafelgesprekken, over in gesprek moeten met elke boer die met zijn bedrijf in een gebied ligt waar de gemeente Bronckhorst natuurinclusieve landbouw wil bevorderen. Zo kan er een bedrijfsplan ontstaan waar zowel de boer als de gemeente blij mee is. Nadat de gemeente heeft vastgesteld waar ze welk niveau willen realiseren is het voeren van deze gesprekken de eerste stap richting natuurinclusieve landbouw.

Figuur 26. Maatregelen per niveau. (Gebaseerd op Erisman et al., 2017; Bouma et al., 2020.)

Maatregel	Niveau
Kruidenrijk grasland	1-2-3
Weidegang	1-2-3
Groenbemesters, vanggewassen.	1-2-3
Bloeiende akkerranden	1-2-3
Landschapselementen aanleggen/beheren	1-2-3
Latere maaidatum	1-2-3
Weidevogelbeheer	2-3
Mestkwaliteit en -diversiteit aanpassen	2-3
Niet-kerende grondbeweging	2-3
Vervroegde weidegang	2-3
Reductie gewasbeschermingsmiddelen	2-3
Grondgebondenheid	2-3
Volledig grasgevoerd bedrijf	3
Dubbeldoelrassen	3
Gesloten kringlopen	3
Strokenteelt	3

8.1.2 Maatregelen

Zoals hiervoor besproken zijn er een heleboel maatregelen die boeren kunnen nemen om natuurinclusief te worden. Op de tweede kaart zijn een aantal maatregelen te zien die in het gebied genomen kunnen worden om de biodiversiteit te verbeteren. Deze maatregelen zijn gekozen omdat ze het meest laagdrempelig zijn, veel boeren passen ze al toe. Verder vallen al deze maatregelen onder niveau 1, waardoor zij in het hele ANLb gebied kunnen worden toegepast en leveren deze maatregelen een grote bijdrage aan het bevorderen van de biodiversiteit. Hieronder wordt per maatregel aangegeven waarom deze op de aangegeven plekken wordt toegepast en hoe dit de biodiversiteit verbeterd. Per maatregel wordt ook aangegeven welke actoren hieraan zijn gekoppeld.

Landschapselementen

In het gebied zijn al veel landschapselementen te vinden, zoals op de kaart in figuur 21 te zien is. Op enkele plekken liggen ze echter geïsoleerd of worden ze onderbroken. Door op deze plekken nieuwe landschapselementen aan te leggen ontstaat een aansluitend netwerk van landschapselementen in het hele gebied, die ook aansluit op landschapselementen buiten het gebied. Op die manier hebben insecten en andere dieren een veilig, aansluitend netwerk om zich door het gebied heen te bewegen, er ontstaat als het ware een ecologische snelweg door het hele gebied wat de biodiversiteit ten goede komt.

Bij deze maatregel zijn de grondeigenaren in 't Klooster betrokken. Dit hoeven niet alleen boeren te zijn, ook de gemeente zelf of een particulier kan hierbij betrokken zijn als de landschapselementen op hun grond zijn voorzien. Van deze partijen wordt verzocht landschapselementen aan te planten op hun eigen grond, tegen een vergoeding die in de meeste gevallen de ANLb subsidie betreft. Daarin speelt de VALA een rol, zij zijn er verantwoordelijk voor om de aangevraagde subsidie, die vanuit de provincie komt, uit te betalen aan de aanvrager. De gemeente is verantwoordelijk voor het realiseren van de doelen, partijen aan te sturen om landschapselementen aan te planten en partijen, zoals particulieren te compenseren wanneer zij geen gebruik kunnen maken van de ANLb subsidie. De verwachting is dat, zolang de vergoeding goed geregeld is, alle betrokken partijen bereid zijn mee te werken.

Bufferstroken

Bufferstroken worden aangelegd op de overgang van natuur naar agrarisch gebied. Het gaat hier om een strook van 10 meter breed die in elk geval niet bemest en bespoten wordt en waar bij voorkeur zoom vegetatie wordt aangeplant. Dit zijn wat hogere ruigteplanten die veel nectar bevatten. Op die manier ontstaat er een geleidelijkere overgang van het bos naar het boerenland. Op deze plek is de biodiversiteit het hoogst (Non, 2013) dus door het aanleggen van de bufferstroken wordt de biodiversiteit verhoogd. Voor de boer zitten hier ook voordelen aan: natuurlijke plaagbestrijders komen vaak voor in deze stroken waardoor er minder gespoten hoeft te worden.

De gemeente bepaald waar de bufferstroken moeten komen te liggen, vervolgens is de boer verantwoordelijk voor de aanleg en het onderhoud en voor het instrueren van een eventuele loonwerker over het niet bemesten en bespuiten van de strook. De eigenaar van het naastgelegen natuurgebied zou een rol kunnen spelen in het adviseren van de boer over goede soorten voor in de bufferstrook en het onderhoud ervan.

De gemeente en eigenaar van het natuurgebied zullen mee willen werken omdat de maatregel in hun belang is. Boeren zullen mogelijk minder blij zijn met de maatregel omdat het ze productief land kost. Dit kan wel opgelost worden in de vorm van subsidie of andere vergoedingen, maar de verwachting is dat boeren in eerste instantie niet zullen staan te springen om deze maatregel uit te voeren.

Kruidenrijk grasland

Kruidenrijk grasland is een maatregel die al vaak wordt toegepast in de reguliere landbouw. Veel boeren gaven in het interview aan een deel kruidenrijk grasland te hebben. Volgens onderzoek van het planbureau voor de leefomgeving (Bouma et al, 2020) heeft ongeveer 30% van de melkveehouders kruidenrijk grasland op het bedrijf. Op de kaart is ongeveer 1/3 van het oppervlak weergegeven als percelen die kruidenrijk kunnen worden. Hierbij ligt het oppervlak vast maar de specifieke percelen niet, ook is er geen rekening gehouden met percelen die al kruidenrijk zijn. Kruidenrijk grasland bestaat idealiter voor 50-70% uit verschillende grassen, 10-30% uit vlinderbloemigen en 10-20% uit kruiden (Van Dijk, 2013). Deze samenstelling is goed voor de koe maar draagt ook bij aan een hogere biodiversiteit door de vlinderbloemigen en andere kruiden. Als deze soorten tot bloei komen verhoogt dit de biodiversiteit nog meer omdat insecten er dan profijt van hebben.

De gemeente is er verantwoordelijk voor om de doelstelling te halen door te inventariseren waar al kruidenrijk grasland aanwezig is en met boeren te gaan praten over het toe gaan passen van kruidenrijk grasland, vervolgens zijn de boeren verantwoordelijk voor de uitvoering van de maatregel, het inzaaien en onderhouden van het kruidenrijk grasland waarbij collectieven als de VKA en de VALA boeren kunnen adviseren over wat goede kruidenrijke mengsels zijn voor zowel de biodiversiteit als de koe. De verwachting is dat alle partijen mee willen werken aan deze maatregel, zolang de productie van de koeien op peil blijft en het toepassen van kruidenrijk grasland niet leidt tot inkomstenderving.

8.2 Beleidsadvies

In dit onderdeel zal advies worden gegeven over hoe natuurinclusieve landbouw gestimuleerd kan worden vanuit het beleid. Er wordt aangegeven hoe de beleidsknelpunten aangepakt kunnen worden en welke overheidslaag daar verantwoordelijk voor is. Bij een deel van de beleidsknelpunten is de gemeente Bronckhorst zelf aan zet, maar ook bij veel beleidsknelpunten zijn andere overheidslagen aan zet.

Het beleidsadvies is hier vrij beknopt beschreven (waardoor sommige toelichtingen missen), maar in bijlage 11 van dit gebiedsplan is een uitgebreidere beschrijving zichtbaar en ook het individuele onderzoeksrapport (Bos, 2022) dient hiervoor als onderbouwing. Dit advies is namelijk op basis van het individuele onderzoek van Martha Bos opgesteld. Verder is een analyse van het huidige beleid zichtbaar in bijlage 12.

8.2.1 Gemeente en provincie

Waardering

In het beleid van alle overheidslagen moet er meer waardering worden uitgesproken voor de boeren. Verschillende actoren vertelden in de interviews dat ze het stukje waardering missen in het huidige landbouwbeleid en in de maatschappij. Door waardering in een beleidsstuk te uiten naar boeren, laat men als overheidslaag zien hoe belangrijk de boeren zijn en hoe belangrijk de dingen zijn die ze doen. Het is een basisbehoefte, die Europa, Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst gemakkelijk kunnen bieden aan de boeren. Dit zijn dan ook de actoren die zijn gekoppeld aan dit beleidsknelpunt. De verwachting is dat deze actoren wel bereid zijn om meer waardering te uiten in hun beleidsstukken, aangezien het een redelijk eenvoudige maatregel is welke snel te implementeren is. De verwachting is dat vanuit de boeren en boerenverenigingen (VKA, VALA, LTO, etc.) deze maatregel zal worden toegejuicht.

Gebiedsgericht

Door verschillende actoren werd tijdens de interviews benoemd dat ze momenteel vinden dat er onvoldoende gebiedsgericht wordt gewerkt. Volgens de actoren wordt beleid voornamelijk van bovenaf opgelegd, zonder specifiek te kijken of het wel toepasbaar is in het gebied of bedrijf. Elk gebied of bedrijf is namelijk anders en het vergt aandacht om zo goed mogelijk aan te sluiten op de wensen en behoeften van een bepaald gebied. De gemeente kan dit beleidsknelpunt aanpakken en is dan ook de actor die aan dit beleidsknelpunt is gekoppeld. De gemeente kan hierin een vertaalslag maken van het provinciale beleid naar gebiedsspecifiek beleid. De omgevingswet en bijvoorbeeld een actieve deelname aan het Markemodel kunnen hier binnenkort aanknopingspunten voor bieden.

Uitnodigend

Het beleid van alle overheidslagen zou boeren niet in een richting moeten duwen, maar juist in een richting moeten uitnodigen. De wens vanuit de maatschappij en de politiek om reguliere boeren om te laten schakelen naar natuurinclusieve landbouw wordt momenteel te hard en regelrecht vertaald in het beleid. Niet alleen door gemeente, maar ook door de Rijksoverheid en provincie. Dit bleek uit de interviews. Hierdoor krijgen boeren het gevoel alsof ze een kant op worden geduwd en niet mogen meebeslissen. Die oplegging en verplichting van bovenaf stuut op weerstand bij de boeren. Wanneer de overheid wil bereiken dat meer boeren om zullen schakelen naar natuurinclusief zullen ze dus op een andere manier te werk moeten gaan. Dit door uitnodigend te werken en uitnodigend het beleid te schrijven. Ze kunnen dit doen doormiddel van participatie toe te passen. De verwachting is dat de overheidslagen hiertoe wel bereid zijn, aangezien participatie veelal in hun beleidsstukken is opgenomen. Participatie begint bij het niet zelf willen doen. De gemeente zal dus niet zelf het beleid moeten schrijven, maar kan het beter samen met betrokkenen ontwikkelen en schrijven. Participatie

kent verschillende voordelen, waaronder dat de kwaliteit van het beleid hierdoor zal verbeteren. Door participatie toe te passen bij het opstellen van beleid, kan de gemeente ervoor zorgen dat boeren zich voelen uitgenodigd, in plaats van in een richting geduwd.

Stimuleer andere overheidslagen

De hierboven genoemde knelpunten zijn dingen waar de gemeente Bronckhorst zelf aan kan werken. Andere knelpunten, zoals het verdienmodel, perspectief, tegenstrijdigheid en kennis en educatie, die later bij de andere beleidslagen aan bod komen, heeft de gemeente geen directe invloed op. Wel kan de gemeente de Rijksoverheid en Europa beïnvloeden en stimuleren om zich in te gaan zetten voor de beleidsknelpunten.

Loket

Zoals eerder in dit rapport besproken is, biedt de provincie Noord-Brabant boeren die natuurinclusief willen worden hulp, niet alleen in de vorm van kennis maar met een coach die de boer concreet helpt met het opstellen van zijn natuurinclusieve doelen en het zetten van de eerste stappen richting de uitvoering daarvan (provincie Noord-Brabant, z.d.). Dit is een goed voorbeeld dat ook in 't Klooster mogelijk is. In Noord-Brabant is dit een initiatief van de provincie maar ook de gemeente Bronckhorst zou dit op kunnen zetten, juist omdat zij dicht bij de boeren staan dan de provincie en het gebied ook beter kennen. De boerenverenigingen, zoals de actoren VKA, VALA en LTO, kunnen hier ook aan worden gekoppeld. Deze zijn ook gericht op het delen en uitbreiden van kennis en kunnen wellicht de gemeente hierin op weg helpen, door aan te geven waar wel en geen behoefte aan is.

8.2.2 Rijksoverheid

Tegenstrijdigheid

Momenteel is het beleid van de Rijksoverheid tegenstrijdig, waardoor provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst geen duidelijkheid kunnen bieden aan de boeren en deze klem komen te zitten. Het is namelijk zo dat de Rijksoverheid de boeren in het ene beleidsstuk stimuleert om de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw te maken. Een ander beleidsstuk van de Rijksoverheid werkt deze omschakeling tegen. Een voorbeeld hiervan is de weidegang van vee. De verschillende beleidsstukken van de Rijksoverheid staan hierbij haaks op elkaar. De Rijksoverheid is de actor die dus een duidelijke keuze dient te maken wat betreft de landbouw en dit helder te formuleren, zonder tegenstrijdigheid. De verwachting is dat dit de boeren veel meer duidelijkheid en verheldering zal gaan geven.

Kennis en educatie

Momenteel is er binnen het onderwijs veel meer focus op de reguliere landbouw (RVO, 2016). Deze verhouding zou moeten verschuiven, waarbij de focus ook op natuurinclusieve landbouw komt te liggen. Door al in onder andere het MBO-en HBO-onderwijs aandacht te besteden aan natuurinclusieve landbouw en biodiversiteit, komen de (jonge, toekomstige) boeren er al op jonge leeftijd mee in aanraking en worden zich er bewust van. Het onderwijs en de inhoud daarvan is iets wat de Rijksoverheid kan beïnvloeden. De verwachting is dat deze actor er positief tegenover staat, aangezien er momenteel vanuit de maatschappij en politiek steeds meer vraag komt naar duurzaamheid op zich en als onderwerp in het onderwijs.

Verdienmodel

Het verdienmodel wordt gezien als het grootste struikelblok om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw. Om natuurinclusieve landbouw op grotere schaal aantrekkelijk te maken is het nodig dat de boeren hier een goed verdienmodel in kunnen vinden. Dit kan op verschillende manieren, welke uitgebreider zijn beschreven in bijlage 11. De Rijksoverheid is als actor aan dit

beleidsknelpunt gekoppeld. Zo kan de Rijksoverheid meer financiële ondersteuning bieden aan bedrijven die natuurinclusief zijn in de vorm van een garantiefonds of subsidies gekoppeld aan de niveaus van het Louis Bolk instituut. Verder zou de Rijksoverheid ook de inkomstenderving kunnen vergoeden en kunnen betalen voor ecosysteemdiensten. Ook gaven de actoren aan er baat bij te hebben als de Rijksoverheid zich actief in de markt mengt.

8.2.3 Europa

Perspectief

Momenteel geeft het landbouwbeleid een te kort perspectief. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid geeft bijvoorbeeld maar een perspectief van 2023 tot en met 2027. Dit is, in de ogen van de actoren, veel te kort. Boeren hebben een lange termijnperspectief nodig. Het doen en durven van investeren in machines, grond of stallen vergt een houvast door middel van een vastgesteld perspectief. Een gebrek aan perspectief zorgt bij boeren voor onduidelijkheid, onzekerheid en gebrek aan vertrouwen in de overheid. Het steeds veranderende beleid helpt hierin niet mee en zorgt voor die onduidelijkheid en onwilligheid of het uitstellen van bijvoorbeeld investeringen die biodiversiteit een boost kunnen geven. Daarom is het belangrijk dat er een perspectief wordt geboden aan de boeren, zodat ze weten waar zij en hun bedrijf aan toe zijn. Het Europese beleid is hierbij belangrijk, wanneer Europa in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid een lange termijnperspectief biedt aan de boeren, dan kunnen de Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst dit ook in hun beleidstukken. De Nederlandse overheidslagen zijn namelijk afhankelijk van het door Europa opgestelde beleid. Europa is hierom ook als belangrijkste actor gekoppeld aan dit beleidsknelpunt.

Subsidies

Europa stelt de voorwaarden aan de ANLb subsidie. Op dit moment kunnen de meeste boeren in 't Klooster een ANLb subsidie aanvragen voor de aanleg en het beheer van landschapselementen. Deze regeling loopt echter maar voor 6 jaar (RVO, 2022a). In de interviews hebben boeren aangegeven daarom niet voor bepaalde elementen, zoals een elzenbosje, te kiezen of het element later weer te verwijderen als de subsidie is afgelopen. Om dit te voorkomen en de aanleg van landschapselementen te stimuleren zou de boer net zo lang ANLb subsidie moeten ontvangen als dat hij het landschapselement behoudt. Dit zorgt ervoor dat er lange termijnperspectief is, zoals hiervoor besproken. Europa is als actor aan dit beleidsknelpunt gekoppeld, aangezien zij de leiding hebben bij de ANLb.

8.3 Hoe nu verder?

Wat?

De maatregelen die in de kaarten benoemd worden kunnen dus financieel en beleidsmatig mogelijk gemaakt worden door de verschillende overheidslagen. Het gemeentelijk beleid kan veranderd worden aan de hand van inzet op het gebied van de beleidsknelpunten waardering, gebiedsgericht en uitnodigend. Op die manier kan er een klimaat gecreëerd worden waarin boeren bereid zijn om stappen te zetten richting natuurinclusief.

Waarom?

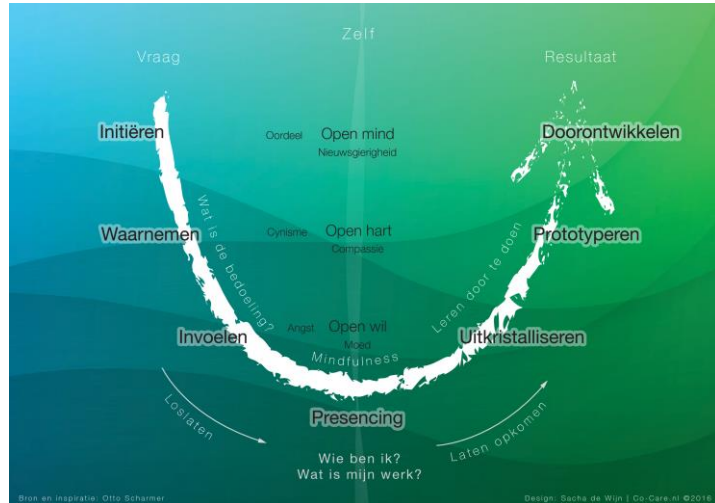
Uit de interviews bleek namelijk dat er momenteel veel te weinig vertrouwen is in de overheden en het beleid. De boeren vinden vooral dat ze veel te weinig waardering krijgen voor hun vak en voor wat ze al doen ter bevordering van de biodiversiteit. Er heerst zelfs wantrouwen in de overheden, door het wisselende en soms zelfs tegenstrijdige beleid. Hier moet eerst iets aan worden gedaan en veranderd worden. Het vertrouwen en draagvlak moeten de overheden eerst terugwinnen bij de boeren, voordat er omgeschakeld kan worden naar natuurinclusief. Veel boeren staan hier nu nog niet achter. Het is

hierom belangrijk dat de verandering nu snel gaat plaatsvinden, want de noodzaak is hoog, blijkt uit de afname van biodiversiteit. Tevens wordt het vertrouwen in de overheid steeds minder, blijkt uit de interviews.

Hoe?

De procesaanpak zal worden omschreven met behulp van het concept Theory of U. Dit concept gaat uit van een stip op de horizon en daar aan de hand van fases en stappen naar toe bewegen. In het geval van dit gebiedsplan is die stip op de horizon: meer natuurinclusieve landbouw in 't Klooster.

Figuur 27. Model van Theory U. (de Wijn, z.d.)

Momenteel is de stip op de horizon nog ergens in de verte, maar het is wel hetgeen waar de gemeente Bronckhorst graag naar toe zou willen bewegen. Dit is de initiatief-fase van de Theory of U. Hierna volgt de waarnemingsfase en invoelingsfase, waarin de huidige situatie wordt waargenomen en er wordt geluisterd. In het geval van dit gebiedsplan waren dit de onderdelen Theorie, Fysieke omgeving, Mensenwensen en Randvoorwaarden. Hierna volgt de presencingsfase (ontwerpcriteria), waarin voor het eerst vorm wordt gegeven aan de intentie. In de uitkristalliseerfase is het ontwerp opgesteld en in de prototyperende-fase is er feedback gevraagd op het ontwerp. In de doorontwikkelfase is de feedback verwerkt, wat uiteindelijk heeft geleid tot dit gebiedsplan.

Uit alle fasen die zijn doorlopen in dit gebiedsplan, blijkt dat er enkele stappen moeten worden genomen, om uiteindelijk bij die stip op de horizon te komen. Eerst de stap met het "laaghangende fruit", hierna het "middelhoog hangende fruit" en tot slot de laatste stap: het "hoog hangende fruit". (de Wijn, z.d.) Deze stappen zullen hieronder worden beschreven.

Stap 1

De stap die de gemeente Bronckhorst zou kunnen gaan zetten is: de gemeente Bronckhorst kan zich in gaan zetten voor de beleidsknelpunten waardering, gebiedsgericht en uitnodigend. Dit door het gemeentelijk beleid zo op te stellen zodat het meer waardering uit, gebiedsgericht en uitnodigend is voor boeren. Deze eerste stap kan gezien worden als het "laag hangend fruit" en zal makkelijk te realiseren zijn. Door deze eerste stap te zetten kunnen de eerste kleine succesjes behaald worden in 't Klooster. De Kloosterse boeren zullen namelijk meer vertrouwen krijgen in de gemeente Bronckhorst, omdat ze zien dat de gemeente zich voor hun inzet en een eerste helpende hand wil bieden. Zo zal meer draagvlak ontstaan en wordt de stip op de horizon haalbaarder.

Stap 2

De tweede stap is: de gemeente Bronckhorst kan de andere overheidslagen gaan stimuleren om zich in te zetten voor de andere beleidsknelpunten (verdienmodel, perspectief, tegenstrijdigheid, kennis en educatie), waarin de gemeente zelf geen directe rol kan spelen. Om die beleidsknelpunten te veranderen waarbij de andere overheidslagen aan zet zijn, is de gemeente afhankelijk van die andere overheidslagen (provincie Gelderland, Rijksoverheid en Europa). Deze tweede stap is hierom ook

lastiger om te realiseren dan de eerste stap. Het kan hierom ook het “middelhoog hangend fruit” genoemd worden.

Stap 3

De derde stap is het “hoog hangend fruit”. Dit is het daadwerkelijk in gang zetten van de natuurinclusieve landbouw maatregelen, die de biodiversiteit in het landelijk gebied van ’t Klooster zullen gaan bevorderen (zie maatregelenkaart). Deze stap heeft pas echt kans van slagen als de beleidsknelpunten voor de boeren zijn weggenomen doormiddel van stap 1 en 2.

Niet alleen de gemeente Bronckhorst kan iets met hetgeen wat uit dit gebiedsplan is gekomen, ook andere gemeenten hebben er iets aan. Bronckhorst is niet de enige gemeente in Nederland die worstelt met dergelijke vraagstukken die betrekking hebben op natuurinclusieve landbouw en beleid. Wellicht is dat de maatregelenkaart die is opgesteld voor ’t Klooster niet voor de andere gemeenten relevant, maar wel de wijze waarop deze tot stand is gekomen. Hetzelfde geldt voor de BULG en MLP analyses. Een deel van de actoren zal ook terug te zien zijn in andere gemeenten. Een deel niet, maar ook dan is de methode weer interessant.

Stap 1 en 2 zijn de stappen waar de gemeente nu al mee aan de slag kan, zodat wanneer er natuurinclusieve maatregelen gaan komen (stap 3), de kans groter is dat de boeren hierin mee willen gaan. Door de punten aan te pakken die uit dit gebiedsplan zijn gekomen, kan de gemeente Bronckhorst een bijdrage leveren aan de transitie. Het is nu de gemeente Bronckhorst die beleidspunten kan oppakken, om de transitie naar natuurinclusieve landbouw een impuls te geven, waardoor de biodiversiteit in het landelijk gebied van ’t Klooster een boost krijgt.

9. Reflectie

In dit hoofdstuk komt de reflectie aan bod. Hierbij wordt er gereflecteerd op de resultaten van het plan en wordt er een reflectie op de duurzaamheid gegeven.

Maatregelenkaarten

De maatregelenkaarten moeten eerder gezien worden als leidraad. Er is niet op perceelsniveau onderzoek gedaan naar het huidige gebruik. Hierdoor kan het voorkomen dat er bijvoorbeeld kruidenrijk grasland geadviseerd wordt op plekken waar dit al aanwezig is of niet geadviseerd op plekken waar het juist wel aanwezig is. Verder is ook niet meegenomen hoe de boeren, van wie die grond is, aankijken tegen de plannen die op de maatregelenkaarten staan voor hun percelen. Daarom moet er voor de uitvoering van de maatregelen individueel contact worden gezocht met de eigenaren van de grond om met hen te bespreken of zij hiervoor open staan. Hierdoor kan het zo zijn dat de aangegeven maatregelen uiteindelijk op een andere plek worden uitgevoerd of op een kleiner oppervlak dan in de ontwerpcriteria en de maatregelenkaarten is opgenomen.

Financiering

In dit rapport zijn een aantal mogelijke oplossingen genoemd hoe de inkomstendaling van boeren opgevangen kan worden bij omschakeling naar natuurinclusief. Echter worden deze oplossingen nog niet in de praktijk toegepast. Dit moet eerst geregeld zijn omdat er zonder beloning geen draagkracht is voor natuurinclusieve landbouw onder de boeren.

Interviews

Er is geprobeerd alle stakeholders te interviewen en dit is, behalve bij ForFarmers, gelukt. Met ForFarmers is het niet gelukt een afspraak te maken omdat er niet gereageerd werd op de mails. Hierdoor is hun mening niet meegenomen in dit rapport.

Verder is er voor gekozen om drie boeren uit 't Klooster te interviewen en hun mening is meegenomen in dit rapport. Hun mening hoeft echter niet de mening te zijn van alle boeren in 't Klooster, zo kan het zijn dat het gebiedsplan er anders uit had gezien als er andere boeren geïnterviewd waren, echter was het niet mogelijk om meer boeren te interviewen vanwege de tijd en omdat niet elke boer geïnterviewd wilde worden.

Reflectie op duurzaamheid

Door de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw op grotere schaal mogelijk te maken kan er in de toekomst op een duurzamere manier voedsel geproduceerd worden en wordt er ook meer rekening gehouden met de natuur waardoor deze ook duurzaam instand kan worden gehouden.

Bronnenlijst

Aanpak Stikstof. (z.d.). *Vragen en antwoorden extensiveren*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.aanpakstikstof.nl/themas/landbouw/vragen-en-antwoorden/extensiveren>

Aardpeer. (z.d.). *Wij aardperen staan met beide voeten op gezonde grond*. Geraadpleegd op 16 november 2022, van <https://aardpeer.nl/>

Abab. (2021, 5 juli). *Afschaffing of inperking landbouwwijziging?* Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://www.abab.nl/artikelen/afschaffing-of-inperking-landbouwwijziging>

Alberts, A. (2014). *Passende beoordeling stikstofbelasting woonwijk De Del Rozendaal. Beoordeling in het kader van de Natuurbeschermingswet 1998*. Planviewer. Geraadpleegd op 12 september 2022, van https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0277.BPKOM2014001-0002/b_NL.IMRO.0277.BPKOM2014001-0002_tb24.pdf

Alterra. (2020). *Bodemkaart van Nederland 1:50.000* [Dataset]. Wageningen UR

De Bakker, H. (1966) De subgroepen van het systeem van bodemclassificatie voor Nederland. *Boor en spade* 15. 25-40. Geraadpleegd op 14 oktober 2022, van <https://edepot.wur.nl/110281>

BIJ12. (z.d.). *Het Agrarisch Natuurbeheer (ANLb)*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/subsidiestelsel-natuur-en-landschap/agrarisch-natuurbeheer-anlb/>

Boerennatuur. (2017, 21 februari). *Position paper: Natuurinclusieve landbouw: heldere definitie en meer inzet nodig*. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.boerennatuur.nl/wp-content/uploads/2017/02/Positionpaper-Natuurinclusieve-landbouw-BoerenNatuur.pdf>

Bos, M. (2022, 23 december). *Natuurinclusief beleid: onderzoeksrapport natuurinclusieve landbouw*. Hogeschool van Hall Larenstein.

Bouma, J., Koetse, M., & Brandsma, J. (2020, februari). *Natuurinclusieve landbouw: Wat beweegt boeren?* Planbureau voor de Leefomgeving. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-natuurinclusieve-landbouw-wat-beweegt-boeren-3799.pdf>

CBS. (2020, 6 februari). *Afname flora en fauna in agrarisch gebied sinds 1900*. Geraadpleegd op 12 september 2022, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2020/06/afname-flora-en-fauna-in-agrarisch-gebied-sinds-1900>

CBS StatLine. (2022a, 24 februari). *Landbouw; gewassen dieren en grondgebruik naar gemeente*. Geraadpleegd op 20 oktober 2022, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/80781ned/table?dl=71291>

CBS Statline. (2022b, 28 oktober). *Akkerbouwgewassen; productie naar regio*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7100oogs/table?ts=1668597754176>

Van Dijk, L. (2013). Kruidenrijk grasland goed voor koe. *Boerenbond Management & Techniek*, 18(10). 46-47. Geraadpleegd op 29 november 2022, van <https://edepot.wur.nl/274166>

Driessen, A.M.A.J., van de Ven, G.P., & Wasser, H.J. (2000). *Gij beken eeuwigvloeiend. Water in de Streek van Rijn en IJssel*. Stichting Matrijs

Erisman, J. W., Van Eekeren, N., Van Doorn, A., Geertsema, W., & Polman, N. (2017, juni). *Maatregelen Natuurinclusieve landbouw*. Louis Bolk. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/3260.pdf>

Esri. (2018, 17 juli). *Arcmap* (Versie 10.6.1) [Computerprogramma]. Geraadpleegd op 16 december 2022, van <https://support.esri.com/en/products/desktop/arcgis-desktop/arcmap/10-6-1>

Esri Nederland. (2020, 28 oktober). *Geomorfologische kaart van Nederland* [Dataset]. Geraadpleegd op 10 oktober, 2022, van <https://www.arcgis.com/home/item.html?id=bcb9e14d8714d5b938a7788887ddb9>

EuropaNu. (z.d.). *Landbouwbeleid (GLB)*. Geraadpleegd op 2 november 2022, van https://www.europa-nu.nl/id/vg9pir5eze8o/landbouwbeleid_glb?ksel=n3

Faber, J. H., Jagers op Akkerhuis, G. A. J. M., Bloem, J., Lahr, J., Diemont, W. H., & Braat, L. C. (2009) *Ecosysteemdiensten en bodembeheer. Maatregelen ter verbetering van biologische bodemkwaliteit*. WUR. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://edepot.wur.nl/3277>

ForFarmers. (z.d-a). *Bedrijfsprofiel*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.forfarmers.nl/forfarmers/bedrijfsprofiel.aspx>

ForFarmers. (z.d-b). *Duurzaam voedsel produceren*. Geraadpleegd op 1 december 2022, van <https://www.forfarmers.nl/forfarmers/duurzaamheid.aspx>

FrieslandCampina. (z.d.). *De wereldwijde organisatie van FrieslandCampina*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.frieslandcampina.com/nl/over-frieslandcampina/onze-organisatie/>

Gelderse Natuur en Milieufederatie, Vereniging Agrarisch Landschap Achterhoek, Coöperatief Agrarisch Natuur Collectief Veluwe, & LTO Noord. (2021, maart). *Actieplan Natuurinclusieve Landbouw Gelderland*. Geraadpleegd op 12 december 2022, van <https://www.doorniknatuurakkers.nl/doorniknatuurakkers/sitefiles/file/Actieplan-Natuurinclusieve-landbouw-Gelderland-def.pdf>

Gemeente Bronckhorst. (z.d.). *Kavelruil Bronckhorst*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van https://www.bronckhorst.nl/home/plannen-en-projecten_45329/item/kavelruil-bronckhorst_113804.html

Gemeente Bronckhorst. (2017, 17 mei). *Landelijk gebied Bronckhorst*. Planviewer. Geraadpleegd op 7 oktober 2022, van https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.1876.BP01048-VG01/pt_NL.IMRO.1876.BP01048-VG01.xml#NL.IMRO.PT.s1387

Gemeente Bronckhorst. (2022, 18 januari). *Omgevingsvisie 2035. Bronckhorst twee keer zo mooi*. Ruimtelijke plannen. Geraadpleegd op 15 september 2022, van https://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.1876.SV00005-VG01/d_NL.IMRO.1876.SV00005-VG01.pdf

Gemeente Medemblik. (z.d.). *Stappenplan participatie: Aanpak en spelregels voor participatietrajecten*. Geraadpleegd op 30 november 2022, van <https://api1.ibabs.eu/publicdownload.aspx?site=medemblik&id=100170509>

Geologie van Nederland. (z.d.). *Dekzand*. Geraadpleegd op 13 oktober 2022, van <https://www.geologievannederland.nl/landschap/landschapsvormen/dekzand>

Geologische dienst Nederland. (2022). *Grondwaterstanden in beeld*. Grondwatertools.nl. Geraadpleegd op 9 december 2022, van <https://www.grondwatertools.nl/gwsinbeeld/>

Van den Goorbergh, F., & Scheffers, J. (2012). *Participatie@groenruimte*. Landwerk

Groenten & fruit. (2018, 9 juli). *'Hoe zit dat met de bodem tijdens deze droogte?'* gfactueel.nl. Geraadpleegd op 9 december 2022, van <https://www.gfactueel.nl/hoe-zit-dat-met-de-bodem-tijdens-deze-droogte/>

Haagsma, W., Hoek, H., & Molendijk, L. (2019). *Handboek voor groenbemers*. WUR. Geraadpleegd op 1 december 2022, van <https://edepot.wur.nl/475735>

Haartsen, A. (2010, januari). *Ontgonnen verleden. Landschappen en deellandschappen*. Directie kennis

Hennekens, S.M., & Schaminée, J.H.J. (2001). Turboveg, a comprehensive database management system for vegetation data. *Journal of Vegetation Science*, 12, 589-591.

Hennekens, S.M., Smits, N.A.C., & Schaminée, J.H.J. (2010). SynBioSys Nederland versie 2. Alterra, Wageningen UR.

Hermans, W. J. M. (2007). *Oudste geschiedenis (tot 1900)*. Oud Hengelo. Geraadpleegd op 6 december 2022, van <https://www.oudhengelo.nl/index.php/verhalen/29-willy-hermans/102-het-ontstaan-van-hengelo-gld>

Huntjens, P. (2021). *Towards a Natural Social Contract. Transformative Social-Ecological Innovation for a Sustainable, Healthy and Just Society*. Springer

Huntjens, P., Smits, M. J., van den Akker, J., Westerink, J., & Dijkshoorn, M. (2022, 15 november). *Sleutelvariabelen voor Natuurinclusieve Landbouw: een multi-level en multi-dimensionaal systeemperspectief*. Hogeschool Inholland.

Kadaster. (z.d.). *Topotijdreis*. Topotijdreis. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://topotijdreis.nl/>

Kleijn, D., Bink, R. J., ter Braak, C. J. F., van Grunsven, R., Ozinga, W. A., Roessink, I., . . . Zeegers, T. (2018, maart). *Achteruitgang insectenpopulaties in Nederland: trends, oorzaken en kennislacunes*. WUR. Geraadpleegd op 15 september 2022, van https://www.wur.nl/upload_mm/4/6/d/e067cf64-3fc9-41cb-8558-8a26c8a0459d_rapport-achteruitgang-insectenpopulaties-in-nederland-trends-oorzaken-en-kennislacunes.pdf

Koster, R., de Vor, F., & van de Wiel, E. (2020, december). *Achterhoekmonitor editie 2020*. Achterhoekmonitor. Geraadpleegd op 20 oktober 2022, van <https://www.achterhoekmonitor.nl/Jaarpublicatie2020.pdf>

Lammers, E. (2022, 16 februari). *Coalitie wil krimp van veestapel met 30 procent*. Trouw. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.trouw.nl/politiek/coalitie-wil-krimp-van-veestapel-met-30-procent~b60bc546/>

LandschappenNL. (2021, 23 maart). *Breed gedragen 'Aanvalsplan Landschapselementen' gelanceerd*. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.landschappen.nl/nieuws/breed-gedragen-aanvalsplan-landschapselementen-gelanceerd-11maart>

Londo, G. (1993). Onderzoek in natuurtuinen; 2. De methode Tansley. *Oase* 1993 (3), 8-10. Geraadpleegd op 12 september 2022, van http://www.stichtingoase.nl/doc/pdf/1993_herfst Onderzoek-in-natuurtuinen-deel-2-de-methode-tansley.pdf

LTO Nederland. (z.d-a). *Grondgebondenheid melkveehouderij*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.lto.nl/onderwerpen/grondgebondenheid-melkveehouderij/>

LTO Nederland. (z.d-b). *Over LTO*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.lto.nl/over-lto/>

Markus, N. (2022, 10 juni). *Bijna één op de drie boerenbedrijven moet stoppen door stikstofplannen, kabinet neemt schuld op zich*. Trouw. Geraadpleegd op 15 september 2022, van <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-economie/bijna-een-op-de-drie-boerenbedrijven-moet-stoppen-door-stikstofplannen-kabinet-neemt-schuld-op-zich~bbd34c5f/>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (z.d.). *Basisregistratie Grootchalige Topografie (BGT)*[Dataset]. Pdok.

Mons, G. (2020, 1 oktober). *Maisopbrengst 2020 gemiddeld tot goed*. Melkvee.nl. Geraadpleegd op 30 november 2022, van <https://www.melkvee.nl/artikel/367718-maisopbrengst-seizoen-2020-gemiddeld-tot-goed/>

Natuurlijk Achterhoek. (z.d.). *Het ontstaan van het landschap*. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.natuurlijkachterhoek.org/achterhoek/landschap/>

Natuurmonumenten. (z.d.). *Wat is natuurinclusief boeren?* Geraadpleegd op 12 september 2022, van <https://www.natuurmonumenten.nl/landbouw/wat-natuurinclusief-boeren>

Natuurverdubbelers. (2020, 9 maart). *Nieuwe onderzoeken gestart*. [foto]. Geraadpleegd op 12 september 2022, van <https://www.natuurverdubbelers.nl/nieuwe-onderzoeken-gestart/>

Nieuwe Oogst. (2021, 13 april). *40 procent melkveehouders moet in actie komen voor grondgebondenheid*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/04/13/40-procent-melkveehouders-moet-in-actie-komen-voor-grondgebondenheid>

Non, W. (2013) Het succes van bosrandbeheer. *Vlinders*, 2013(1) 21-23. Geraadpleegd op 29 november 2022, van <https://natuurtijdschriften.nl/pub/559107/VLIN2013028001009.pdf>

NOS nieuws. (2022a, 10 juni). *In 131 gebieden moet stikstofuitstoot met 70 procent omlaag*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://nos.nl/collectie/13901/artikel/2432173-in-131-gebieden-moet-stikstofuitstoot-met-70-procent-omlaag>

NOS nieuws. (2022b, 5 september). *Nederlandse mestuitzondering verdwijnt per 2026, boeren krijgen compensatie*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://nos.nl/artikel/2443353-nederlandse-mestuitzondering-verdwijnt-per-2026-boeren-krijgen-compensatie>

Overstege. (z.d.). *Over ons*. Geraadpleegd op 1 december 2022, van <https://overstege.nl/>

PBL. (z.d.). *Ecosysteemdiensten*. Geraadpleegd op 13 december 2022, van <https://www.pbl.nl/ecosysteemdiensten-0>

Ten Pierick, E., & van Mil, E. (2009, juli). *Multi-level perspective nader beschouwd. Aangrijppunten voor transitie richting biobased economy?* WUR. Geraadpleegd op 22 september 2022, van <https://edepot.wur.nl/11769>

Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland. (z.d.). *Ambitie 2030*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://www.natuurinclusivelandbouwgelderland.nl/over-platform/ambitie/>

Provincie Gelderland. (z.d-a). *Grondwater in Gelderland*. Geraadpleegd op 9 december 2022, van <https://www.gelderland.nl/themas/duurzaamheid/water/grondwater-in-gelderland>

Provincie Gelderland. (z.d-b). *Omgevingsverordening Gelderland: Groene Ontwikkelzone (GO)*. Geraadpleegd op 12 december 2022, van https://gldanders.planoview.nl/planoview/NL.IMRO.9925.PVOmgverordening-vst1?s=SAAXIYAKQgF7vzJFhERCBAN4P4P_____wP38wJiAMdOCzhy3qgpM4ZOGbcCBA

Provincie Gelderland. (2018, 19 december). *Omgevingsvisie Gaaf Gelderland*. Ruimtelijkeplannen.nl. Geraadpleegd op 19 december 2022, van [www.ruimtelijkeplannen.nl: https://www.ruimtelijkeplannen.nl/web-roo/transform/NL.IMRO.9925.SVOmgvisieGG-vst1/pt_NL.IMRO.9925.SVOmgvisieGG-vst1.xml#NL.IMRO.PT.sc4574898-c206-433e-80e1-87a5b2dba8e4](https://www.ruimtelijkeplannen.nl/web-roo/transform/NL.IMRO.9925.SVOmgvisieGG-vst1/pt_NL.IMRO.9925.SVOmgvisieGG-vst1.xml#NL.IMRO.PT.sc4574898-c206-433e-80e1-87a5b2dba8e4)

Provincie Gelderland. (2021, 10 maart). *Toekomst voor de Gelderse boer 2021-2030. Kadernota agrifood*. Geraadpleegd op 2 november 2022, van https://media.gelderland.nl/Kadernota_Agrifood_2021_1a5c3087e4.pdf

Provincie Gelderland. (2022a). *Natuurbeheerplan 2022*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://geoportaal.gelderland.nl/portaal/apps/webappviewer/index.html?id=abe3fe98fc2f488a9c89dc4fa212f72c>

Provincie Gelderland. (2022b, oktober). *Samen slimmer en schoner. Voortgangsrapportage Gelderse Maatregelen Stikstof 2021-2025*. Geraadpleegd op 2 november 2022, van https:// gelderland.parlaeus.nl/user/voorstel/env=help/action=showannex/gdb=16368/Bijlage_1_Voortgangsrapportage_Gelderse_Maatregelen_Stikstof_2021-2025_PS2022-743_.pdf

Provincie Noord-Brabant. (z.d.). *Natuurinclusieve landbouw*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://www.brabant.nl/onderwerpen/landbouw-en-voedsel/boeren-met-natuur/natuurinclusieve-landbouw>

QSR International. (2018). NVivo (versie 12). [computerprogramma]. Geraadpleegd op 22 september 2022, van <https://www.qsrinternational.com/nvivo-qualitative-data-analysis-software/support-services/nvivo-downloads>

Quinten, R. (2021, 25 juni). *Kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw. Pilotgebieden 'De Hilver en 'Het land van Heusden en Altena*. HAS. Geraadpleegd op 7 oktober 2022, van <https://www.has.nl/media/wglmdn45/gebiedsgerichte-kansen-en-knelpunten-natuurinclusieve-landbouw.pdf>

Raad van State. (2019, 29 mei). *PAS mag niet als toestemmingsbasis voor activiteiten worden gebruikt*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.raadvanstate.nl/@115651/pas-mag/>

Rabobank. (z.d.). *In het kort*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.rabobank.nl/over-ons/in-het-kort>

Rijksdienst voor het cultureel erfgoed. (z.d.). *Landelijk gebied*. Geraadpleegd op 15 september 2022, van <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/landelijk-gebied>

Rijksoverheid. (z.d-a). *Provincie voert landelijk en eigen beleid uit*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/provincies/taken-provincie>

Rijksoverheid. (z.d-b). *Taken van de Rijksoverheid*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rijksoverheid/taken-van-de-rijksoverheid>

Rijksoverheid. (z.d-c). *Taken van een gemeente*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/rijksoverheid/taken-van-de-rijksoverheid>

Rijksoverheid. (z.d-d). *Wat is de Europese Unie?* Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/europese-unie/vraag-en-antwoord/wat-is-de-europese-unie>

Roekevisch. (z.d.). *Onze boerderij*. Geraadpleegd op 1 december 2022, van <http://www.roekevisch.nl/index.php/onze-boerderij/>

RVO. (2016, november). *Natuurinclusieve landbouw in agrarisch onderwijs*. WUR. Geraadpleegd op 30 november 2022, van <https://edepot.wur.nl/412683>

RVO. (2021, 17 november). *Banken met een groenfonds*. Geraadpleegd op 16 november 2022, van <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/regeling-groenprojecten/banken-met-groenfonds>

RVO. (2022a, 18 oktober). *ANLb-collectieven*. Geraadpleegd op 30 november 2022, van <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/anlb-collectieven>

RVO. (2022b, 1 november). *Punten en waarde eco-activiteiten 2023*. Geraadpleegd op 13 december 2022, van <https://www.rvo.nl/onderwerpen/eco-regeling/eco-activiteiten/punten-waarde>

Schaminee, J., Haveman, R., Hennekens, S., Horsthuis, M., Janssen, J., De Ronde, I., Smits, N., & Sykora, K. (2019) *Veldgids Plantengemeenschappen van Nederland*. KNNV

Schouten, C. (2022, 3 oktober). *Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2023-2027*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 2 november 2022, van <https://open.overheid.nl/repository/ronl-3eaebd0da8289af7d5e8ebf96e09e8d726fc7e4e/1/pdf/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-2023-2027.pdf>

Schuilin, R. (1936). *Nederland Handboek der Aardrijkskunde*. J.J. Tijl

Sonneveld, M., & Jongmans, T. (2010, november). De Enkeerdgrond: De meest kenmerkende bodem van Nederland. *Vakblad natuur bos landschap* 7(9) 24-25. Geraadpleegd op 14 oktober, 2022, van <https://edepot.wur.nl/156212>

Staatsbosbeheer. (2022, april). *Update 2021-2022. Programma natuurinclusieve landbouw*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://www.staatsbosbeheer.nl/-/media/10-wat-we-doen/natuurinclusieve-landbouw/202204-programma-natuurinclusieve-landbouw-update-2021-2022.pdf?la=nl-nl&hash=8F6DE253647A22FAFB9DFAFD0D80DCE68AED6DD2>

Staatsbosbeheer. (z.d-a). *Natuurinclusieve landbouw; Onderzoek kansen en knelpunten*. Geraadpleegd op 12 september 2022, van <https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/natuurinclusieve-landbouw-stimuleren/onderzoek>

Staatsbosbeheer. (z.d-b). *Over de Achterhoek*. Geraadpleegd op 17 november 2022, van <https://www.staatsbosbeheer.nl/uit-in-de-natuur/locaties/achterhoek/over-de-achterhoek>

Stobbelaar, D. J., Pruijn, N., & van de Wiel, B. (2022, 31 januari). *Hoe maak je een plan? Werkcolleges Methodisch Werken*. Moodle. Geraadpleegd op 23 september 2022, van <https://moodle.hvhl.nl/mod/folder/view.php?id=242016>

Klein Swormink, B. (2022, 16 september). *Weinig kooplust door hoge maisprijzen*. Nieuwe oogst. Geraadpleegd op 29 november 2022, van <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2022/09/16/weinig-kooplust-door-hoge-maisprijzen>

Tansley, A.G. (1946). *An introduction to plant ecology* (2^e herziene druk). Allen & Unwin. Geraadpleegd op 12 september 2022, van <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460544/page/n1/mode/2up>

Vakblad Natuur Bos Landschap. (2020, april). Feiten en cijfers. *Vakblad natuur bos landschap. Special natuurinclusieve landbouw*, 164. 8-9. Geraadpleegd op 15 september 2022, van https://vakbladnbl.nl/wp-content/uploads/VNBL_apr2020-def2.pdf

De Vala. (z.d.). *De Vala*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://de-vala.nl/over-de-vala/>

Vermunt, D. A., Wojtynia, N., Hekkert, M. P., van Dijk, J., Verburg, R., Verweij, P. A., . . . Runhaar, H. (2022, januari). Five mechanisms blocking the transition towards 'nature-inclusive' agriculture: A systemic analysis of Dutch dairy farming. *Agricultural Systems* 195. 1-16. Geraadpleegd op 23 september 2022, van <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103280>

Vitens. (z.d-a). *Historie*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.vitens.nl/over-vitens/organisatie/historie>

Vitens. (z.d-b). *Organisatie*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.vitens.nl/over-vitens/organisatie>

Vogelbescherming. (z.d.). *Beheersheet bemesting en bodem*. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.vogelbescherming.nl/docs/6b4859e9-8ea1-44c0-8727-e250037fd101.pdf>

De Vries, C., van der Horst, C., Gielen, J., de Kleuver, J., Schoemaker, A., & te Selle, S. (2021, mei). *Rapportage GLB-pilot. Het Markemodel. Ontwerp voor een regionaal netwerksturingsmodel voor toekomstbestendige landbouw*. Vruchtbare kringloop Achterhoek. Geraadpleegd op 17 november

2022, van <https://vruchtbarekringloopachterhoek.nl/wp-content/uploads/2021/07/Rapport-Het-Markemodel-mei-2021.pdf>

Vruchtbare kringloop Achterhoek. (z.d.). *Visie VKA*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://vruchtbarekringloopachterhoek.nl/visie-vka/>

Van Walsum, S., van Berkel, B., Heikens, C., & Duijnste, N. (2020, 1 februari). *Handleiding voor het meetnet TransInsect*. HBO kennisbank. Geraadpleegd op 9 september 2022, van <https://hbo-kennisbank.nl/resolve/hogeschoolinholland/eyJ1ljogImh0dHBzOi8vc3VyZnNoYXJla2l0Lm5sL29iamVjdHN0b3JlLzE5Y2MxZTk1LWw0YjgtNDJhYi1hOTdkLTE0OWYyZWJiMjlkYiIsICJpIjogbnVsbCwgImgiOiAiMGZjNGlyOTgxMDIzNjQ0ZTA4NzNjYWQyOTJkZmRmNWYyYmVjNWJjZGNIjG1MzQxNGQ2YjEwZTY1ZWRhZWE3NSJ9>

Waterschap Rijn en IJssel. (z.d.). *Over ons*. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://www.wrij.nl/thema/algemeen-praktisch/landingspagina/>

Wij.land. (z.d.). *Klimaatboeren*. Geraadpleegd op 13 december 2022 van <https://wij.land/portfolio-items/klimaatboeren/>

De Wijn, N. (z.d.). *Wat is Theory U? Co-care*. Geraadpleegd op 14 december 2022, van <https://www.co-care.nl/wat-is-theory-u/>

WUR. (z.d-a). *Locatie De Marke*. Geraadpleegd op 6 december 2022, van <https://www.wur.nl/nl/locatie/locatie-de-marke.htm>

WUR. (z.d-b). *Onderzoek en projecten*. Geraadpleegd op 6 december 2022, van <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/livestock-research/innovatiecentra-en-faciliteiten/de-marke/onderzoek-en-projecten.htm>

WUR. (2017, 11 juli). *Natuurinclusieve landbouw goed voor boer en natuur*. Geraadpleegd op 11 november 2022, van <https://www.wur.nl/nl/nieuws/natuurinclusieve-landbouw-goed-voor-boer-en-milieu.htm>

WUR. (2022, 13 juni). *Blijvend grasland op Koeien & Kansen bedrijven*. Geraadpleegd op 13 december 2022, van <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/livestock-research/show-wlr/blijvend-grasland-op-koeien-kansen-bedrijven.htm>

Zone college. (z.d.). *Niveau 4 Veehouderij*. Geraadpleegd op 9 december 2022, van <https://zonecollege.nl/mbo/opleidingen/veehouderij-niveau4/#wat-leer-ik-tijdens-deze-bol-opleiding>

Van der Zwan, M. (2015, 18 november). *Participatie in de openbare ruimte; een inleiding*. PAO Techniek en Management. Geraadpleegd op 29 september 2022, van https://paotm.nl/media/course_info/V203/01%20VdZwan%20Participatie;%20een%20inleiding%20.pdf

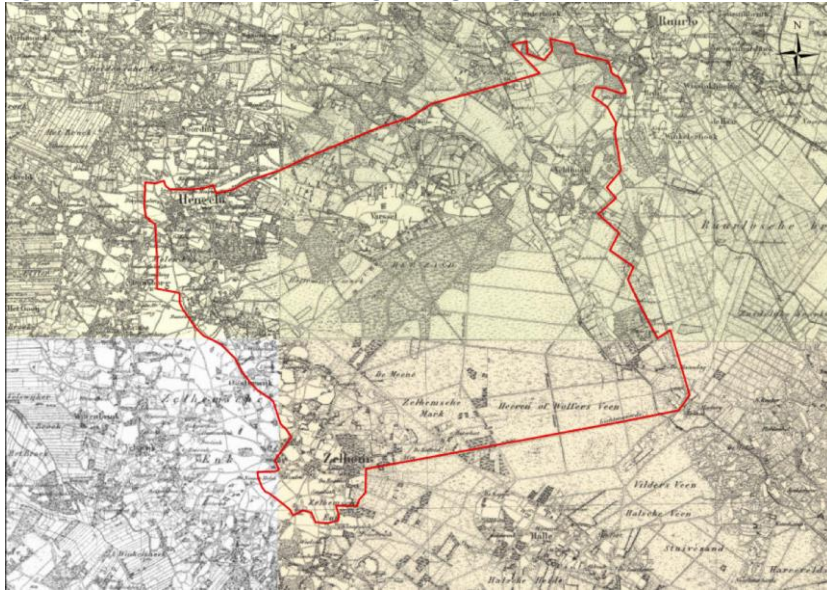
Bijlagen

- Bijlage 1: Excel bestand vormen en maatregelen NIL
- Bijlage 2: Historische analyse
- Bijlage 3: Bodem en geomorfologie
- Bijlage 4: Locaties en vegetatieformulieren 0-meting
- Bijlage 5: Geïnterviewden
- Bijlage 6: Beschrijving van actoren
- Bijlage 7: Uitleg bij MLP analyse
- Bijlage 8: Toelichting op sleutelvariabelen
- Bijlage 9: Maatregelenkaart niveaus
- Bijlage 10: Maatregelenkaart biodiversiteit
- Bijlage 11: Uitgebreide versie beleidsadvies
- Bijlage 12: Analyse van beleid

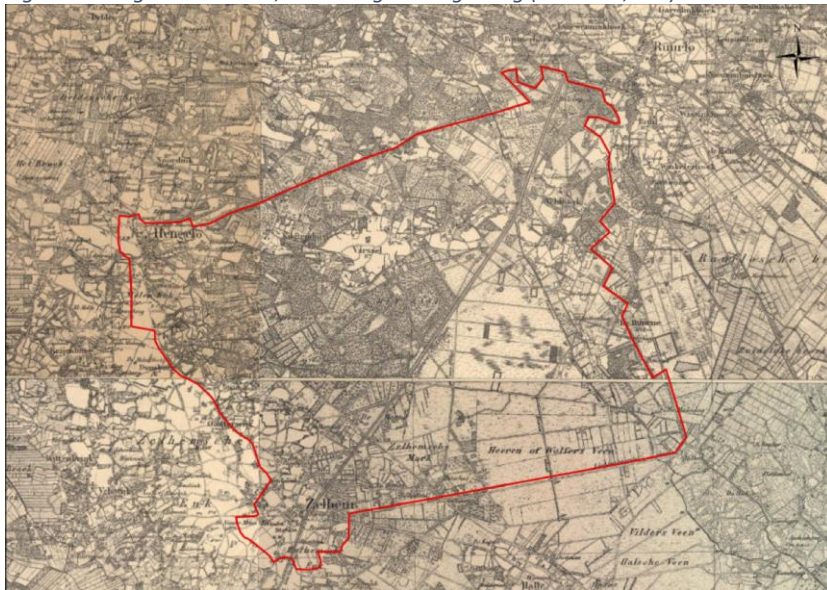
Bijlage 1. Vormen en maatregelen Natuurinclusieve Landbouw

<i>maatregel</i>	<i>x benoemd</i>	<i>maatregel</i>	<i>x benoemd</i>	<i>maatregel</i>	<i>x genoemd</i>
natuur		bodem		bedrijfsvoering	
landschapselementen aanleggen en beheren	4	afvalproducten terugbrengen op het land	1	dieren multifunctioneel inzetten (bijv. ploegen door varkens laten doen)	1
kruidenrijk grasland	4	waterhuishouding	2	wisselteelt	2
diversiteit in vegetatie en bodem	1	kringlooplandbouw	2	menging binnen het bedrijf	1
voordelen van het landschap benutten	1	reductie van ammoniak, stikstof en andere stoffen	1	kleinschalige percelen	1
meerdere soorten in grasland	1	bodemleven	1	extensivering	2
wilde dieren op grasland	1	gezonde bodem	2	agroforestry	2
natuurlijkere overgang landbouw natuur	3	bodem is leidend	2	blijvend grasland	1
inzaaien bloemstroken/ akkerranden	4	verhogen organisch stofgehalte	1	minder diep ploegen	1
kleine stukje natuur die samengaan met de bedrijfsvoering	1	gesloten kringlopen	2	gebruik ruige stalmest	2
maaïen na 15 juni	1	grondgebondenheid	2	natuurlijke bemesting door koeien	1
Verschralen	1			geen kunstmest	1
				geen onkruidbestrijding	1
				geen of minder bemesting	1
				verbouwen graan, lupine of erwten ipv mais	2
totaal in categorie	22		16		19

Figuur 2 Plangebied in 1880, bebossing en ontginning (Kadaster, z.d.)

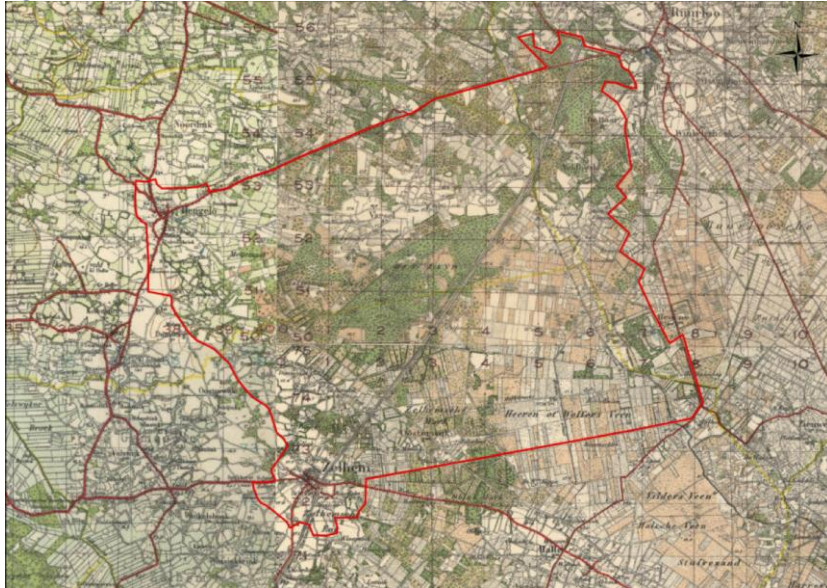
Figuur 3 Plangebied in 1920, bebossing en ontginning (Kadaster, z.d.)

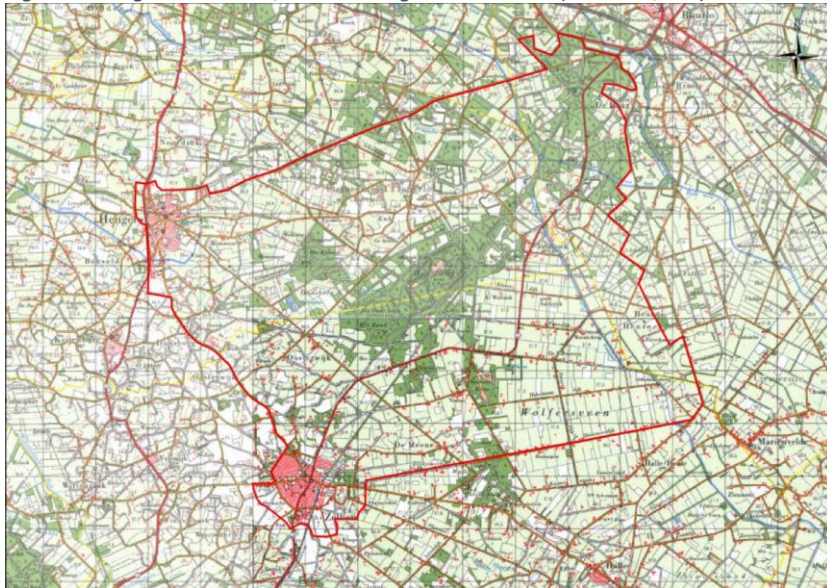
Intensivering landbouw

In en na de Tweede Wereldoorlog werd de landbouw steeds intensiever. Er waren in de Tweede Wereldoorlog twee hongersnoden. Het gedachtegoed veranderde toen naar: "nooit meer honger". In het begin van de jaren vijftig werd er door Sicco Mansholt een Europees landbouwbeleid opgesteld, welke in 1962 in werking trad (het eerste Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB)). Dit beleid was gericht op het moderniseren van de landbouw en het vergroten van de productie. De ontwikkelingen van de technologie, economie en sociale aspecten speelden ook een rol bij het moderniseren en vergroten van de productie. Het effect van dit alles was dat het landschap veranderde en dat er meer gekeken werd naar de mogelijkheden rondom het efficiënter maken van bijvoorbeeld productie percelen. Dit laatste resulteerde in de ruilverkaveling tussen de jaren 1960 en 2000. De ruilverkaveling resulteerde in grotere percelen en meer opbrengsten per hectare. Dit is grotendeels nog steeds de huidige wijze van landbouw in Nederland en 't Klooster. (Quinten, 2021)

Figuur 4 Plangebied in 1935, Intensivering van de landbouw (Kadaster, z.d.)

Figuur 5 Plangebied in 1980, intensivering van landbouw (Kadaster, z.d.)

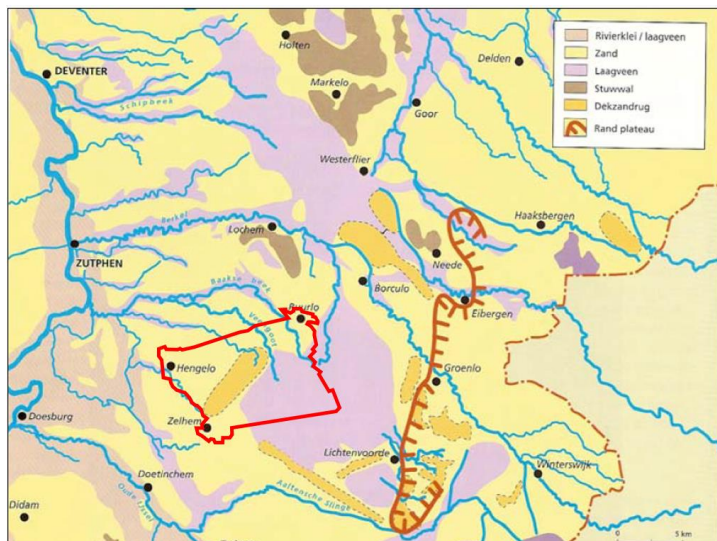
Bijlage 3. Bodem en geomorfologie

Bodem

De bodem in 't Klooster bestaat uit zandgrond. Deze varieert van heel arm onder natuurgebied 't Zand tot voedselrijker in de landbouwgebieden aan de rand van het gebied. Aan de randen liggen meer eerdgronden (groen en bruin op de kaart op de volgende pagina) die, door het gebruik van het potstal systeem, waarbij heideplaggen en mest op de akkers werden gebracht als bemesting, meer humeus materiaal bevatten (Sonneveld & Jongmans, 2010) en daardoor voedselrijker zijn dan de onder 't Zand gelegen vorstvaaggronden (geel op de kaart), waar geen bodemvorming is opgetreden (Bakker, 1966).

Ook de in het midden van 't Klooster

gelegen veldpodzolgronden (roze op de kaart) bevatten niet veel humeus materiaal. In deze gronden is wel bodemvorming opgetreden onder invloed van hoge grondwaterstanden in het verleden (Bakker & Schelling, 1989). Ondanks dat dit deel van de Achterhoek tegenwoordig erg droog is, lag hier rond 1200 nog een groot moeras en veengebied (Driessen et al, 2000), zoals te zien in de figuur hierboven.

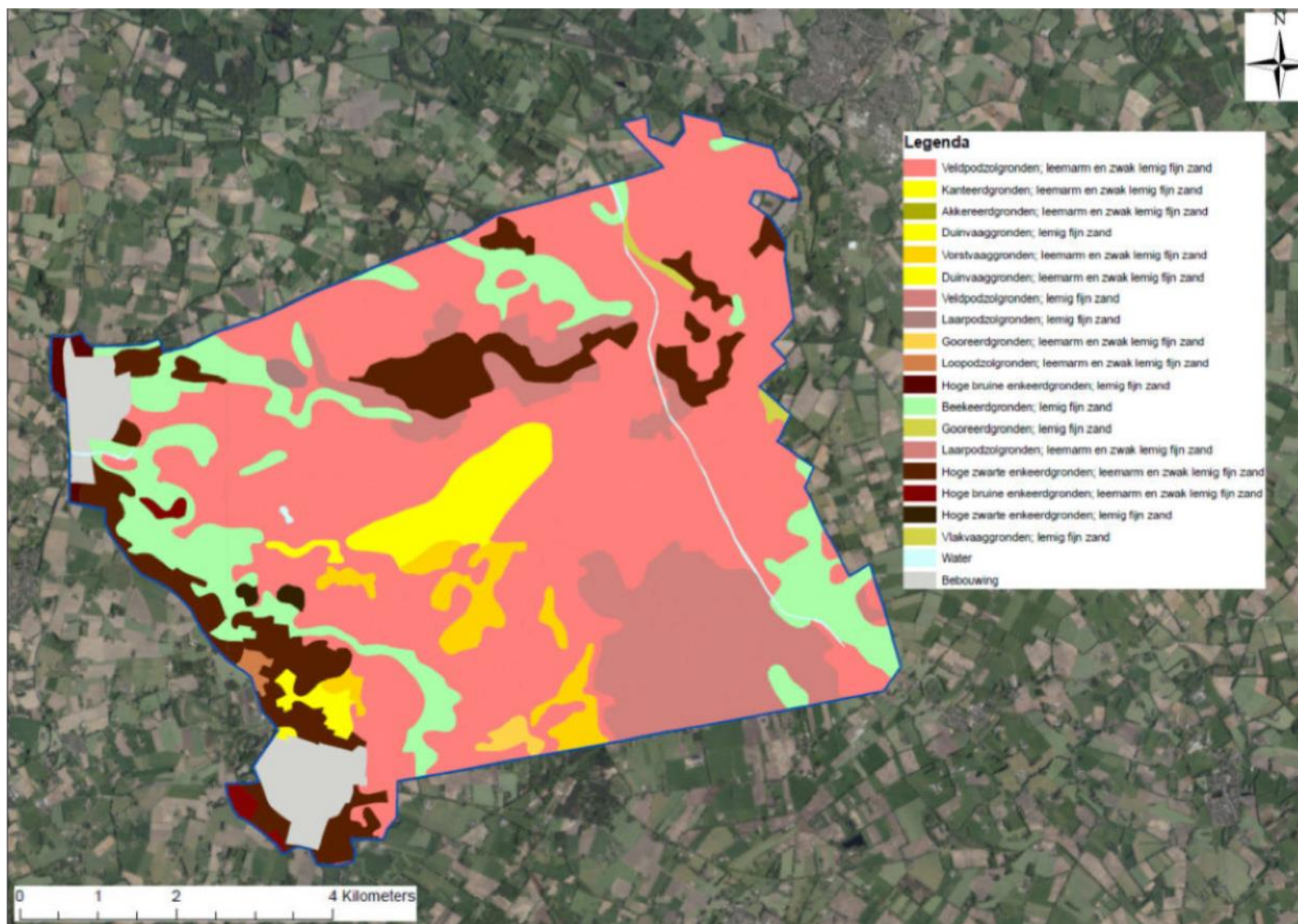
Ligging van het veen rond 1200. Aangepast overgenomen van Driessen et al., 2000

Geomorfologie

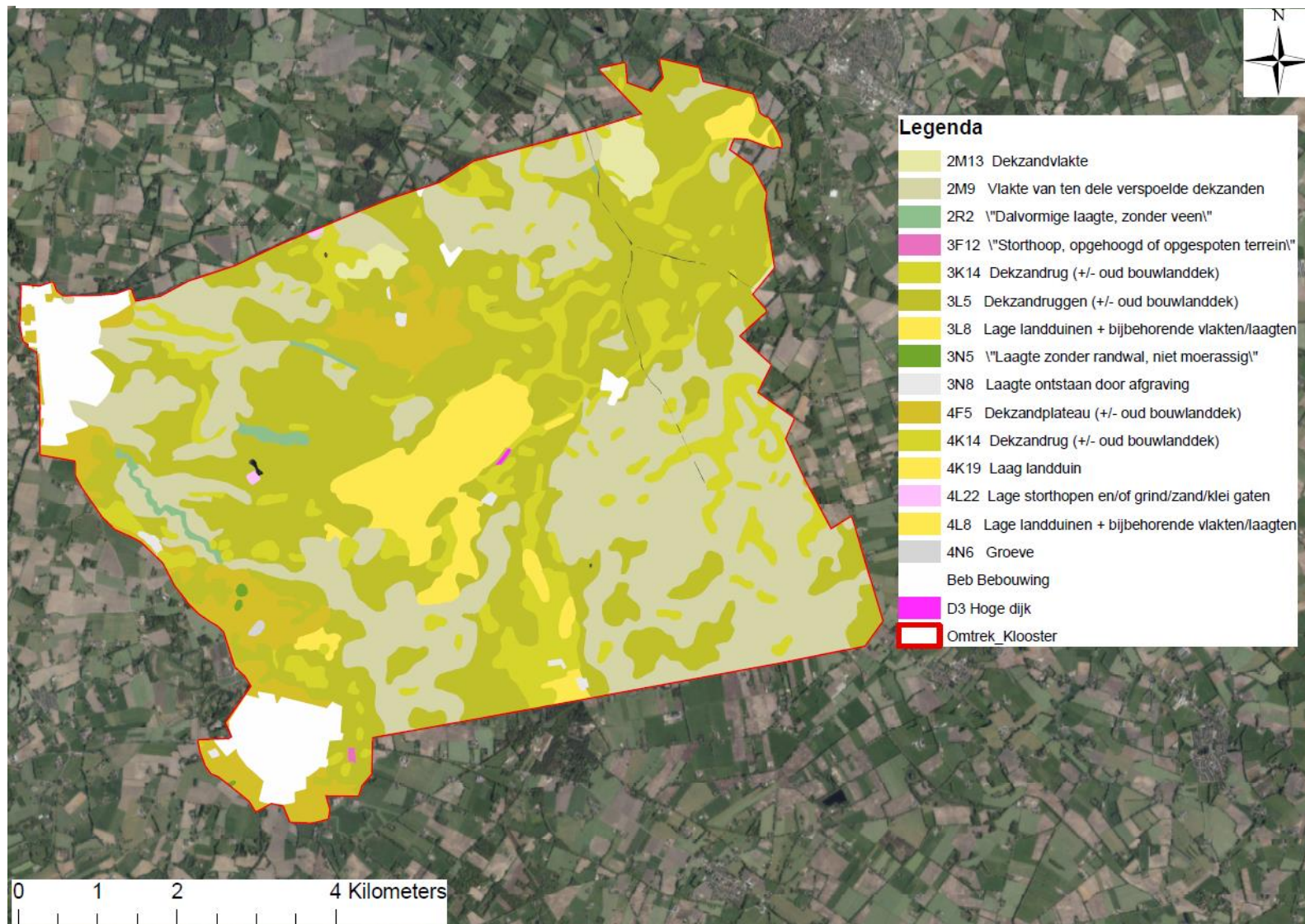
Het grootste deel van 't klooster bestaat uit verschillende vormen van dekzanden die hier terecht zijn gekomen in de laatste ijstijd. Het landijs bereikte Nederland toen niet maar door het toendraklimaat had de wind vrij spel en verspreidde het zand uit de rivierbeddingen en stuwwallen over het hele land (Geologie van Nederland, z.d.). De hoogste landduin in het gebied is gevormd onder natuurgebied 't Zand.

Tijdens de opwarming van de laatste ijstijd ontstonden er smeltwaterstromen aan het oppervlak omdat de ondergrond nog bevroren was. Hierbij werden delen van het dekzand weggespoeld. Dit is nu nog terug te zien als vlaktes van ten dele verspoelde dekzanden (grijs op de geomorfologische kaart hieronder) De rest van het gebied bestaat uit dekzandwelingen en -plateaus (groenige tinten).

Bodemkaart van het plangebied. (Alterra, 2020)

Geomorfologische kaart van het plangebied. (ESRI Nederland, 2020)

Bijlage 4. 0-meting, locaties en vegetatieformulieren

Op proefboerderij De Marke is een nulmeting gedaan. De Marke is een proefboerderij van de Wageningen universiteit waar ze onder andere onderzoek doen naar natuurinclusieve landbouw. Het doel is om de belasting van het milieu tot een minimum te beperken (WUR, z.d-a ; WUR, z.d-b). De graslanden op dit bedrijf geven een goed beeld van hoe een bedrijf in niveau 1 van natuurinclusieve landbouw eruit kan zien. Door dit te weten kan er later gekeken worden hoe de vegetatie verandert bij omschakeling naar een bedrijf op niveau 2 of 3.

De metingen zijn op drie verschillende plekken gedaan, nabij een houtwal, op een blijvend grasland en een nieuw ingezaaid kruidenrijk grasland. Niet alle soorten die er groeien zijn waargenomen omdat er maar 1 meting is uitgevoerd en deze in september is gedaan. Veel soorten die in het voorjaar en vroeg in de zomer groeien en bloeien zijn in september niet meer zichtbaar. De verwachting is niet dat er bijzondere soorten over het hoofd zijn gezien maar de meting geeft wel aan dat de graslanden van reguliere boeren veel soortenrijker en biodiverser kunnen worden dan ze nu zijn.

Hieronder zijn per opname de meest kenmerkende soorten weergegeven met een uitleg wat ze indiceren. De complete vegetatielijsten zijn hieronder weergegeven en de locaties waar de metingen zijn gedaan zijn hierboven te zien.

Houtwal

Gesnaveld (gewoon) klauwtjesmos en gewoon biggenkruid zijn beide kensoort voor de Klasse van de droge graslanden op zandgrond. Dit zijn pioniervegetatie en graslanden op droge, min of meer voedselarme zandgronden. De begroeiing varieert van open tot gesloten en van uitgesproken soortenarm tot zeer soortenrijk. (Schaminee et al., 2019)

Blijvend grasland

Grote weegbree is een kensoort van de Weegbree-klasse. Dit zijn plantengemeenschappen op verdichte of verslechte grond met een voedselrijke tot matig voedselrijke bodem. Ook gaat het om tredplantgemeenschappen op plekken die veel worden bereden of betreden. De begroeiingen in deze klasse zijn vaak niet bloemrijk en weinig opvallend

Schijfkamille is een kensoort van de associatie van Varkensgras en Schijfkamille. Dit zijn sterk betreden gemeenschappen, vaak aan de ingangen van weilanden, waarvan de bodem in de zomer sterk uitdroogt. Deze soort is inderdaad aangetroffen bij de ingang van het weiland, waar verder weinig vegetatie is aangetroffen.

Melganzenvoet is een kensoort van de Klasse van de akkergemeenschappen. Dit zijn gemeenschappen op net omgewerkte grond. Deze klasse komt vaak voor op de hogere zandgronden maar verarmd en gaat achteruit door moderne landbouwmethoden. (Schaminee et al, 2019)

Kruidenrijk grasland

Luzerne wordt gebruikt als groenbemester omdat de plant een vlinderbloemige is die stikstof uit de lucht kan halen de grond hiermee verrijken (Haagsma et al., 2019).

Karwij is een kensoort van het verbond van Grote Vossenstaart en het Glanshaver verbond. Dit zijn enigszins vochtige, neutrale tot basische gronden met een betrekkelijke voedselrijkdom.

Veldzuring is een kensoort van de klasse van matig voedselrijke graslanden, de klasse waar ook bovenstaande verbonden onder vallen. Dit zijn beweide of gehooide graslanden op voedselrijke tot relatief schrale standplaatsen waarbij de grond niet extreem nat of extreem droog is. Binnen deze klasse is een grote variatie aan begroeiingstypen. (Schaminee et al., 2019)

Locatie: Houtwal, perceel 15 Datum: 20 september 2022	Oppervlak: 30 x 5 = 150 m ² Soort vegetatie: grasland
Boomlaag	
Struiklaag	
Kruidlaag	
Gewoon duizendblad Smalle weegbree Pijpenstrootje Kleine veldkers Gewoon struisgras Gewone paardenbloem Gewoon biggenkruid Hondsdrif Wilde cichorei Witte klaver Madeliefje Engels raaigras Zomereik Sporkehout Rood zwenkgras	o r r la c r s o r s s c s s r
Moslaag	
Gesnaveld klauwtjesmos Gewoon sikkelsterretje	s s

symbool	abundantie en frequentie	numerieke transformatie
s	<i>sporadic, sparse</i> , de soort is zeer zeldzaam, slechts enkele exemplaren aanwezig	1
r	<i>rare</i> , de soort is zeldzaam	2
o	<i>occasional</i> , de soort wordt zo nu en dan aangetroffen en is verspreid aanwezig	3
lf	<i>locally frequent</i> , plaatselijk frequent	4
f	<i>frequent</i> , de soort wordt frequent aangetroffen en is vrij talrijk	5
la	<i>locally abundant</i> , plaatselijk talrijk	6
a	<i>abundant</i> , de soort is talrijk, veel aanwezig maar nooit (co-)dominant	7
ld	<i>locally dominant</i> , plaatselijk overheersend	8
c(od)	<i>codominant</i> , de soort is overheersend samen met andere soorten	9
d	<i>dominant</i> , de soort is overheersend	

Locatie: Blijvend grasland, perceel 7		Oppervlak: 100 x 25 = 2500 m2	
Datum: 20 september 2022		Soort vegetatie: grasland	
Boomlaag			
Struiklaag			
Kruidlaag			
Grote weegbree		a	
Gewone paardenbloem		a	
Schijfkamille		s	
Engels raaigras		c	
Gewoon duizendblad		la	
Straatgras		c	
Kleine veldkers		r	
Zompvergeet-me-nietje x moerasvergeet-me-nietje		s	
Witte klaver		r	
Madeliefje		s	
Smalle weegbree		o	
Gestreepte witbol		r	
Fijn schapegras		s	
Gewone berenklaauw		r	
Vogelmuur		s	
Melganzenvoet		s	
Moslaag			

symbool	abundantie en frequentie	numerieke transformatie
s	<i>sporadic, sparse</i> , de soort is zeer zeldzaam, slechts enkele exemplaren aanwezig	1
r	<i>rare</i> , de soort is zeldzaam	2
o	<i>occasional</i> , de soort wordt zo nu en dan aangetroffen en is verspreid aanwezig	3
lf	<i>locally frequent</i> , plaatselijk frequent	4
f	<i>frequent</i> , de soort wordt frequent aangetroffen en is vrij talrijk	5
la	<i>locally abundant</i> , plaatselijk talrijk	6
a	<i>abundant</i> , de soort is talrijk, veel aanwezig maar nooit (co-)dominant	7
ld	<i>locally dominant</i> , plaatselijk overheersend	8
c(od)	<i>codominant</i> , de soort is overheersend samen met andere soorten	9
d	<i>dominant</i> , de soort is overheersend	

Locatie: kruidenrijk grasland, perceel 9	Oppervlak: 80 x 25 = 2000 m ²
Datum: 20 september 2022	Soort vegetatie: grasland
Boomlaag	
Struiklaag	
Kruidlaag	
Karwij	o
Witte klaver	c
Smalle weegbree	o
Veldzuring	o
Kleine veldkers	s
Engels raaigras	c
Straatgras	r
Gewoon biggenkruid	r
Luzerne	o
Rode klaver	c
Gewone Paardenbloem	s
Gewoon duizendblad	s
Vogelmuur	s
Moslaag	

symbool	abundantie en frequentie	numerieke transformatie
s	<i>sporadic, sparse</i> , de soort is zeer zeldzaam, slechts enkele exemplaren aanwezig	1
r	<i>rare</i> , de soort is zeldzaam	2
o	<i>occasional</i> , de soort wordt zo nu en dan aangetroffen en is verspreid aanwezig	3
lf	<i>locally frequent</i> , plaatselijk frequent	4
f	<i>frequent</i> , de soort wordt frequent aangetroffen en is vrij talrijk	5
la	<i>locally abundant</i> , plaatselijk talrijk	6
a	<i>abundant</i> , de soort is talrijk, veel aanwezig maar nooit (co-)dominant	7
ld	<i>locally dominant</i> , plaatselijk overheersend	8
c(od)	<i>codominant</i> , de soort is overheersend samen met andere soorten	9
d	<i>dominant</i> , de soort is overheersend	

Bijlage 5. Geïnterviewden

Tijdens het onderzoek zijn de volgende personen geïnterviewd:

1. Gemeente Bronckhorst – Lisette Boasson
2. Provincie Gelderland – Florette Reijman
3. Ministerie van LNV – Fleur Norbruis
4. Waterschap Rijn en IJssel – Laurens Gerner
5. Rabobank – Jeen Nijboer
6. Herenboeren – Wim Mulder
7. Natuurmonumenten – Harm Peter de Vries
8. De Marke – Rianne van Binsbergen
9. PlanetProof – Yannick Kraamer
10. FrieslandCampina – Ruth IJspeert
11. Vitens – Inez de Leau
12. VKA – Joost Geuijen
13. VALA – Wilfried Berendsen
14. LTO Noord en boer – Rene Hobelman
15. Natuurinclusieve boer – Guus van Imhoff
16. Natuurinclusieve boer – Egbert Harmsen
17. Reguliere boer – Benno Rondeel
18. Reguliere boer – Bert Sloetjes
19. Reguliere boer – Marcel Wasseveld

Bijlage 6. Beschrijving van actoren

Bij het opstellen van een gebiedsplan op het gebied van natuurinclusieve landbouw in 't Klooster zijn er verschillende actoren betrokken. Elke stakeholder heeft zijn eigen bedoeling, belang, bijdrage en relatie. In dit onderdeel zullen de actoren kort worden beschreven.

De volgende actoren zijn bij natuurinclusieve landbouw in dit gebied en gebiedsplan betrokken:

- Gemeente Bronckhorst
- Provincie Gelderland
- Waterschap Rijn & IJssel
- Rijksoverheid
- Europese Unie (EU)
- Vereniging Agrarisch Landschap Achterhoek (VALA)
- Vruchtbare Kringloop Achterhoek (VKA)
- Land- en tuinbouworganisatie Nederland (LTO)
- Waterbedrijf Vitens
- Rabobank Nederland
- FrieslandCampina NL
- ForFarmers
- Boeren

Gemeente Bronckhorst

De gemeente is er om zorg te dragen voor de gemeente Bronckhorst en haar inwoners. De gemeente voert het landelijke en eigen (landbouw) beleid uit. De 352 gemeenten in Nederland voeren alleen taken uit die direct van belang zijn voor haar inwoners (Rijksoverheid, z.d-c). Er zijn zaken waarover een gemeente zelf mag beslissen, bijvoorbeeld het aanleggen van een fietspad. Het maken van dit soort keuzes is de belangrijkste taak van het bestuur van de gemeente (Rijksoverheid, z.d-c). Hiernaast voert de gemeente ook landelijk beleid uit. Een aantal taken van een gemeente zijn onder andere: basisregistratie personen, uitgeven van uitkeringen en officiële documenten (paspoort), aanleggen en onderhouden infrastructuur, subsidies geven, bestemmingsplannen maken, etc. (Rijksoverheid, z.d-c). Bij het opstellen van bestemmingsplannen is het van belang dat de gemeente rekening houdt met de door de provincie opgestelde omgevingsvisie en structuurplan (Rijksoverheid, z.d-a).

Provincie Gelderland

De provincie voert landelijk en eigen beleid uit. Over veel zaken mag de provincie zelfstandig beslissen. Daarnaast voert de provincie ook het landelijke beleid uit wat is opgesteld door de rijksoverheid, dus ook hetgeen wat is opgesteld met betrekking tot natuurinclusieve landbouw. Taken van de provincie zijn onder andere:

- Bepalen of dorpen en steden kunnen uitbreiden en waar bedrijventerreinen en kantorenparken mogen worden aangelegd;
- Bepalen waar infrastructuur en industrie-, agrarische-, natuur- en recreatieve-terreinen moeten komen. De provincie stelt hiervoor zogenaamde structuurplannen op. De provincie is verantwoordelijk voor de aanleg, maar ook het onderhoud;
- Zorgen voor schoon zwemwater en veilige routes voor vrachtwagens met gevaarlijke stoffen;
- Realiseren van nieuwe natuur en behouden van huidige natuur;
- Toezicht houden op naleving van milieuwetten voor lucht, bodem en water. Daarnaast gaat de provincie verontreiniging tegen;
- Toezicht houden op de waterschappen en gemeenten. De gemeenten laten elk jaar hun begroting en jaarrekening goedkeuren door het college van Gedeputeerde Staten. (Rijksoverheid, z.d-a)

Waterschap Rijn & IJssel

Het waterschap zorgt voor het water in het gebied Rijn & IJssel. Ze zorgen ervoor dat de inwoners van het gebied in veilig, schoon, niet te droog en niet te nat gebied kunnen ondernemen, wonen en recreëren. Rijn & IJssel doet dit door het (grond)waterpeil te beheren, rioolwater te zuiveren en te zorgen voor schoon water in beken, sloten en rivieren. (Waterschap Rijn en IJssel, z.d.).

Rijksoverheid

Het landelijke beleid wordt opgesteld door de Rijksoverheid in diverse ministeries. Deze overheidsinstantie maakt beleid, vaardigt wetten uit en ziet toe op naleving (Rijksoverheid, z.d-b). Het beleid met betrekking tot natuurinclusieve landbouw wordt door Europa bepaald. De Rijksoverheid moet zich aan dit beleid van Europa houden en dit naleven.

Europese Unie (EU)

De EU is een economische en politieke samenwerking van 27 Europese landen. Alle landen die lid zijn van de EU, zo ook Nederland, hebben de EU de bevoegdheid gegeven om gemeenschappelijk Europees beleid te voeren. Dit gemeenschappelijk beleid wordt gevoerd op onder andere het gebied van landbouw, visserij, vrije binnenmarkt, handelspolitiek, ontwikkelingsbeleid, milieu en hulpverlening bij natuurrampen. (Rijksoverheid, z.d-d). Zo wordt er door Europa ook in het gemeenschappelijke landbouwbeleid opgesteld op het gebied van natuurinclusieve landbouw.

Vereniging Agrarisch Landschap Achterhoek (VALA)

VALA is een vereniging welke bestaat uit een samenwerkingsverband. Dit samenwerkingsverband bestaat uit zes agrarische natuurverenigingen uit de Achterhoek. De vereniging is in 2012 opgericht. Het is toen opgericht vanuit de wens om beheer en onderhoud van natuur en landschap in de Achterhoek op een professionele en effectieve manier uit te voeren. Het doel van de VALA is om het karakteristieke landschap van de Achterhoek voor de toekomst te behouden. Het behoud van de flora en fauna vinden ze hierbij erg belangrijk. VALA doet dit aan de hand van drie sporen. (De Vala, z.d.)

- De uitvoer van diverse projecten op het gebied van (agrarisch) natuur, landschaps- of waterbeheer.
- De regeling Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) in de Achterhoek uitvoeren. Dit doen ze als agrarisch collectief, samen met circa 900 leden.
- Het jaarlijks aanbieden van een uitgebreid aanbod van kennisbijeenkomsten. Hier willen ze boeren, inwoners en andere betrokkenen informeren en enthousiasmeren om maatregelen te nemen ten behoeve van de biodiversiteit.

Vruchtbare Kringloop Achterhoek (VKA)

VKA is een lerend netwerk van en voor de landbouw in de Achterhoek en Liemers. Sinds 1 januari 2020 is de VKA een zelfstandige boerenvereniging met een boerenbestuur. De vereniging zet zich samen met leden, experts en partners in ter verdieping, verbreding en inspiratie. VKA is een lerend netwerk voor een uitdagend leerprogramma en het ontwikkelen van kennis en projecten. De vier thema's waar VKA zich momenteel mee bezig houdt, zijn: verbeteren van de ecologie, verbeteren van het rendement, verbinden van de maatschappij en het vernieuwend ondernemen (Vruchtbare kringloop Achterhoek, z.d.).

Land- en tuinbouworganisatie Nederland (LTO)

LTO is een ondernemers- en werkgeversorganisatie. De organisatie is een samenwerkingsverband van LTO Noord, ZLTO en LLTB. Deze organisaties vertegenwoordigen samen ruim 35000 agrarische ondernemers. Een groot deel van de agrarische ondernemers in Nederland is vertegenwoordigd via LTO. De LTO maakt zich sterk voor de economische en maatschappelijke positie van agrarische ondernemers op lokaal, regionaal, nationaal en internationaal niveau. Deze ondernemers zijn

verspreid over uiteenlopende dierlijke en plantaardige sectoren, zoals: akkerbouw, melkveehouderij, bollenteelt, glastuinbouw, boomteelt en varkenshouderij. (LTO Nederland, z.d-b)

Waterbedrijf Vitens

Vitens is het grootste drinkwaterbedrijf van Nederland. Ze leveren drinkwater aan circa 5,6 miljoen mensen en bedrijven in vijf provincies. Vitens draagt bij aan het beschermen van natuurlijke (drink-) waterbronnen en watermanagement in binnen- en buitenland (Vitens, z.d-b). Momenteel zijn er tien waterbedrijven in Nederland. Vitens is de grootste van deze tien. (Vitens, z.d-a)

Rabobank Nederland

Rabobank is een 125 jaar oude coöperatieve bank. Ze zetten zich in voor een toekomstbestendige samenleving en grote maatschappelijke uitdagingen. Ze bedienen in Nederland particulieren en zakelijke klanten. Ook zijn ze wereldwijd actief, waarbij ze focussen op de food- en agrisector. (Rabobank, z.d.)

FrieslandCampina NL

FrieslandCampina is een zuivelcoöperatie welke is gevestigd in 38 landen. De producten die FrieslandCampina levert zijn verkrijgbaar in meer dan 100 landen wereldwijd. 16995 leden-melkveehouders in Nederland, Duitsland en België leveren aan FrieslandCampina. Dit maakt dat ze tot de grootste zuivelcoöperaties ter wereld behoren. (FrieslandCampina, z.d.)

ForFarmers

ForFarmers is een internationale onderneming die bestaat uit veevoederfabrieken en handelsfirma's, die voer voor de veehouderij levert in onder andere Nederland. Het hoofdkantoor van het bedrijf zit gevestigd in Lochem. ForFarmers heeft een afzet van circa 10 miljoen ton diervoeders op jaarbasis. Dit maakt ForFarmers marktleider in Europa. Het bedrijf is actief in Nederland, Duitsland, België, Polen en het Verenigd Koninkrijk. (ForFarmers, z.d-a)

Boeren

In 't Klooster zijn verschillende agrarische bedrijven gevestigd. De meeste bedrijven zijn reguliere melkveehouders, vaak zijn dit familiebedrijven met minder dan 100 koeien. Dit blijkt uit de interviews. Ook is er een enkele reguliere akkerbouwer en een geitenhouder (Roekvisch, z.d.) in het gebied gevestigd en zijn er een aantal boeren gevestigd die aan kringlooplandbouw doen (Overstege, z.d.). In 't Klooster zijn dus voornamelijk kleinere, zelfstandige boerenbedrijven te vinden.

Bijlage 7. Uitleg bij MLP analyse

Partijen

In 2021 telde de COROP regio Achterhoek (Bestaande uit gemeenten Zutphen, Brummen, Lochem, Berkelland, Bronckhorst, Oost-Gelre, Doetinchem, Winterswijk, Aalten, Montferland en Oude IJsselstreek (Koster et al., 2020)), 3218 agrarische bedrijven. (CBS StatLine, 2022a). Hiervan zijn er 1883 melkveebedrijven en 713 akkerbouwbedrijven. De VALA telt ongeveer 900 leden in de Achterhoek (De VALA, z.d.) wat neerkomt op ongeveer 28% van alle boeren in de Achterhoek. De VALA biedt boeren de mogelijkheid om ANLb subsidie aan te vragen voor landschapselementen op hun bedrijf en biedt kennis aan om boeren te helpen vergroenen. Omdat deze werkzaamheden vaak gericht zijn op reguliere boeren, immers zijn natuurinclusieve boeren al op de hoogte van deze kennis, wordt de VALA gerekend tot het regime.

Ook de Vruchtbare Kringloop Achterhoek wordt tot het regime gerekend, dit omdat zij zich voornamelijk richten op reguliere boeren en maar 1 studiegroep hebben met natuurinclusieve en kringloop boeren (Bos, 2022).

Natuurmonumenten wordt in dit geval gezien, niet als de natuurorganisatie maar als verpachter van grond aan boeren. Voor een groot deel zitten zij gebonden aan reguliere pacht waarbij ze zelf geen zeggenschap hebben over wat er precies met de grond gebeurt maar voor de delen die zij uitgeven in geliberaliseerde pacht worden afspraken gemaakt over geen mestgebruik of het gebruik van ruige stalmest of alternatieven voor maisteelt (Bos, 2022). Door deze, niet reguliere manier van boeren te vragen van hun pachters worden ze gerekend tot de niche.

Ook Staatsbosbeheer wordt, als verpachter van grond aan boeren, gerekend tot de niche. In tegenstelling tot Natuurmonumenten heeft Staatsbosbeheer grond in 't Klooster (Staatsbosbeheer, z.d.). Samen met het ministerie van LNV, Wageningen universiteit en het Louis Bolk instituut is Staatsbosbeheer een pilot gestart naar natuurinclusieve landbouw. Hiervoor zoeken ze boeren die natuurinclusief willen boeren op niveau 2 of 3. Er zijn nog geen boeren in 't Klooster die meedoen met de pilot. (Staatsbosbeheer, 2022)

Ideeën

Als gevolg van de uitspraak van de Raad van State in 2019 (Raad van State, 2019) is stikstof een groot probleem geworden in Nederland. Het gevolg is dat de landbouw flink minder stikstof moet gaan uitstoten (NOS nieuws, 2022a) en de overheid hiervoor plannen heeft liggen waardoor veel boeren zullen moeten omschakelen of mogelijk zelfs stoppen met hun bedrijfsvoering, vooral als zij in de buurt van een Natura-2000 gebied zitten.

Per 2023 verdwijnt de derogatie (NOS nieuws, 2022b) en moeten boeren in Nederland, vaak met een overgangsregeling, terug naar het uitrijden van maximaal 170 kg stikstof per hectare. Deze beslissing zal gevolgen hebben voor boeren maar ook voor initiatieven die boeren helpen meer natuurinclusief te zijn, zoals grondgebondenheid en een gesloten kringloop. Doordat er minder mest uitgereden mag worden moet er meer mest elders afgezet worden. Of zal er minder mest geproduceerd moeten worden.

Vanuit de provincie worden verschillende subsidies aangeboden die boeren stimuleren en helpen bij de omschakeling naar natuurinclusief. Het gaat hier bijvoorbeeld om een ANLb subsidie die boeren stimuleert om landschapselementen aan te leggen of aan waterberging te doen. De aanvraag hiervan is laagdrempelig omdat dit bij het agrarisch collectief in de buurt kan worden aangevraagd. (BIJ12, z.d.)

Als gevolg van de stikstofproblematiek wil de overheid dat veel boeren gaan extensiveren om zo minder stikstof uit te stoten. Dit betekent voor de boer dat hij of minder dieren moet gaan houden (Lammers, 2022), of dat hij meer grond moet aankopen om de stikstofuitstoot van dezelfde hoeveelheid dieren mee te compenseren (Aanpak stikstof, z.d.), of dat hij mest moet gaan afzetten (echter kost dit veel geld). Op beide manieren zal dit de boer geld gaan kosten en is het de vraag of dit financieel haalbaar is.

Het gebruik van kruidenrijk grasland is iets wat steeds meer vanuit de natuurinclusieve en biologische boeren is overgegaan op de reguliere boeren. Tegenwoordig hebben de meeste boeren wel een deel kruidenrijk grasland op hun bedrijf (persoonlijke communicatie, 21 oktober 2022) Deze ontwikkeling laat zien dat ontwikkelingen die in de niche plaatsvinden zich uiteindelijk naar het regime kunnen bewegen.

Grondgebondenheid wordt gezien als belangrijke factor om natuurinclusief te kunnen boeren, dit omdat de bodem een belangrijk onderdeel is van natuurinclusieve landbouw. Van oudsher is de landbouw grondgebonden (LTO Nederland z.d-a), echter wordt er steeds meer gestreefd naar 100% grondgebondenheid. Dit betekent dat de boer de mest allemaal kwijt moet kunnen op hun eigen land. Dus hoe meer koeien een boer heeft, hoe meer land hij moet hebben om grondgebonden te zijn. Op dit moment is 10% van de boeren volledig grondgebonden, zij produceren minder dan 170 kg stikstof per hectare. Zo'n 50% van de boeren produceert tussen de 170 en 250 kg stikstof per hectare en is dus onder de nu nog geldende derogatie ook grondgebonden. (Nieuwe Oogst, 2021) Dit zal echter niet meer het geval zijn wanneer de derogatie wegvalt. Boeren die meer dan 170 kg stikstof per hectare produceren zijn dan niet meer grondgebonden, wat betekent dat na het wegvallen van de derogatie nog maar 10% van de boeren grondgebonden is. Vooral in het waterwingebied 't Klooster, waar hierdoor waarschijnlijk geen overgangsregeling komt (persoonlijke communicatie, 21 oktober 2022) en boeren meteen terug moeten van 250 naar 170 kg stikstof, zullen boeren die nu nog grondgebonden zijn dat straks niet meer zijn.

Om grondgebonden te blijven of te worden is het dus nodig voor 90% van de boeren om te extensiveren (Nieuwe Oogst, 2021), hetzij door het vergroten van het aantal hectares land, of door het verkleinen van de veestapel.

Voor het vergroten van het aantal hectares, wat de boer geld kost maar hem geen extra inkomsten oplevert, zijn om sommige plekken grondfondsen opgezet. Een voorbeeld hiervan is Stichting BD grondbeheer. Zij kopen landbouwgrond en geven dit vervolgens uit in erfpacht aan boeren, hierbij gelden restricties als het gaat om mestgebruik en bestrijdingsmiddelen. Doordat de prijs gelijk blijft weet de boer precies waar hij aan toe is. (Aardpeer, z.d.) Tevens zijn er een aantal banken die groenfondsen hebben opgezet. Beleggers en spaarders leggen geld in, het fonds en de banken geven uit dit fonds leningen uit aan boeren tegen een lagere rente (RVO, 2021).

Het gebruik van ruige stalmest in plaats van vloeibare mest heeft een positieve uitwerking op het bodemleven (persoonlijke communicatie, 19 oktober 2022). Het kan een belangrijke rol spelen bij het herstel van de bodemvruchtbaarheid en de bodemgezondheid. Bovendien helpt het om de weidevogelstand te herstellen (Vogelbescherming, z.d.).

Gebruik van bij- en vlinder vriendelijke mengsels op plekken waar dat de boer geen ruimte kost kan een impuls geven aan de biodiversiteit op het agrarisch bedrijf. Een van de boeren in 't Klooster vertelde dat hij in samenwerking met lokale imkers het zand op zijn kuil heeft ingezaaid met een bijmengsel. Op deze plek kost het hem geen inkomsten maar de bijen hebben wel profijt van de bloemen.

Bijlage 8. Toelichting op sleutelvariabelen

Ecologisch

Natuurinclusieve landbouw als buffer naast natuurgebieden

Natuurinclusieve landbouw kan de biodiversiteit bevorderen, als het wordt toegepast op landbouwgrond die gelegen is naast een natuurgebied. Door deze gronden natuurinclusief te beheren ontstaat er een bufferzone. Deze bufferzone zorgt ervoor dat schadelijke stoffen van de landbouw minder snel in de natuur terechtkomen. Andersom zorgt het ook ervoor dat dieren uit het bos op de landbouwgronden voedsel en schuilplaatsen kunnen vinden. Door aan de randen van deze percelen wat hogere vegetatie aan te brengen ontstaat er een geleidelijke overgang, waarin vaak de grootste biodiversiteit te vinden is (persoonlijke communicatie, 11 oktober 2022). In delen van 't Klooster waar geen natuurgebieden zijn speelt deze kans minder, dan rond de landgoederen en het bos 't Klooster.

Mate van afstemming van landschapselementen in de omgeving

't Klooster ligt midden in het Achterhoekse coulisselandschap (Natuurlijk Achterhoek, z.d.). In het gebied zijn hierdoor al veel landschapselementen aanwezig. Door deze landschapselementen met elkaar te verbinden ontstaat er een netwerk aan groenblauwe dooradering, waardoor het voor dieren makkelijker wordt om van de ene naar de andere plek te migreren, wat de biodiversiteit ten goede komt.

Mate van uitvoering van natuurinclusieve landbouw maatregelen

Als er al meer boeren in een gebied zijn die verschillende maatregelen hebben uitgevoerd is het makkelijker om van elkaar te leren. Binnen 't Klooster zijn er meerdere boeren die aan kringlooplandbouw doen. Het exacte aantal hiervan is onbekend. Ook zijn er boeren die op een andere manier natuurinclusieve maatregelen nemen, onder andere doordat de ANLb subsidie in bijna het hele gebied beschikbaar is. Boeren in het gebied geven dan ook vaak aan welwillend te zijn om maatregelen te nemen.

Transparantie in en rapportage van de toegepaste agro-ecologische processen (om monitoring en kennisdeling mogelijk te maken)

In 't Klooster is een groot aantal boeren lid van de Vruchtbare Kringloop Achterhoek (VKA). In het totaal zijn er 300 VKA-leden (persoonlijke communicatie, 3 november 2022). De VKA is een organisatie die onder andere studiebijeenkomsten organiseert, waarbij boeren leren van elkaar over welke dingen wel en niet goed werken op het boerenbedrijf. Tevens wordt er gekeken naar de gegevens die de leden jaarlijks invullen in de kringloopwijzer, in de hoop daar ook nog dingen van te leren. Dit soort initiatieven zorgen ervoor dat het makkelijker is om kennisdeling en monitoring mogelijk te maken.

Aanwezigheid van integrale ruimtelijke ordening & landschapsinrichting op gebiedsniveau gericht op optimalisatie van ecosysteemdiensten in de landbouw

Gemeente Bronckhorst heeft een omgevingsvisie opgesteld, waarin ze aangeven waar ze willen staan in 2035. Op de verschillende streefbeelden is wel aangegeven hoe het landelijk gebied vorm zou moeten krijgen maar hier wordt nergens gesproken over ecosysteemdiensten (Gemeente Bronckhorst, 2022). Ook tijdens het interview met de gemeente is er niet gesproken over de wens om te focussen op ecosysteemdiensten. Dit is een onderwerp waar vanuit verschillende partijen wel wensen liggen om daarop te focussen, maar er lijkt nog geen partij te zijn die dit concreet wil gaan oppakken.

Explicitering van ecosysteemdiensten door natuurinclusieve landbouw

Zoals hierboven is aangegeven ligt de focus bij de verschillende overheden niet op ecosysteemdiensten. Wel maakt natuurinclusieve landbouw duidelijk dat er iets moet gebeuren met de beloning van ecosysteemdiensten. Door namelijk om te schakelen naar natuurinclusieve landbouw valt er vaak een deel van de inkomsten van de boer weg, welke op een andere manier moet worden ingevuld. Beloning voor ecosysteemdiensten en natuurbeheer wordt vaak genoemd als een gewenste ontwikkeling.

Efficiënt en circulair gebruik van beschikbare natuurlijke hulpbronnen

De boerenbedrijven in 't Klooster liggen in of dichtbij het waterwingebied van Vitens. Waardoor zij, nog meer dan andere Achterhoekse boeren, geconfronteerd worden met droogte. Hierdoor zijn de boeren in 't Klooster zich al bewust van het efficiënt omgaan met water en mest- en gewasbeschermingsstoffen. De kringlooplandbouwboeren in het gebied werken ook al circulair, of op het eigen bedrijf of in de omgeving. Natuurlijk kan dit altijd beter, vooral op de reguliere bedrijven maar het besef is zeker aanwezig.

Economisch

Mate van inpasbaarheid van natuurinclusieve landbouw maatregelen in bedrijfsvoering

Of natuurinclusieve maatregelen passen in de bedrijfsvoering verschilt per bedrijf. Wel is het zo dat bedrijven in 't Klooster vaak kleiner zijn. Ook hebben ze vanwege het coulisselandschap vaak al landschapselementen op het bedrijf. Het toepassen van natuurinclusieve landbouw maatregelen vraagt hierom minder veranderingen in de bedrijfsvoering, dan op een groot bedrijf zonder al aanwezige elementen.

Concurrentiepositie en onderscheidend vermogen

Boeren die al een omschakeling hebben gemaakt naar bijvoorbeeld kringlooplandbouw, kunnen zich daarin onderscheiden van de rest. Echter voor reguliere boeren is het moeilijk om zich te onderscheiden door natuurinclusief te worden, omdat dit vaak ten koste gaat van hun concurrentiepositie in de markt. Er wordt aangegeven dat producten van een natuurinclusief bedrijf gezonder zullen zijn, omdat er geen of minder bestrijdingsmiddelen en kunstmest worden gebruikt (persoonlijke communicatie, 3 oktober 2022). Dit gezondere product kan als onderscheidend in de markt worden gezet, door bijvoorbeeld zich te onderscheiden met behulp van de verpakking en het te promoten aan de hand van marketingcampagnes.

Beschikbaarheid en inzicht in (financiële) mogelijkheden met betrekking tot natuurinclusieve landbouw (subsidie, verbreding, kostenbesparing)

Vanuit provincie Gelderland zijn er mogelijkheden voor natuurinclusieve landbouw. Behalve subsidie wordt er ook veel kennis aangeboden. Dit laatste is nodig omdat veel boeren wel globaal iets weten over natuurinclusieve landbouw maatregelen, maar er geen inzicht in hebben. Ook hebben veel boeren niet altijd helder wat de financiële mogelijkheden zijn. Echter lijken deze mogelijkheden van de provincie niet allemaal bekend te zijn onder boeren, dit blijkt uit de afgenomen interviews.

Goede verdienmodellen (o.a. gebaseerd op een systeem van gestapelde beloningen)

Een goed verdienmodel is de belangrijkste voorwaarde voor boeren om wel of niet voor natuurinclusieve landbouw te kiezen. Ze geven aan graag beloond te worden voor het natuurbeheer en de ecosysteemdiensten die ze leveren. Dit gebeurt nog te weinig. Wel kan bijvoorbeeld het Marke model (de Vries et al., 2021) hier uitkomst in bieden, geven onder andere de Rabobank en de VALA in de interviews aan. Ook een hogere vergoeding voor natuurinclusief geproduceerde melk en andere producten zou de boeren helpen, om zo de hogere kosten die de boeren hebben bij natuurinclusief te compenseren.

Kennis over en betaling voor ecosysteemdiensten

Bij een deel van de boeren is er zeker al kennis over ecosysteemdiensten en bestaat ook de wens om hiervoor betaald te worden. Deze wens is er niet alleen bij de boeren, maar ook bij bedrijven als FrieslandCampina en organisaties als de VALA. Echter is het betalen voor ecosysteemdiensten niet iets waar de verschillende overheden heel druk mee bezig zijn. Bij de gemeente Bronckhorst wordt het begrip helemaal niet genoemd. Door de provincie Gelderland wordt het wel gezien als een manier om boeren te belonen, maar ze geven niet aan hoe ze dit concreet in willen vullen.

True Cost Pricing en bereidheid van de consument om echte prijs te betalen

Dit wordt door veel actoren aangegeven als belangrijke factor om natuurinclusieve landbouw mogelijk te maken. Echter gaat de consument liever voor goedkopere producten. Beleid kan hier sturend in werken, zodat bedrijven die true cost pricing toepassen zichzelf niet uit de markt concurreren (persoonlijke communicatie, 15 november 2022).

Afhankelijkheid wereldmarkt vs korte keten

Veel melkveehouders leveren aan Friesland Campina of andere melkfabrieken, ook akkerbouwers leveren aan grote bedrijven als Aviko en Hak (Bos, 2022). Deze bedrijven regelen de verdere distributie van de melk en/of daarvan gemaakte producten. Veel boeren leveren hierdoor niet direct aan de wereldmarkt. Indirect hebben ze hier wel mee te maken, bijvoorbeeld als de prijzen dalen. Hier kunnen ze vaak niks aan veranderen, omdat deze bedrijven een groot deel van de markt in handen hebben en het vaak kostbaarder is om te leveren aan lokale partijen via de korte keten.

Sociaal

Mate waarin boeren trial en error aandurven en ervaringen hierover delen

Boeren gaven in de interviews wel aan trial en error aan te durven, zij het op kleine schaal. Dit wordt individueel gedaan of binnen de studiegroepen van de VKA. Bij deze laatste vertellen de boeren elkaar over de resultaten en wordt het voor een grotere groep boeren duidelijk wat er wel werkt en wat niet, dit laatste hoeven andere boeren dan ook niet meer toe te passen.

Uitbreiding kennisniveau over NIL

Provincie Gelderland biedt een loket aan waar boeren terecht kunnen voor kennis over natuurinclusieve landbouw. Uit de interviews bleek echter dat dit niet bij alle boeren bekend is. Meer naamsbekendheid kan helpen om het kennisniveau uit te breiden. Ook zou de gemeente een loket op kunnen zetten naar Noord Brabants idee, waarbij ze niet alleen kennis aanbieden maar ook hulp bij de eerste stappen richting natuurinclusief. Dit is laagdrempeliger dan het loket bij de provincie.

Aanwezigheid van (voorafgaande of huidige) conflict/spanning tussen gebiedspartijen/ mate en aard van belangentegenstellingen

In 't Klooster is er spanning tussen de boeren en waterwinbedrijf Vitens. Boeren vonden dat er te weinig droogteschadevergoeding werd betaald en twijfelde of Vitens zich wel aan de vergunning hield. Nu zitten boeren in een onzekere situatie door de waterwinning omdat het nog niet duidelijk is of zij wel een overgangsregeling krijgen bij de afschaffing van de derogatie.

Niveau van onderling begrip en vertrouwen tussen partijen & kwaliteit van samenwerking

Onderling begrip tussen verschillende partijen is een knelpunt in 't Klooster. In de interviews zijn verschillende voorbeelden genoemd waarbij andere partijen geen begrip hadden voor hoe belangrijk grond is voor een boer. Daardoor is het moeilijk om op hetzelfde niveau te communiceren en samen te werken. Sommige voorbeelden spelen niet meer maar toch is het belangrijk dat er gesprekken

plaatsvinden tussen de partijen zodat ze leren hoe de ander in een gebiedsproces staat zodat het, met die kennis, makkelijker wordt om samen te werken.

Niveau van participatie/inclusiviteit van belanghebbenden

Boeren willen niet dat natuurinclusieve landbouw opgelegd wordt en dat het vrijblijvend is, aan de andere kant zeggen deze boeren dat ze niet van plan zijn maatregelen te nemen (meer dan ze al doen) als dat niet noodzakelijk is, tenzij er een goede vergoeding tegenover staat. Hierin zijn ze afwachtend van wat de overheid gaat doen in plaats van zelf met een initiatief te komen. Grotere partijen zoals de VKA en VALA zijn wel constant in overleg met andere partijen en zetten pilots op, waar boeren dan vervolgens wel aan mee doen. Participatie vindt dus vooral plaats op groepsniveau en niet of minder op individueel niveau, terwijl dat wel het niveau is waar de verandering moet plaatsvinden. Hiervoor zou de gemeente meer een op een gesprekken met boeren kunnen houden, zodat het individu voelt dat hij gezien wordt.

Aanwezigheid gemeenschappelijke taal

In 't Klooster is er niet echt sprake van een gemeenschappelijke taal. Voor boeren is het niet duidelijk wat natuurinclusieve landbouw is en wat er van hen verwacht wordt. Aan de andere kant heeft de overheid, in de ogen van de boeren, geen waardering voor wat zij al wel doen aan natuurbeheer. Verder heerst er in eerste instantie wel een negatief beeld van natuurinclusieve landbouw; alles moet natuur worden en geitenwollensokkenfiguren zijn dingen die voorbij kwamen in de interviews.

Opbouw van sociaal kapitaal (door sociaal leren, netwerken, onderwijs, kennisdeling, enz.)

Tussen boeren in 't Klooster is er zeker sprake van opbouw van sociaal kapitaal. Boeren zitten samen in een VKA studiegroep of beheren samen een stuk natuurgrond. Hierdoor leren ze van elkaar en delen ze kennis. Tussen boeren en overheid ligt dit lastiger, zoals eerder besproken. De gemeente geeft aan veel keukentafelgesprekken te voeren met boeren. Dit is goed maar men moet ervoor waken dat dit niet alleen is als de gemeente iets van de boeren wil.

Informele instituties

Samenwerking van boeren gericht op meer duurzaamheid, waaronder weidegang

In de interviews gaven boeren aan dat verschillende boeren samen een stuk natuurgrond beheren of dat melkveehouders een afspraak hebben met akkerbouwers/andere boeren voor de mestafzet. Ook komt het voor dat boeren grond huren van boeren die gestopt zijn maar de grond niet hebben verkocht. Hierdoor wordt bijvoorbeeld weidegang meer mogelijk gemaakt. Er vindt dus al wel samenwerking plaats maar dit kan nog uitgebreid worden naar een grotere schaal.

Vertrouwen in overheid, wetenschap of adviseurs

Dit is een groot knelpunt in 't Klooster. Er is heel weinig vertrouwen in de overheden door het steeds wisselende beleid waardoor boeren niet weten waar ze aan toe zijn en het gebrek aan waardering dat ze ontvangen. Verder zijn er ook boeren die niet vertrouwen in de wetenschap omdat die volgens hun niet objectief is.

Aanwezigheid van een netwerk van regionale overheden en ketenpartijen die samenwerken aan regionaal vastgestelde visie

In 't Klooster is geen sprake van een regionale visie. In Berkelland is zo'n visie wel opgesteld door LTO en binnen dit gebied valt ook een deel van 't Klooster, namelijk het noordoostelijk deel dat bij Ruurlo hoort. Dit is echter een visie opgesteld door LTO en AJK, gebaseerd op het overheidsbeleid maar zonder samenwerking met regionale overheden. In 't Klooster (en mogelijk een grotere regio) zou het dus helpen om een gezamenlijke visie op te stellen, waarbij de kans groter is dat de doelen behaald worden als hierbij samengewerkt wordt met regionale overheden zoals de gemeente Bronckhorst.

Aanwezigheid van “koploper-boeren” in een regio waardoor het “peloton” in die regio geënthousiasmeerd kan worden

In het gebied zijn een aantal boeren die stappen hebben gezet richting natuurinclusief en/of kringlooplandbouw. Het is echter niet bekend of deze boeren de andere boeren willen enthousiasmeren.

Een overheid die ruimte biedt voor zelfsturing

Boeren mogen zelf weten welke aanpassingen ze doen op hun eigen bedrijf, zolang ze zich daarbij aan de geldende wet- en regelgeving houden. Voor natuurinclusieve landbouw kunnen ze bij verschillende partijen terecht voor kennis om zo verder te kunnen met de ontwikkeling van hun bedrijf. Deze sleutelvariabele zal in heel Nederland ongeveer gelijk zijn aangezien het hier gaat over de landelijke overheid.

Beschikbaarheid van betrouwbare, bruikbare en onderbouwde kennis

Provincie Gelderland biedt de boeren kennis over natuurinclusieve landbouw aan. Dit is niet bij alle boeren bekend en mogelijk kan de gemeente hier ook een rol spelen, om deze kennis laagdrempeliger aan te bieden. Verder zijn er veel collectieven die kennis aanbieden, zoals de VALA en de VKA, veel boeren weten deze organisaties wel te vinden.

Mate van (innovatie in) onderwijsaanbod op NIL

Er is steeds meer aandacht voor duurzaamheid bij agrarische opleidingen en instelling, toch ligt de focus nog vooral op reguliere landbouw (RVO, 2016). Het Zone college is een (V)MBO school die in de buurt van 't Klooster gevestigd is. Hier is op de niveau 4 veehouderij aandacht voor kringlooplandbouw en goed bodembeheer (Zone college, z.d.). Op niveau 2 en 3 wordt er gewerkt op een varkensboerderij en lijkt hier helemaal geen aandacht voor te zijn. Het onderwijsaanbod zou verbeterd kunnen worden met bijvoorbeeld lessen over ecologie en biodiversiteit.

Formele instituties

Regionale governance, w.o. coöperaties of platforms voor natuurinclusieve landbouw, en collectieve afspraken over beheer en gebruik van grond

In Gelderland zijn verschillende partijen die zich bezighouden met natuurinclusieve landbouw. Het platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland wil boeren op verschillende manieren ‘verleiden’ om in meer of mindere mate natuurinclusief te worden (Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland, z.d.). Ook de VALA houdt zich bezig met natuurinclusieve landbouw. Dit doen zij vooral in de vorm van de ANLb subsidie. Het is niet bekend of er collectieve afspraken zijn over beheer en gebruik van grond.

Beleid gericht op natuurinclusieve landbouw, bv ANLb 2016, NPLG sinds 2022

Vanuit de verschillende overheidslagen (Europa, Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst) is er beleid opgesteld met betrekking tot natuurinclusieve landbouw. In de beleidsstukken wordt natuurinclusieve landbouw aangemoedigd. De ANLb is dan ook mogelijk in bijna het hele gebied, er zijn maar een paar percelen die volgens het natuurbeheerplan niet in aanmerking komen voor ANLb (Provincie Gelderland, 2022a). Verder geeft het NPLG 2022 kaders voor stikstofreductie, droge en natte ecologische verbindingen en een areaaldoel natuurinclusief. Hierdoor zullen boeren hun bedrijfsvoering (deels) moeten veranderen, maar is de kans ook groot dat hier subsidies voor gaan komen waardoor de stap naar natuurinclusief makkelijker wordt.

Aanwezigheid van stimuleringsregeling, subsidies en PPS-financiering voor natuurinclusieve landbouw, incl. loket

Zoals eerder aangegeven zijn de stimuleringsmaatregelen en subsidies aanwezig. Provincie Gelderland heeft een loket voor informatie, maar boeren kunnen hier niet direct terecht voor hulp. Dit bestaat bijvoorbeeld in Noord-Brabant wel. Hier ondersteunt en faciliteert de provincie veehouders in hun omschakeling naar natuurinclusief. Met een ondernemerscoach stellen ze een omschakelplan op en krijgen hier maximaal €10.000 subsidie voor. (Provincie Noord-Brabant, z.d.) Zo'n regeling zou veel boeren in 't Klooster over de streep kunnen trekken om natuurinclusief te worden.

Mate waarin grotere bedrijven duurzaamheidseisen stellen aan hun leveranciers

Deze sleutelvariabele is minder tot niet relevant in 't Klooster. De bedrijven in 't Klooster zijn vaak kleinere boerenbedrijven die alleen niet veel te zeggen hebben bij de bedrijven waar zij aan leveren. Bedrijven als FrieslandCampina hebben zelf wel duurzaamheidsdoelstellingen opgesteld, maar zijn vaak weer afhankelijk van supermarkten en de consument (Bos, 2022).

Mogelijkheid tot herverkaveling en/of herwaardering van gronden

Kavelruil wordt aangeboden door gemeente Bronckhorst (Gemeente Bronckhorst, z.d.). Echter betekent dit niet altijd dat de boeren hier iets aan hebben, onder andere omdat grond dichterbij vaak schaars is (persoonlijke communicatie, 21 november 2022). Herwaardering van gronden is door de landbouvvrijstelling mogelijk zonder financiële gevolgen (Abab, 2021). Bedrijven moeten zelf bepalen of dit iets is wat voor hun bedrijf meerwaarde heeft of niet.

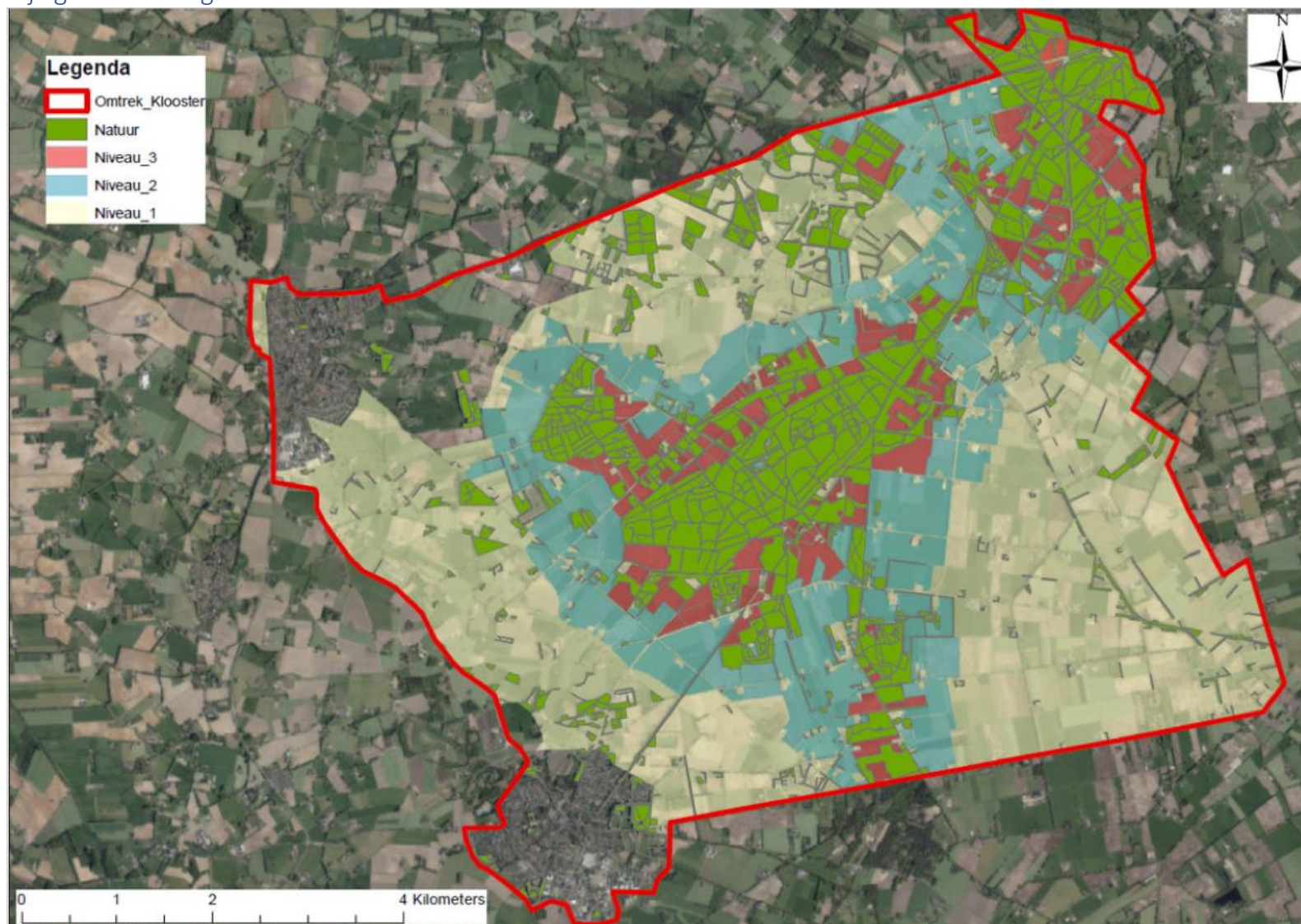
Aanwezigheid van integrale ruimtelijke ordening en ruimtelijk landschapsontworp op gebiedsniveau

De omgevingsvisie van de gemeente Bronckhorst geeft streefbeelden voor het landelijk gebied met een sfeerimpressie hoe het gebied eruit kan komen te zien. Dit is een voorbeeld en geen ontwerp op gebiedsniveau, maar het laat wel zien dat de gemeente ermee bezig is. De integratie van verschillende functies in het landelijk gebied zijn daar wel in opgenomen. (Gemeente Bronckhorst, 2022)

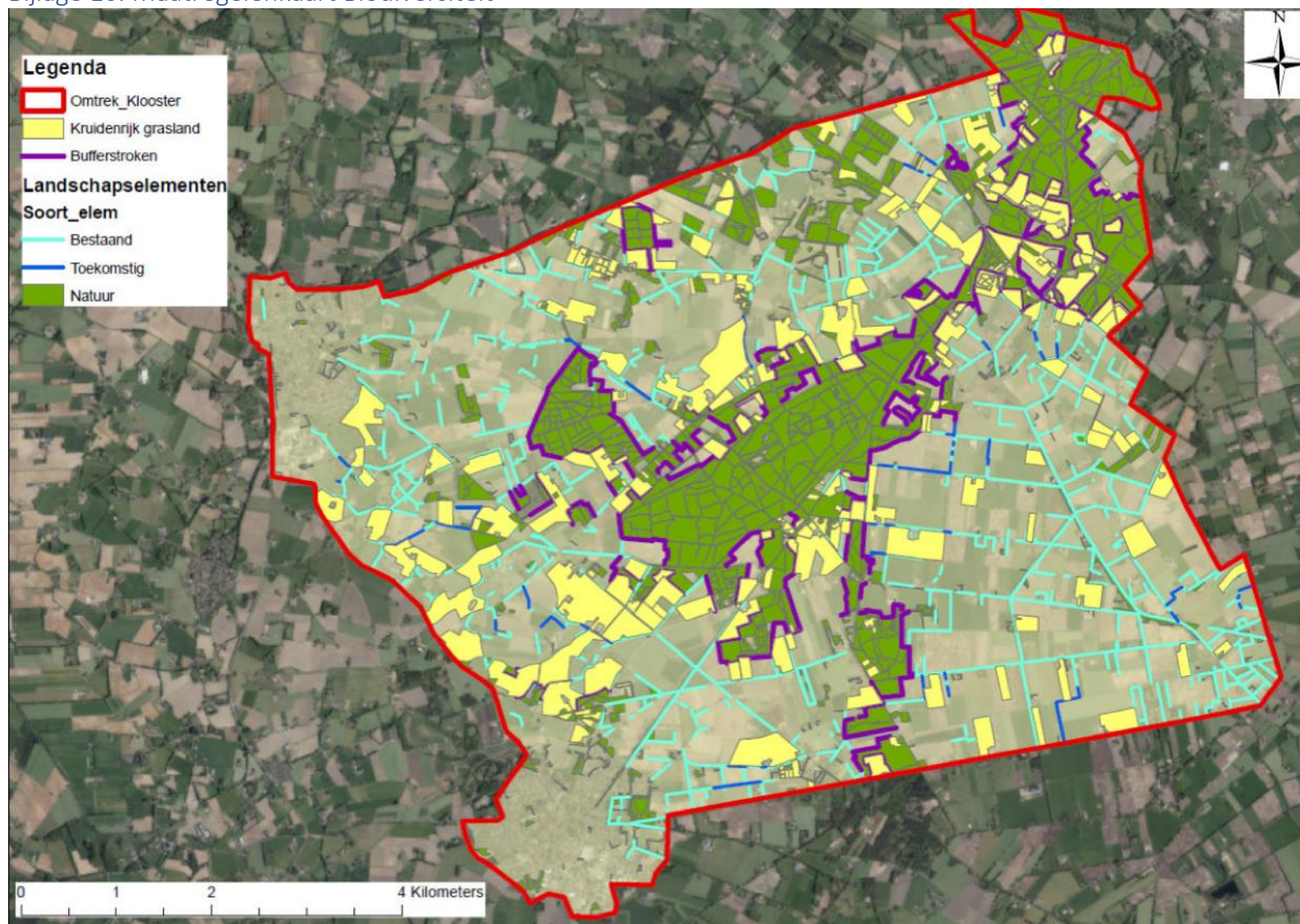
Mate waarin Nederland afstapt van wetgeving en stimuleringsmaatregelen die nadelig zijn voor natuurinclusieve landbouw

Hiervan is het mestbeleid een voorbeeld. Bij natuurinclusieve landbouw wordt weidegang zoveel mogelijk gestimuleerd. Door het mestbeleid is het voor de boer makkelijker om zijn koeien op stal te houden, om aan de regels te voldoen (Huntjens et al., 2022). Als de Nederlandse overheid afstapt van dit soort conflicterende wet- en regelgeving, wordt het voor boeren makkelijker om natuurinclusieve maatregelen te nemen.

Bijlage 9. Maatregelenkaart Niveaus

Bijlage 10. Maatregelenkaart Biodiversiteit

Bijlage 11. Uitgebreide versie beleidsadvies

In dit onderdeel zal advies worden gegeven over hoe natuurinclusieve landbouw gestimuleerd kan worden vanuit het beleid. Er wordt aangegeven hoe de beleidsknelpunten aangepakt kunnen worden en welke overheidslaag daar verantwoordelijk voor is. Bij een deel van de beleidsknelpunten is de gemeente Bronckhorst zelf aan zet, maar ook bij veel beleidsknelpunten zijn andere overheidslagen aan zet.

Gemeente en provincie

Waardering

In het beleid van alle overheidslagen moet er meer waardering worden uitgesproken voor de boeren. Verschillende actoren vertelden in de interviews dat ze het stukje waardering missen in het huidige landbouwbeleid en in de maatschappij. Vooral reguliere boeren die zelf al kleine aanpassingen hebben gedaan, verlangen naar meer waardering. Het uiten van deze waardering in een beleidsstuk is belangrijk, door deze waardering hierin bijvoorbeeld expliciet te benoemen. Door waardering te uiten naar boeren, krijgen ze een gevoel van respect, sympathie en erkenning. Hierdoor laat men als overheidslaag aan de boeren zien hoe belangrijk ze zijn en hoe belangrijk de dingen zijn die ze doen. Het is een basisbehoefte, die Europa, Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst gemakkelijk kunnen bieden aan de boeren, door in het beleid waardering voor de boeren uit te spreken. Europa, Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst zijn dan ook de actoren die zijn gekoppeld aan dit beleidsknelpunt. De verwachting is dat deze actoren wel bereid zijn om meer waardering te uiten in hun beleidsstukken, aangezien het een redelijk eenvoudige maatregel is, welke snel te implementeren is. De verwachting is dat vanuit de boeren en boerenverenigingen (VKA, VALA, LTO, etc.) deze maatregel zal worden toegejuicht.

Gebiedsgericht

Door verschillende actoren werd tijdens de interviews benoemd dat ze momenteel vinden dat er onvoldoende gebiedsgericht wordt gewerkt. Volgens de actoren wordt beleid voornamelijk van bovenaf opgelegd, zonder specifiek te kijken of het wel toepasbaar is in het gebied. Zo is 't Klooster een hoog en droog zandgebied. Dit vergt andere aandachtspunten, die betrekking hebben op natuurinclusieve landbouw, dan bijvoorbeeld een veenweidegebied. Bij het opleggen van beleid is het belangrijk om gebiedsspecifiek of zelfs bedrijfsspecifiek te kijken naar hoe het beleid er geïmplementeerd kan worden. Elk gebied of bedrijf is namelijk anders en vergt aandacht om zo goed mogelijk aan te sluiten op de wensen en behoeften van een bepaald gebied. De gemeente kan dit beleidsknelpunt aanpakken en is dan ook de actor die aan dit beleidsknelpunt is gekoppeld. De gemeente kan hierin een vertaalslag maken van het provinciale beleid naar gebiedsspecifiek beleid. De omgevingswet en bijvoorbeeld een actieve deelname aan het Markemodel kunnen hier binnenkort aanknopingspunten voor bieden.

Uitnodigend

Het beleid van alle overheidslagen zou boeren niet in een richting moeten duwen, maar juist in een richting moeten uitnodigen. De wens vanuit de maatschappij en de politiek om reguliere boeren om te laten schakelen naar natuurinclusieve landbouw wordt momenteel te hard en regelrecht vertaald in het beleid. Dit bleek uit de interviews. Het beleid wordt in de meeste gevallen door de gemeente, maar ook door de Rijksoverheid en provincie van bovenaf opgelegd aan de boeren. Hierdoor krijgen boeren het gevoel alsof ze een kant op worden geduwd en niet mogen meebeslissen. Die oplegging en verplichting van bovenaf stuit op weerstand bij de boeren. Wanneer de overheid wil bereiken dat meer boeren om zullen schakelen naar natuurinclusief zullen ze dus op een andere manier te werk moeten gaan. Alle overheidslagen zijn gekoppeld aan dit beleidsknelpunt. Niet alleen de gemeente Bronckhorst, maar ook de andere overheidslagen kunnen hierin zichzelf verbeteren door uitnodigend

te werken en uitnodigend het beleid te schrijven. Ze kunnen dit doen door middel van het toepassen van participatie. De verwachting is dat de overheidslagen hiertoe wel bereid zijn, aangezien participatie veelal in hun beleidsstukken is opgenomen. Participatie begint bij het niet zelf willen doen. De gemeente zal niet enkel zelf het beleid moeten schrijven, maar kan het beter samen met betrokkenen ontwikkelen en schrijven. Dit zou de gemeente bijvoorbeeld kunnen doen door een debat te organiseren met verrassende vergezichten die uitnodigen en verleiden. Boeren leveren hier dan wellicht een waardevolle inbreng en ze zijn deskundig op een ander gebied dan de ambtenaren. Door die deskundigheid van buitenaf kan het beleid worden aangescherpt. De kwaliteit van het beleid zal hierdoor verbeteren. Een ander voordeel van het inzetten van participatie is dat het draagvlak en de betrokkenheid van de omgeving groter wordt. Hierbij is het wel belangrijk dat belanghebbenden in een vroeg stadium worden meegenomen in het proces. Nog een voordeel van participatie is dat de gemeente dicht bij de samenleving komt te staan, waardoor het beleid passender kan worden opgesteld. (Gemeente Medemblik, z.d.) Door participatie toe te passen bij het opstellen van beleid, kan de gemeente ervoor zorgen dat boeren zich voelen uitgenodigd, in plaats van in een richting geduwd.

Stimuleer andere overheidslagen

De hierboven genoemde knelpunten zijn dingen waar de gemeente Bronckhorst zelf aan kan werken. Andere knelpunten, zoals het verdienmodel, perspectief, tegenstrijdigheid en kennis en educatie, die later bij de andere beleidslagen aan bod komen, heeft de gemeente geen directe invloed op. Wel kan de gemeente de Rijksoverheid en Europa beïnvloeden en stimuleren om zich in te gaan zetten voor de beleidsknelpunten.

Zo kan de gemeente Bronckhorst haar invloed uitoefenen door in samenwerking met bewoners en actoren uit de gemeente een stem te laten horen. De gemeente Bronckhorst zou ook met anderen gemeenten in de Achterhoek een stem kunnen laten horen. Met meerderen ben je altijd sterker dan alleen. Samen met anderen zou de gemeente Bronckhorst bijvoorbeeld een brandbrief kunnen schrijven aan de Rijksoverheid of Europa. In deze brandbrief kan de gemeente, in samenspraak met de andere actoren, de problematiek van het huidige beleid vermelden. Er kan in worden aangegeven dat een verandering noodzakelijk is op het gebied van de beleidsknelpunten (verdienmodel, perspectief, tegenstrijdigheid, kennis & educatie), aangezien deze een blokkade vormen voor de omschakeling naar een natuurinclusievere landbouw.

Loket

Zoals eerder in dit rapport besproken is, biedt de provincie Noord-Brabant boeren die natuurinclusief willen worden hulp, niet alleen in de vorm van kennis maar met een coach die de boer concreet helpt met het opstellen van zijn natuurinclusieve doelen en het zetten van de eerste stappen richting de uitvoering daarvan (provincie Noord-Brabant, z.d.). Dit is een goed voorbeeld dat ook in 't Klooster mogelijk is. In Noord-Brabant is dit een initiatief van de provincie maar ook de gemeente Bronckhorst zou dit op kunnen zetten, juist omdat zij dicht bij de boeren staan dan de provincie en het gebied ook beter kennen. De boerenverenigingen, zoals de actoren VKA, VALA en LTO, kunnen hier ook aan worden gekoppeld. Deze zijn ook gericht op het delen en uitbreiden van kennis en kunnen wellicht de gemeente hierin op weg helpen, door aan te geven waar wel en geen behoefte aan is.

Rijksoverheid

Tegenstrijdigheid

Momenteel is het beleid van de Rijksoverheid tegenstrijdig, waardoor provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst geen duidelijkheid kunnen bieden aan de boeren. Het is namelijk zo dat de Rijksoverheid de boeren in het ene beleidsstuk stimuleert om de omschakeling naar natuurinclusieve

landbouw te maken. Een ander beleidsstuk van de Rijksoverheid werkt deze omschakeling tegen. Zo hoort bij natuurinclusieve landbouw meer weidegang van vee. Dit wordt dan ook gestimuleerd vanuit het beleid. Echter in een ander beleidsstuk, waarbij het gaat om de stikstofuitstoot verminderen, wordt de weidegang juist tegengewerkt. De boeren worden hierin gestimuleerd om het vee permanent op stal te houden, omdat dit de stikstofuitstoot ten goede komt. De verschillende beleidsstukken van de Rijksoverheid staan hierbij haaks op elkaar. Boeren komen hierdoor klem te zitten en het veroorzaakt onduidelijkheid. De Rijksoverheid is de actor die dus een duidelijke keuze dient te maken wat betreft de landbouw en dit helder te formuleren, zonder tegenstrijdigheid. De verwachting is dat dit de boeren veel meer duidelijkheid en verheldering zal gaan geven.

Kennis en educatie

Tegenwoordig wordt er steeds meer aandacht besteed aan duurzaamheid bij de agrarische opleidingen en instellingen. Toch is er momenteel veel meer focus op de reguliere landbouw (RVO, 2016). Deze verhouding zou moeten verschuiven, waarbij de focus ook op natuurinclusieve landbouw komt te liggen. Door al in onder andere het MBO-en HBO-onderwijs aandacht te besteden aan natuurinclusieve landbouw en biodiversiteit, komen de (jonge, toekomstige) boeren er al op jonge leeftijd mee in aanraking. Natuurinclusieve landbouw zou bijvoorbeeld geïntegreerd kunnen worden in vakken als: plantteelt, bodemkunde, gewasbescherming, veehouderij, voedingsleer en gezondheidsleer (RVO, 2016). Het aanreiken van deze kennis aan de jonge, toekomstige boeren is essentieel, aangezien ze het in de meeste gevallen thuis niet mee krijgen. De meeste ouders zijn per slot van rekening momenteel reguliere boeren. Bewustwording en het aanbieden van kennis in het onderwijs is daarom nodig. Het onderwijs en de inhoud daarvan is iets wat de Rijksoverheid kan beïnvloeden. Dit is dan ook de actor die hieraan gekoppeld is. De verwachting is dat deze actor er positief tegenover staat, aangezien er momenteel vanuit de maatschappij en politiek steeds meer vraag komt naar duurzaamheid en duurzaamheid als onderwerp in het onderwijs.

Verdienmodel

Het verdienmodel wordt gezien als het grootste struikelblok om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw. Om natuurinclusieve landbouw op grotere schaal aantrekkelijk te maken is het nodig dat de boeren hier een goed verdienmodel in kunnen vinden. Dit kan op verschillende manieren. De Rijksoverheid is als actor aan dit beleidsknelpunt gekoppeld. Zo kan de Rijksoverheid meer financiële ondersteuning bieden aan bedrijven die natuurinclusief zijn. De financiële ondersteuning zou kunnen in de vorm van een garantiefonds of subsidies. Dit zijn ideeën die uit de interviews naar voren kwamen. Het is bij subsidies wel belangrijk om te beseffen dat deze wegvallen op het moment dat natuurinclusief "gangbaar" wordt. De overheid mag de boeren dan niet meer compenseren, want dan wordt het gezien als concurrentievervalsing. Tot die tijd zouden deze subsidies kunnen worden gekoppeld aan de niveaus van het Louis Bolk instituut. Hoe hoger het niveau van het Louis Bolk instituut is wat een bedrijf haalt, hoe hoger de subsidie is die het bedrijf ontvangt. De niveaus kunnen daarbij objectief worden beoordeeld aan de hand van een puntenstelsel, hierbij kan mogelijk een koppeling worden gemaakt met de eco-regeling binnen het nieuwe GLB (RVO, 2022b).

Verder gaven actoren aan baat te hebben bij het vergoeden van inkomstenderving. Voor de aanleg en het beheer van onder andere landschapselementen kan door een groot deel van de boeren in 't Klooster ANLb subsidie aangevraagd worden. Echter, op het moment dat een boer natuurinclusief wordt is de kans groot dat hij een deel van zijn productieve land moet opofferen voor natuurinclusieve maatregelen. Hierdoor loopt hij inkomsten mis. Om het toch aantrekkelijk te maken om deze maatregelen te nemen kan ervoor gekozen worden om de boer, naast de ANLb subsidie, te compenseren voor de inkomstenderving. Een voorbeeld is te zien in het kader in figuur 1. Omdat zo'n subsidie niet via Europa loopt, kan de Rijksoverheid hier zelf over beslissen.

Figuur 1. Voorbeeld compensatie inkomstenderving

Een boer legt een akkerrand aan van 100 meter lang en 5 meter breed. Hij verliest hiermee 500m² productieruimte. Op de rest van de akker verbouwt hij mais. Deze levert ongeveer 30 ton per hectare op (Mons, 2020), wat neerkomt op een derving van 1500 kg op het stuk van 500m². De maisprijs ligt op ongeveer €3.000 per hectare (Klein Swormink, 2022), wat neerkomt op een inkomstenderving van $3000/10000 \times 1500 = €450$. De boer ontvangt dit bedrag bovenop de ANLb subsidie.

Een derde mogelijkheid die werd aangegeven door de actoren is dat de overheid zich actief in de markt kan mengen. Zo kan er een groter prijsverschil ontstaan tussen gewone en natuurinclusieve melk en producten. Een hogere prijs voor natuurinclusieve producten maakt het voor veel boeren aantrekkelijker om over te schakelen naar natuurinclusief maar het lijkt er op dit moment niet op dat de markt dit zelf kan en wil regelen.

Een laatste punt dat door verschillende partijen benoemd werd, is het betalen voor ecosysteemdiensten. Dat gebeurt op dit moment niet maar boeren dragen veel bij aan verschillende ecosysteemdiensten waar iedereen profijt van heeft en waar niemand voor betaald. Dit zijn diensten als CO₂ vastlegging, vooral in blijvend grasland (WUR, 2022), bestuiving en plaagonderdrukking maar ook culturele diensten als groene recreatie en natuurlijk erfgoed. (PBL, z.d.) Het probleem bij het betalen voor ecosysteemdiensten is het feit dat deze tot nu toe altijd gratis waren en het moeilijk is er een prijskaartje op te plakken. Wel zijn er pilots bezig om dit uit te zoeken, zoals de pilot Rabo Carbon Bank, van de Rabobank (Wij.land, z.d.) zodat het in de toekomst mogelijk gaat zijn dat boeren betaald worden voor de ecosysteemdiensten die zij leveren.

Europa

Perspectief

Momenteel geeft het landbouwbeleid een te kort perspectief. Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid geeft bijvoorbeeld maar een perspectief van 2023 tot en met 2027. Dit is, in de ogen van de actoren, veel te kort. Boeren hebben een lange termijnperspectief nodig. Enkel een paar jaar vooruitkijken is hiervoor onvoldoende. Het doen en durven van investeren in machines, grond of stallen vergt een houvast door middel van een vastgesteld perspectief. Een gebrek aan perspectief zorgt bij boeren voor onduidelijkheid, onzekerheid en gebrek aan vertrouwen in de overheid. Het steeds veranderende beleid helpt hierin niet mee en zorgt voor die onduidelijkheid. Ook zorgt dit beleid voor onwilligheid of het uitstellen van bijvoorbeeld investeringen die biodiversiteit een boost kunnen geven. Daarom is het belangrijk dat er een perspectief wordt geboden aan de boeren, zodat ze weten waar zij en hun bedrijf aan toe zijn. De boeren kunnen dan beter een inschatting maken van welke investeringen ze wanneer kunnen en willen doen. Door perspectief krijgen de boeren hopelijk het vertrouwen in de overheid weer terug. Hierdoor zal de communicatie en overleg tussen overheid en de boeren in de toekomst wellicht voorspoediger verlopen. Het Europese beleid is hierbij belangrijk, wanneer Europa in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid een lange termijnperspectief biedt aan de boeren, dan kunnen de Rijksoverheid, provincie Gelderland en gemeente Bronckhorst dit ook in hun beleidstukken. De Nederlandse overheidslagen zijn namelijk afhankelijk van het door Europa opgestelde beleid. Europa is hierom ook als belangrijkste actor gekoppeld aan dit beleidsknelpunt.

Subsidies

Europa stelt de voorwaarden aan de ANLb subsidie. Op dit moment kunnen de meeste boeren in 't Klooster een ANLb subsidie aanvragen voor de aanleg en het beheer van landschapselementen. Deze regeling loopt echter maar voor 6 jaar (RVO, 2022a). In de interviews hebben boeren aangegeven daarom niet voor bepaalde elementen, zoals een elzenbosje, te kiezen of het element later weer te verwijderen als de subsidie is afgelopen. Om dit te voorkomen en de aanleg van landschapselementen

te stimuleren zou de boer net zo lang ANLb subsidie moeten ontvangen als dat hij het landschapselement behoudt. Dit zorgt ervoor dat er lange termijnperspectief is, zoals hiervoor besproken. Europa is als actor aan dit beleidsknelpunt gekoppeld, aangezien zij de leiding hebben bij de ANLb.

Bijlage 12. Analyse van beleid

Het huidige landbouwbeleid, welke betrekking heeft op natuurinclusieve landbouw, is door de verschillende overheidslagen opgesteld. De overheidslagen zijn: gemeente Bronckhorst, provincie Gelderland, Rijksoverheid en Europa.

Europa

Het Europese Gemeenschappelijk Landbouw Beleid vormt de basis van al het beleid van de andere beleidslagen dat betrekking heeft tot natuurinclusieve landbouw. Momenteel is het oude GLB nog van kracht. 1 januari 2023 gaat het nieuwe GLB van start. Er zijn in de nieuwe GLB verschillende aanpassingen gedaan, om zo aan te sluiten op de duurzame en sociale ambities van de Europese Commissie (Europa nu, z.d.). Zoals de invoering van de basispremie, eco-regeling en extra betaling jonge boeren. Het nieuwe GLB vormt een belangrijke factor voor de transitie naar een duurzame en toekomstbestendige landbouw, die in balans is met de natuurlijke omgeving en biodiversiteit (Schouten, 2022).

Rijksoverheid

De Rijksoverheid baseert haar landbouwbeleid op het door Europa opgestelde beleid. De Rijksoverheid van Nederland heeft haar beleid met betrekking tot natuurinclusieve landbouw benoemd in de Nationale Omgevingsvisie, Nationaal Strategisch Plan, Visie Landbouw, Natuur en Voedsel en in het Nationaal Programma Landelijk Gebied. Uit al deze documenten blijkt dat de Rijksoverheid graag wil dat de landbouw omschakelt naar natuurinclusieve kringlooplandbouw, omdat dit vele voordelen kent op het gebied van onder andere natuur, bodem, klimaat, milieu en biodiversiteit.

Provincie

Ook de provincie benoemt dit in haar beleid, onder andere in de omgevingsvisie Gaaf Gelderland (Provincie Gelderland, 2018). Uit de omgevingsvisie blijkt namelijk dat de provincie Gelderland de volgende ambitie heeft: "In 2050 gaat het goed met de biodiversiteit in Gelderland. In Gelderland wordt natuurinclusief gewerkt. Biodiversiteit wordt overal waar mogelijk versterkt en ingepast, óók buiten de specifiek als natuur aangewezen gebieden.". Als onderdeel van de provinciale omgevingsvisie- en verordening worden er ook beleidsprogramma's opgesteld door de provincie. Beleidsprogramma's die betrekking hebben op natuurinclusieve landbouw zijn: kadernota en beleidsprogramma Agrifood, uitvoeringsprogramma Gelderse Maatregelen Stikstof en uitvoeringsprogramma Biodiversiteit. De kadernota en beleidsprogramma Agrifood geeft een toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw in Gelderland. De ambitie van Gelderland is de ontwikkeling naar een kringloop landbouw met een duurzaam verdienmodel (Provincie Gelderland, 2021). De stikstofaanpak van de provincie Gelderland staat vermeld in het uitvoeringsprogramma Gelderse Maatregelen Stikstof (GMS). GMS is gericht op het werken aan een hernieuwde balans tussen Gelderse welvaart en draagkracht van de natuur (Provincie Gelderland, 2022b). Het uitvoeringsprogramma Biodiversiteit is een strategie voor een groener Gelderland. Zo is er in Gelderland een prioriteit voor natuurinclusieve landbouw op niveau 2 en 3 in de groene ontwikkelzones bij GNN en nabij natuurgebieden (Gelderse Natuur en milieufederatie, et al, 2021). 't Zand en de landgoederen in het zuiden van 't Klooster zijn voorbeelden van deze groene ontwikkelzones (Provincie Gelderland, z.d-b). De provincie Gelderland heeft dus verschillende beleidsstukken die wat zeggen over het natuurinclusieve landbouwbeleid. Hier komt telkens de ambitie uit de omgevingsvisie in terug.

Gemeente

Behalve Gelderland heeft ook de gemeente Bronckhorst een omgevingsvisie opgesteld. De gemeente Bronckhorst heeft in de Omgevingsvisie 2035 (Gemeente Bronckhorst, 2022) aangegeven dat ze onder andere willen dat boeren in 2035 een gezonde bedrijfsvoering voeren met zorg voor de omgeving en

oog voor dierenwelzijn. De doelen die hieruit zijn gerold, zijn "landschappelijke kwaliteit" en "slimme economie en landbouw". Verder heeft de gemeente Bronckhorst in de Omgevingsvisie 2035 beschreven naar welke beelden ze streven met betrekking tot natuurinclusieve landbouw en wat ze hopen te kunnen verwezenlijken in 2035. De omgevingsvisie is er, enkel moet het omgevingsplan en de omgevingsprogramma's nog worden opgesteld. Verder is er door de gemeente Bronckhorst ook nog een biodiversiteitsplan opgesteld en een landschapsontwikkelvisie, echter zijn deze wat verouderd en is de Omgevingsvisie 2035 leidend.